

25817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

173886

1932

Поезії: М. Горький, Терень Масенго, Лібер Рабінович, М. Доленго, Михайло Кравченко.

Проза: Б. Антоненко-Давидович — *Вмирають свариці*, Аркадій Любченко — *Земля юрить*, М. Тардов — *Кінець Охотського полку (закінчення)*, Федір Бурлака — *Дядькова Пуячева хемія*, Павло Нечай — *Сіяли пшеницю*.

Нарис: Петро Панч — *Тимчасовий виконавець обов'язків*.

Статті: Володимир Кузьмич — *Максим Горький*, Іван Гончаренко — *Творчість ударників*, М. А. Рубач — *Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машинною демократією „трудового народу“ (Соціально-політичні погляди М. С. Грушевського)*, Н. Кагановик — *До проблеми стилю пролетарської публіцистики*.

№ 11-12

ДВОУ — „ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

ЦНБ ХНУ
Дата повернення

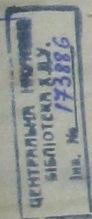
25817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖНИЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 11-12
(113-114)

173886 / 11-12

	Стр.
.....	5
.....	6
.....	10
.....	25
.....	26
.....	44
.....	47
.....	65
.....	67
.....	72
.....	73
.....	74
.....	88
.....	97
.....	113
гія	.....
кін-	.....
.....	127
тя	.....
.....	137
.....	144
.....	163
Вин-	.....
кор-	.....

Листопад

1932

Грудень

Бібліографічний опис цього видання
випущено в „Літописі Українського
друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших видавчих Української Книж-
кової Палати

ГОТУВАЛИ ДО ДРУКУ:

Редактор групи — *В. Кушмич*
Техкер — *Н. Василевський*
Здано до друку — 15-XII-32 р.
Підписано до друку — 25-II-33 р.
Формат паперу 72×108.
Вага 1 метр. стопи — 50 кг.
Папер. арк. в 1 прим. — 5²/₈
Друк. знак. в 1 папер. арк. — 156.704
Замовлення № 1996
Головіт 6776
Прим. 3.460

З М І С Т

	Стр.
М. Горький. Пісня про Буревісника	5
Тереш Мисенко. Вітчизна. Уривки з поеми	10
Б. Антонович-Давидович. Виирають Свароги. Оповідання	25
Лібер Рабінвич. Совети	26
Арк. Любченко. Земля горить. П'єса (закінчення)	41
М. Деленго. Дійсність. Поезія	47
М. Тардов. Кінець Охотського подку. Роман (закінчення)	65
Михайло Кравченко. Пісня про циганку Клаву. Поезія	67
Федір Бурлака. Дядькова Пугачева хемія. Оповідання	72
Янка Купала. Ти йдеш, старе село, з уяви. Поезія	73
Янка Купала. А втопленик пливе по Віслі. Поезія	74
Павло Нечай. Сіяли пшеницю (уривок з роману)	88
Петро Панч. Тимчасовий виконавець обов'язків. Нарис	97
Володимир Кузьмич. Максим Горький. Стаття	113
Іван Гончаренко. Творчість ударників. Стаття (закінчення)	127
М. А. Рубач. Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії „трудового народу“. Стаття (закінчення)	137
Н. Каганович. До проблеми стилю пролетарської публіцистики. Стаття	144
Хроніка	163
Бібліографія	163
<p>Ф. Бурлака—Іван Ле. „Інтеграл“, М. Щпов'яз — О. Копапенко. Народжується місто. Ст. Винниченко — Віт. Фігурин. „Фрагменти доби“. С. В. — Григорій Піддубний. „Через кордон“. Ф. Б.—Н. Кобринська. „Ядзя і Катруся“.</p>	

Б
уаи
АРУ
іам
ааа

М. ГОРЬКИЙ

ПІСНЯ ПРО БУРЕВІСНИКА

Над безмежним, сивим морем вітер юрби хмар збирає.

Поміж хмарами і морем гордо рине Буревісник, мов та чорна блискавиця.
То крилом черкнеться хвилі, то шугне до хмар стрілою, він кричить, і хмари чують радість в смілих криках птиці.

В криках цих — жадання бурі! Гніву міць, вогненну пристрасть і свідомість перемоги чують хмари у цих криках.

Чайки квілять, вчувши бурю, — квілять, в'ються понад морем і на дно глибоке ладні захсвати свій жах до бурі.

І гагари також квілять, — їм бої життя ніколи насолодою не будуть: грім ударів їх лякає.

Дурень-пінгвін сите тіло в скелях боязко ховає... Тільки гордий Буревісник рине сміливо і вільно понад сивим, шумним морем!

Все хмурніше й нижче хмари насуваються над морем, і співають, рвуться хвилі вгору громові назустріч.

Грім гуркоче... В шумі гніву стогнуть, б'ються з вітром хвилі. Ось уже хапає вітер зграї хвиль в обійми дужі і жбурляє їх шосили з злістю дикою на скелі, розтроцивши в пил і бризки ізмарагдові громаддя.

Буревісник з криком риє, мов та чорна блискавиця, як стріла проймає хмари, хвилі шум крилом зриває.

Ось він носить, як демон, — гордий, чорний демон бурі, — і сміється, і ридає... Це він з хмар отих сміється, це він з радощів ридає.

В гніві грому, — чуйний демон, — він давно утому чує, він бо певен, що не відкриють хмари сонця, — ні, не відкриють!

Вітер вие... Грім гуркоче...

Синім полум'ям палають зграї хмар над виром моря. Море ловить блискавиці і в своїй безодні гасить. Наче ті вогневі змії, в'ються в морі і зникають блискавиць сліди яскраві.

— Буря! Зараз вдарить буря!

Це сміливий Буревісник гордо рине в блискавицях над бурхливим гнівом моря; він віщує перемогу:

— Хай ударить дужче буря!..

Переклав С. Дубровський

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ВІТЧИЗНА

(Розділ в ліропоєми)

Івану Калалінікові

МАРШ П'ЯТНАДЦЯТИ ВЕСЕН

(Посвята)

Ще раз травень в долини лг
зеленавим окропом.

Металісти на крилах доріг
зустрічають савонноробів.

І текстилі йдуть в степи,
щоб на фабриці жита
спілку з селами закріпить,
добрим досвідом поділитись.

Хлібороб,
текстиль,
металіст

працювали всю зиму чесно,
в їхній зустрічі—вищій зміст
і нові заплановані весни...

Ти над головами їх і грудьми,
на віки незборену й непорушну—
Жовтень, в боях підніми
працьовиту народів дружбу,
ти поширюй любов прекрасну
у родині одної класи,
возвеличуй, слав і зови
спілку центрів і кресів—
Іменем роковин
п'ятнадцяти світових
весен!

Гримну ріками і лісами озвусь,
заклекочу степами —

Карелю,
Грузю,
Білорусь

обдарую моїми снопами,
й сподіватимуся від них
мандаринів і лісу
для дитбудів моїх ряєних,
вуглекопів і металістів.
І вже крешуть шляхи руді
крем'яною корою й міддю,—
братня спілка росте в труді,

в спільних трудяюцях і побідах.
Ти над головами їх і грудьми
на віки незборену й непорушну
Жовтень, в боях підніми
працьовиту народів дружбу,
ти поширюй любов прекрасну
у родині одної класи,
возвеличуй, слав і зови
спілку центрів і кресів —
Іменем роковин
п'ятнадцяти світових
весен!

Гримну руднями, у світі озвусь
домен огненними легенями.
Українець.

Француз,
Індус

П'ятирічки знають імення.
Тож про неї ведуть бої,
роздлившись на білу й червону лави,
що одна проклинає ім'я її,
а друга їй гукає славу —
і за неї на муки і смерть іде,
щоб похід її днів прискорити:
силу і велич людей
піднімає наша історія!
Ти над головами їх і грудьми
на віки незборену й непорушну —
Жовтень, в боях підніми
працьовиту народів дружбу,
ти виховуй любов прекрасну
у родині одної класи,
возвеличуй, слав і зови
спілку центрів і кресів—
Іменем роковин
п'ятнадцяти світових
весен!

Над колонами весни пливуть —
мідногруді дредновти.
Славлять землі твій сонячний путь,

непоборений Жовтень.
Оживають піски глухі—
чорні Азії рани.
Вже виходить розбуджений Схід
на шлях караванів.
Каравани ведуть до Москви,
до Москви повернуті очі
і лунає над клекомом хвиля:
— Браття наші—російські робочі.
Ти над головами їх і грудьми,
на віки незборену й непорушу,
Жовтень, в боях підніми
працьовиту пародів дружбу,
— ти виховуй любов ирекрасну
у родині одної кляси,
взовеличуй, слав і зови
спілку центрів і кресів—
іменем роковин
п'ятнадцяти світових
весес.

1

(ФАБРИКА СВІТЛА)

Закурилась димна доріженька
і пісок гарячий і гіркий...
Ніч запалає в Ханженковім
кокусові цигарки.
Над залізом вітер палене
спір'я вигуків несе.
Над степами і над шпалами
дзвонить караван гусей.
Костянтинівка,
Слав'янське,
Сталіно —
Дов-Басейна вогнеці шпилі,
сонця шмат, захований в землі—
Радсоюзу
центральне
опалення.
Підводить шанцями
рівнини карта
надземні станції
підземних скарбів.
Потоками вулиць у яр стіка
мутна і запінена Костянтинівка.

Костянтинівко! Де нам забути
світлочолі, озорені гути,
що у них

без зайвих реклям
ти витоплюєш гори шкла,
та збираєш для гір і пустинь
світло сонця в тонкі пласти?
Ти пускаєш задимленим трактом
на платформах дзеркальні квадрати:
від Донецького на Уральський кряж
посилаєш прозорий вантаж.
Ешелонів вантажених цокіт —

для Республіки вікон високих,
щоб з бетону, заліза і шкла
шкіра міст молодих росла.
В житлокопі новім і колгоспі]
твої виробі

— світлі гості,
хай росте твоя сонячна слава:
ти Республіці вікна плавити!
Ти, що зборюєш в житлах вечір—
не гаси свої сонячні печі,
як колгоспи, як світлі міста,
Костянтинівко, виростаєй.
Не узір'я заліза й руди,
не чугунний захмареній грохот —
ти озера прозорі плоди
на широкі вікна епохи,
як Республіки риштування густе,
ешелони дзвічки, безконечні —
проростаєй, Костянтинівко, в степ,
у пшеницю, овес і гречку!

3

(ПРОЩАННЯ З ДОНБАСОМ)

Заховалося сонце в траві
і накрилось колоссям проса.
Ми гукнули останній привіт
терикомам і сівокосам,
як почули холодний полинь —
шанобливо кашкети зняли,
на безвольне тополі листя
здивилися урочисто:
— Може знову леше в пісках
нас із вами з'єдна тоска.
Нас оточує ніч наметом
із м'якого тягучого шкла
і вагонів тугу ракету
обступає зелена мля.
Не схилия перед сном чола,
українських заводів богте!
Ми побачимо завтра багряній
мідногрудий азійський ранок
і пісень повітряні мости
перекинемо в нові світи.
Ось пронизують чав мазуту
полохливі дрібні зірки,
зупиняється поїзд круто
на аркані залізній ріки —
це здригається ребрами міст,
це оточений зоряним гроном
виринає Ростов над Доном,
випинається на весь зріст...
Нерухома, округла, тула
синя ніч заляга в степах,
поснувавши над берегом зорі —
тепла ніч розпливається морем,
тільки тріск—чорний вихор шкла
розкидає пресована мля.

Ніч тривожна і мовчазна
налива горизонт до дна
і лягає на шпалі муром
із ведмедів рудих та бурих.
І під скрегіт заліз дуна
лісня поета — друга,
лісня мандрівника — друга
про пшеницю, життя і вугіль.

13

(ДОРОГА ДО СТАЛІНАБАДУ)

Як ласкавого краю вість,
Я під скрегіт важкий заліза
в піскові океани завіз
пісню, ріджену степом і лісом.
Необтяжений зайцем вантажем,
я рушав, захопивши в путь
слово, скошене у степу,
й до життя невмолиму жажду.
Під гравітами, що упали ниць,
у жадобі моєї тверезій
чую шум чорноморських пшениць,
і рязанські чую берези.
На гарячий пісок п'яту
ставлю пристрасну й голу —
й горизонти дощем цвітуть
і каміння шкляне не коле!

* * *

За Казалінском Кзил—Орда
і спеки голуба вода
і в полі Ідоли камінні...
В вікні зелені очі Ніни,
рівнини запеклих бура кров
і на одну добу любов.
Немов життя — одна доба,
далека, як Сталінабад!

14

(ЛИСТИ З СТАЛІНАБАДУ)

М. Хвильовому

З долин, що маюсно підвелись
грудьми цілинних згарич —
пошану щирю, перший лист
шлю Вам, ясний товариш.
Навколо поїзда лежать
пласти багрянні сажі...
Ваш „ренесанс“* — химерний жарт,
бентежна юність Вашал
Бархани ордами бредуть,
здихають чорним чадом.
Лише бавовна їх ходу
спиня листиви дощами.
Вона за горизонт здійма
свою зелену піну.

* „Гряде азійський ренесанс“...
(М. Хвильовий).

І ожива земля німа
і дихає каміння,
Де ставить новий день п'яту
на поелі безкровнім —
там родяться, в пісках цвітуть
спіги рясні бавовни.
І я спігів отих росу
і їх рясні озерця —
до Порт-Саїда донесу
в піснях і ширім серці.
В дорозі, згадуючи Вас,
не могу не гукати:
— Гряде азійський ренесанс
в вінку багряннім пахти!*

Т. Веріженко

Доброго ранку, найкращого ранку,
мила моя і далека Тетяно!
Через німі і голодні піски
чую твій голос близький.
В спеку важку і хвилявну утому
спраглими думами лину додому.
Взявши листа до очей —
на чоло
кладу руки дорогої тельо.

(ЕСЕНІН У СТАЛІНАБАДІ)

Над озом вінок крижаний повис...
На розпеченім тротуарі,
з гармоністом сліпим у парі —
сліпа мати голосить Лист.
І афганського неба чад
п'є отруту рязанських берізок,
і похмури таджиків мовчать,
крила брів розправляючи різно.
І сезонники мовчки зійшлись —
смаглі лица в радянськім екваторі...
Він жорстокий — до матері лист
в передачі сліпої матері.

І ніхто не поставить вета
на химерні концерти оші...
Ти пішов у народ, поете —
та тебе понесли старці!

16

(ПОВОРОТ)

Степи Оренбургу...
Пустеле, прощай!
І сонце важке, і небо чисте!
Позаду синій
небесний чад
і ваша тоска землиста.
За горизонтом шкляні стояли
і завірюхи багрянні.

* Пахта — бавовня.

Дошами теплими кроплять степи
грудей розпечену рану.
Туркоче голубом далечінь,
стрипеє сизим крилом дороги.
Уже стрічаю твої ключі,
краю мій,
в'язний і строгий!
Уже вітаю твої міста
з жовтого моря отави,
вже Слобожанщина шира й проста
приймає сина в гавань.
Харків піходить.

Шумом площ
стає між мною й шляхом широким
і підкупаючи, дає тепло,
родинний затишок, робочий спокій.
Та чи надовго

бруки його
здавлять безсмертну справу?..
Знов оживає землі вогонь
в криках закоханих паротягів!
Доші вітчизни вивітрять дим
неба безхмарного, сосяч крутого—
позвуть долини життям густим,
мукою вражнь гукнуть дороги.
Сніг вип'є з серця багряний чад.
З тисяч кілометрів
зплетеним пасом
знову закрутять,
позвуть,
помчать
шляхи гарячі, душні оazi!

(ЕПІЛОГ)

Наша любов і цікавість несе та
паяцирем поїзда обрлі тисне.
Ріками,
лісом,
пісками і житом
простелилася наша вітчизна,

Хлюпає степом, морів берегами,
рибою й зерном шумить.

В горах зриває безплідний камінь,
сушить болота німі.
Сходить побідами радісна праця
бавовноробів, камевярів.

Слава початковій навігації
трактів кремінних і ситцевих рік!

Та підіймаючи радість високу
прапором часу свого —
славно здорову розмірність кроків
рівнорамених когорт!

Виймо у сміливий, чесній згоді—
в куряві спеки,

в дрожі дошу
тисячочервстих флангів походу
ранені кроки почуть.

З кроками армій змривши пляни,
в полі,

у вугільних криницях
іменем революції не дозволяймо
слабнути нашим бійцям!

Б. АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

ВМИРАЮТЬ СВАРОГИ

ЗОРИ ПАХНУТЬ

В. Денисенко

Сьогодні зрання знялася завірюха. З півночі, з-за Дніпра набігли на місто густі хмари, вулицями промчали вітри, і ось за вікном курделить несамолюбива метелиця. Вона рве і шарпає довге гілля самотнього дерева проти мого вікна гуде в дротах, стогне десь у димарі... Ні, таки направду повернулася зима!

Я люблю завірюху. Люблю її розгнuzдану, дику стихію, що летить наохлюп степами, пролітає селами і вдирається до міста. Тоді я ходжу засніженими міськими вулицями, рішуче ступаю в перевої та замети і прислухаюся до крижаної лірики. Завірюха сміється і плаче, стогне і шаленіє, вона співає досить сильної і воднораз похоронної, в її співі жура й мажор початку й кінця...

Але сьогодні я не можу з нею помиритись. Вона зараз зовсім позапляюно. Я допіру привіс з мисливської крамниці свіжі гільзи і свою пайку шроту. Шрот — пташиний, весняний. Я хотів уже набивати набої, але спинився. Не падає лагодитись на птицю, коли світ заснували хаотично поплутані, безкінечні білі дрони!..

А втім це омана. Пізно вночі я повертався вчора додому після засідань в мисливській спілці. На вулицях було порожньо, легенький мороз поймає пішоходи, каміння будинків, брук, і вони були лункі й якось особливо нашаршені. В їхній напруженій тиші я виразно чув свої чіткі кроки, але мені здавалося, що тиша сповнена ще безліччю якихось незвичайних звуків, що не могло схопити моє вухо. Я подивився на фрагмент нічного неба, що висіло в перспективі між двома періями озій, і тоді враз відчув, що вже почалася весна. Там, на темнозеленому шматі, світили зорі. Але то були не звичайні зорі, що ними, як пісками Сагари вspanно протягом віків світову поезію, були весняні зорі. Від їх мерехтливого, трохи вологого світла пахло весною. Не смійтесь: і зорі, і горизонт, і далечинь, і навіть саме життя — все може пахнути! Хіба ви не знаєте того чуття, коли вам зненацька хочеться сказати вчужому другові: „Друже! Ти чуєш, як у повітрі пахне горизонтом“?. Отож, учорашні вночі зорі були запашні і юні. Вони були надто молоді, щоб я міг помилитись у них і взяти сьогоднішню завірюху за смерть весни. Те, що мусить жити — житиме! Не зважайте на марні потуги безрезневих завірюх... Я ніздрями хапав з високости ті перші подуви завтрашньої весни, коли це раптом на розі вулиці побачив пса. Його випустили на чергову прогулянку з осточортлого міського зимового замкнення, он коло дверей у кожущку з ремінцем у руці стоїть господар його. Одкидаючи то в один, то в другий бік задні ноги, припадаючи до землі й знову зриваючись, прекрасний ляверак шугав по порожній вулиці й дурів у своєму нестямному, собачому захопленні. Ось він підбіг до свого господаря, кинувся йому під ноги, лизнув руку й помчав до мене, потрясаючи своїми довгими волохатими вухами. Пес зовсім очманів з радощів, немов і він якимось способом, якоюсь собачою інтуїцією, дізнався, що цього року дозволено весняне полювання. Він прилащився й до мене, наче чув у мені мисливця, потім круто одбіг назад, спинився, підняв зігнуту передню лапу й задер догори голову. Він так само, як і я, нюхав далекі зорі, і зорі і йому пахли провесною...

ТАНУТЬ КРИГИ І ДНІ

... 14-Ш над Биковнею пролетіли дикі гуси.

... 17-Ш під Осеччиною з'явилися бекаси.

... 18 Ш у Броварському лісі бачили валюшнів.

Це — з таблиці звітів за приліт птахів. Вона висить у коритарі мисливської спілки й коло неї завжди буває людно. Ті короткі рядки стверджують весну. Хоч би там що надворі: завірюха, замети, двадцятиступневий мороз, дарма — вже прилетіли дикі гуси... Вже ніщо не верне зими, й птиця не полетить назад у вирій.

Провесень непривітно зустрічає цього року птахів. Дальні мандрівники, здорожені від довгої повітряної путі, вони сподівались не такою побачити свою землю. Вони вертали до своїх боліт спочити й почати вічний процес запліднення й народження нових поколінь, та вдома їх ждала зима. Сніговий застиг укрив болота й береги річок, і бідні птахи, скулившись від холоду, туляться до ополонки і незамерзлих калюж. Така непривітна, така-похмура, холодна батьківщина!..

А втім, сьогодні кризь поплутані пасма брудних хмар я побачив краєчок чистого неба. Воно було таке прозоро-блакитне і ясне, що не лишалося ніякого сумніву: там, над засніженою землею, високо над мокрою ватою каламутних хмар, сонце рішуче вже повернуло на весну. Набивай швидше набой, чисть рушницю й масти чоботи!..

На дорозі до першого пострілу лежить ще велика перешкода — Дніпро. Він досипає ще під кригою свій зимовий сон, а поки він не рушив, мені нема куди йтати.

Та дві мчать неможливо швидко. Від наглої завірюхи нема вже й сліду, тільки на пішоходах лишилися калюжі і з дахів крапає. Я не втерпів і побіг уранці на Володимирову гору глянути на Дніпро. Він був ще нерухомий. Сизе пиновище криги мертвотно лежало під Києвом і тільки коло берегів трохи сойнялось водою. Але долу з гори до Дніпра весело дзюркотили на Поділ лтрумки. Ліворуч над Киселевою горою, над Шекавицьким цвинтарем громадились хмари. Там, у тих інших уже, молодих синіх хмарах виростали десь дощі, лизрівали громи, гартувались блискавки, там народжувались весняні бурі. Бурі!..

Пізно вночі я прокинувся. Знадвору глухо долинали до кімнати часті вибухи. То сапери висаджують перед мостами кригу. Рушив Дніпро!..

ПЕРЕД ПОСТРІЛАМИ

Наша мисливська бригада засідає недовго. Це навіть важко назвати засіданням, бо слово засідання здебільшого в нас походить від — *сидіти, засідати, засиджуватись*. Наше мисливське засідання — рух і нетерплячка. Бо як ти його видиш, коли завтра, завтра, майже після піврічної перерви, ми знову поїдемо на качки! Через те Вадим нетерпляче смикається в кріслі, мотає головою і раз-у-раз досадливо ляскає себе по стегну.

— От чорт! Ще цілу добу треба ждати!..

Подумати — цілу добу. І це тоді, коли набито вже набой, закуплено припас і сотню разів оглянуто рушницю й увесь мисливський ристунок.

Мисливська сверблячка опанувала й Михайла. Він ще новак, але він уже вкусив від мисливського древа добра і зла. Це — моя жертва. Це я торік розагітував його, і спокійний науковий робітник став запеклим мисливцем. Ну треба ж було, щоб він своїм першим у житті пострілом поцілів чирка! То дарма, що він випалив потім у повітря тридцять набойів, націляючись у кожну шонайменшу рухливу точку і зневажаючи при цьому віддалення, потужність пороху й здатність своєї шойно купленої старенької „бельгійки“. Він повернувся додому з чирком і з того часу вправ з п'єдесталу в очах своєї дружини. З того часу Лизавета Олексівна кожного разу, коли я приходжу до Михайла, поглядає на мене тривожно й підозріло: вона певна, що це я знову прийшов затягати її чоловіка на якусь нову очайдушну авантуру. Мені важко довести їй, що наше радянське мисливство не має нічого спільного з колишніми панськими

забавками, що мисливство в нас—це переважно робітничий спорт, ба не тільки спорт, а й деяка допомога пролетарській державі хутром і м'ясом. Ні, Лизавета Олексіївна несвідомо перебрала прадавні передреволюційні традиції запеклих ворогів полювання—дружин мисливців, і слухати не хоче ніяких слушних доказів. Йй шкода, бачите, „нешасних пташок“ і „бідних зайчиків“, тім—це ж страшенно вадить здоровлю, відбирає багато часу, грошей... Вголосі стільки докору й навіть образи, що мені самому починає видаватися ніби я в чомусь завинив перед нею, немов втягнув поважного симпатягу етнографа не до мисливської спілки, а до якоїсь берладницької банди розбишаки і душогубів.

Наш бригадир, досвідчений, урівноважений дядя Саша, нагло захворів і ми, висловивши йому в етер безліч співчувань, передаємо отаманування Вадимові: Михайло неспокійно метляється по кімнаті. Його великі окуляри як два кепські вершники на сідлі, підстрибують йому на носі, коли він скоромовкою, затинаючись і ковтаючи слова, метушиться між мною і Вадимом.

— ... Бори-Бори!. Слухай, а—того б... Вадиме, а як ви—щоб у ліс на валюшнів? Га?

Вадима дратує ця похапливість і тисячі наївних пропозицій, що раз за разом виникають у недосвідченого, але запального Михайлика.

— „Валюшні!“ Які можуть бути валюшні, коли треба серйозно пополювати! Головне—зовсім же мало часу лишилось, та й взагалі...

Вадим, як сварогинський патріот, рішуче пропонує тільки—до Сваром'я. Та Михайлик не може вгамуватися:

— Ччччому ж до Сваром'я? А може б того... А—в Плюти?

Він не розуміє, що Вадим і досі не може йому подарувати торішнього хибного пострілу по лежачому зайцеві, а надто отого дитячого розпитування дядьків на шляху: „Чи тут на полі не бачили зайців?“ Михайлик надовго скомпромітував себе перед Вадимом, і всі його пропозиції Вадимові задалегідь видаються безглуздими. Як на те Михайло знову пренаївно запитує:

— А з собакою як?

Це вже занадто. Вадим прикро скривився й безнадійно махнув рукою:

— „Собаку“! Полюватимемо з хистом і на манка, а він—собаку...

Але справу розв'язано: розуміється, ми ідемо до Сваром'я. Поперше, справді, ми маємо дуже мало часу—весняний сезон тільки до першого травня, а сьогодні вже двадцять квітня, а подруге нам такі кортить поринути цілком на два дні в знайому мисливську атмосферу, щоб усе було так, як звичайно: Козлиха, „Морхова“ і Семен Пальоха.

До Сваром'я!

Вадим глибоко вбирає в себе аромат цієї, трохи дивної, назви й, задоволено всміхаючись, копіє дядька Семена:

— До Сваром'я? Га! Таке...

СВАРОМ'Я—СВАРОЖ'Є

Шухляди й дверцята буфету та шафи повисувані, поодчиняні, на підлозі—пожмакана газета й брудні шкарпетки, на писемний стіл—страшно й глянути. Весільні пісні, описи похоронних процесій, малюнки глеків трипільської культури й уся етнографічна мудрість жужжом відсунуті кудись на край столу, щоб дати місце барклаєві, закрутці, алюмінійній пляшці й коробочці з мастилом на чоботи. У кімнаті такий рейвах, немов би допіру стався землетрус або неподалеку висаджено в повітря порохівню.

Вадим нетерпляче переступає коло дверей з ноги на ногу й досадливо мотає шиєю, я мовчки споглядаю, як цей гармідер відбивається в обурених очах Лизавети Олексіївни, зате Михайло метушиться й хвилюється за нас трьох. Шарпаючись по кімнаті, забуваючи по черзі то цигарки, то сірники, то цизорика, він похапливо застібає ладівницю й натягає на плече ягташа.

— Бори—Бори... аду... а манок? Ти не забув?

Михайлик запитливо лапає себе по кишенях, полохливо оглядається по кімнаті, коли це раптом:

— Де ж мисливський квиток?

Він біжить до писемного столу, висуває враз усі шухляди й починає похапцем нищпорити. Лизавета Олексівна скрушно дивиться на той шарварок, що його далі поглиблюють неосудні Михайлові руки, й скаржиться мені:

— І подумайте тільки, Борисе, — мало йому рушниця й тої гидоти (вона повила очима до хаотично розкиданих вистріляних гільз, порожніх порохових коробок і брудних торбинок з-під шроту), так він надумав ще собаку держати! Щоб ото годувати її та ще й до собачої школи водити. Це ж просто неможливо!.. А в хаті що наробив!

Лизавета Олексівна ступила крок, щоб забрати з підлоги Михайлові килимки й раптом посковзнулась. Вона ледве втрималася на ногах і боязко оглядає підлогу. На підлозі розкидано використані торішні капсулі. Лизавета Олексівна займається неповстримним гнівом.

— Ну дивіться: пістони порозсипав!.. Просто жах!..

Я мовчу. Я не маю чого сказати на розраду Лизаветі Олексівні, бо чим ти, справді, розвієш її справедливий гнів, коли її обурює гамузом усе: і пістони, й маленька бляшана мірочка на порох, і рушниця, й собака? Надто ота клята собака! Лизавета Олексівна не може спокійно навіть подумати, що в природі існують якісь спеціальні собачі школи, де собачня дістає освіту від якихось шалапутів егерів, що, безперечно, вже на чомусь обшархряли її нерозважного дружину. Про собак краще й не згадувати в її пенатах. Вдуматися в саму вже назву—собача школа! Це справді жахливо.

Михайло зовсім розгубився. Де ж квиток? Він облишив уже стіл і барбаться на книжкових полицях. Його руки дедалі стають похапливіші й зовсім пантеличаться. Він витягає книжки, перегортає притьмом сторінки, а квитка все нема.

— Може Гарик у колыску зятагнув?

Михайло біжить до другої кімнати, трусить свого півторарічного сина, але маленький шкідник на цей раз не завинив. Вкрай розгублений Михайло повертається назад.

Вадимові урвався терпець:

— Ну, як собі хочете, а я іду! Тут давно вже на пароплав треба, а ви — квитка. І головне — в останню хвилину!..

Вадим понуро відчинив двері, а Михайло безпорадно шукає очима по кімнаті. Раптом його очі стомлено спинились на писемному столі. Там коло каламаря лежала червоненька книжечка.

— Фу, ти чорт! Ось він проклятий!..

Ми збігаємо сходами, згори до нас востаннє долітає трохи пом'якшений, але все ж іще невдоволений і ображений голос Лизавети Олексівни:

— Хоч не довго ж там сидіть!..

Ми так звикли їздити пароплавом восени, а весняне полювання стільки років не дозволялось, що тепер, коли ми з'їжджаємо на Поділ Михайлівським узвозом, нам здається, ніби зараз не весна, а осінь. Ну все ж воно чисто так, як щороку восени: в руках рушниця, плечі щільно обтягує шкуратянка, піднесений заповзятий нестрій, насичений спраглим мисливським газардом і попереду, за кілька годин, Сваром'я і Семен Іванович Пальоха! Але над Подолом, над Кисилевою горою, над Шекавицьким цвинтаром знову, як і кілька днів тому, громадається хмара. Та сьогодні вони вже не ті несміливі, лагідні акварелі. Темними похмурими, але дружними й швидкими лавами вони сунуть до міста. Як орда, як Батий, як Азія, облягають Київ. Чи то тільки видалось так?... Ні, таки напrawdę гримить грім! Він ще глухий, короткий і непевний своїх сил, як перше сердите ричання маленького лев'яти, але за кожним гуркотом, щобличче до міста, ричання його дужчає, і ось дві шрапнелі блискавок розірвались десь угорі над майданом.

Ми біжимо від дощу до пароплава. Він спокійно стоїть коло пристані, злегка попихуючи, як старий капітан, з чорної люльки ріденьким димком, але пришиб уже не той, що раніш. Вдруге після революції цього-року так широко розлився Дніпро. Ще кілька днів тому я бачив його вузьким, спови-

тим і skutим кригою, а зараз він виліз з свого логовища й нещадно заливав береги. Труханів острів, Слобідка, Куренівські оболоні — все захопив старий і вдирається вже до міста. Переліз через дамбу й оточує електровню. Навколо електровні накипають земляний вал, бригади робітників, червоноармійців і студентів борються електричне серце старого міста, а вода все підступає й підступає... До пароплава треба перебігти насліх допомогеними дошками, бо вода геть залила вже узбережжя вулицю. Дніпро цього року ще раз наважився перемітатися силами, він підступив уже під самсінькі київські гори й посміхається з настороженого, здивованого міста.

Пароплав і тепер затримався. Вже одлетіла гроза і сполоскані зорі ясно розсипаються на змитому, відсвіженому тлі, сходить місяць, але пароплав усе ще стоїть. Та ми йому сьогодні не поставимо це на карб. Він і сам би давно вже охоче рушив у заводнену, потужну просторінь весняного Дніпра, та він мусить чекати, поки на нього навантажиться саперна сотня. Десь під Пичками Дніпро серйозно загрожує залізничному мосту, й сапери поспішають на допомогу. Червоноармійці спиртно зносять на пароплав лопати, кайла, порожні лантухи, завозять польову кухню, і в їхній енергійній похапливості шумує та ж сама весняна наснага, що поїняла землю, воду, рослину й звіря. Навіть стара пароплавна машина жвавіше починає працювати своїми лопатнями, й пароплав легко відпливає від берега.

І знову знайомий пароплавний антураж. Як уліті, як восени, як завжди. Ніде так парадоксально, як на пароплаві, не переплутується старе з новим і ніде так не задержуються в цій своїй суцільності й ароматі живі музейні раритети перейдених епох. Веселі червоноармійці розсипались по заповненій речами, вантажем і людьми третій класі й тут же сидить п'янений дідок з дров'яною бабою в білій свитині. Від баби тхне кількома поколіннями, що вже одійшли в минуле, від неї пахне вогкістю могильної землі й цвіллю небуття. Десь глибоко в скрині в неї давно вже припасено білу, полотняну сорочку — „на смерть“. Баба сидить понуро, мовчки, беззубо жвакаючи зморшеними, як перепечене яблуко, синюватими губами. Йй уже ніщо нецікаве, вона ні на кого не дивиться, сидить, як замкнений у клітку дикий птах. Зате дідок ще видригує. Він таки добре десь пригостився і тепер з хмелю геть зовсім розприндився. Підвівся, розмахує герлигою, стукає себе рукою у висохлі, як шабатурка, груди й кричить:

— Я георгіївський кавалер! Мене ніхто не їміє права... Та я ще в турецьку війну...

Гай-гай, діду, коли воно була та турецька війна!.. На нього, як на прихodka з якоїсь дивної країни, дивляться вражено дві студентки з будівельного технікуму. Он далі протискується на дідівський крик! сільський аматор скандалів і пригод, що нагадує своїм видом гоголівського коваля Вакулу. Здається, ось зараз він присяде навкарачки до діда, закурить люльку й почнуться „Вечера на хуторі близь Диканьки“. Він одсунув з чола свою шапку-бирку, щоб краще було видно й зачепив кобеняком якогось франтовитого чорнобільського мефіста. Мефісто з чорним виплеканим клинком борідки романтично поставив на плетену саку свою худезну ногу в напроклад тоненькому чобітку, поклав на коліна зламаний надвое портфель з протоколами фінінспектури й паса очима дебелу, червонощоку учительку. Мефісто вилаяв Вакулу за нечемність і двома пучками гидливо обтрусив те місце, де цупкий кобеняк шморгнув його тендітного охайного френча. В кутку коло корми зашились сектанти. Їх легко розпізнати. Окреме плем'я в чорних хустках, з якимось своєрідним виразом на безстрасних, жовтавих лицьях. Серед них веде перед ціла родина — три потворно-схожі одна на одну сестри й такий же брат у кубанці й брезентовому дощовику. Але привідця їх зовсім інакший. Це — кременезий високий чоловіча з узкими хитрими очима й непогашеною блудною усмішкою на тонких жорстких губах. Якби не побожність, що нею оточують його три копії сестер, і не його гунявий голос, що перший заводить якогось чудернацького канта, цього чоловіка можна було взяти за типового бандару з холоднорських лісів. Він диригує, одноманітно хитаючи головою і пристукуючи в такт

ботом, але думки, втиснуті в два гострі, прозорі ока, літають далеко від істу канта. Апостол не дивиться на своє стадо — він за нього певний, його і під примурженими повіками прудко, як собаки-шукачі, бігають по натовпу, нюхують кожну постать, і треба визнати, що в тих зелених очах криється ась прихована, до часу стримувана, сила. Скоро він затягнув своєї монотон-ї пісні, як його братія одразу посунула наперед, зглодилась коло нього і — о на весь, хто на півголова, а хто й так, тільки про око ворущачи губами, чачали підтягувати. Їх, виявляється, далеко більше, ніж то видавалося спочатку. естри з братом — то, видимо, тільки „актив“. Коло них відкілась висунувся аргований парубок із запалими туберкульозними грудьми, в обшарпанім, спущеними й досі вухами, капелюсі. Це не інакше, як затурканий, глибоко автеличений наймит. Он далі здорова вагітна молодниця з лицем сільської огородиці й біл. неї чорне смагляве, як циганка, п'ятнадцятилітнє дівча. Це ва вирізняється поміж сектантами. У неї лице — справжньої, затасканої пові. она, як і інші, стомлено мимрить щось губами, але чорні вуглики очей допит-во, настирливо й водночас кокетуючи спиваються на чоловіках. Ось вона пот-тячочо втелюжилась у Михайлові, лупаті рогові окуляри й зараз же досить оромно посміхається до Вадима, потім боязко зиркнула на апостола й знову скає бісники в наш бік. Сектанти тягнуть свого нудного канта про „безвод-ю пустиню й палащий зной“, кумедно перекручуючи й ламаючи чужі їм ро-ські слова, й коло них збирається півпароплава. Коваль Вакула знову про-скується з своїм кобеняком назад, через чужі плечі зазирає дід з турецької йи й навіть Мефісто облишив доймати своїми переможними поглядами вчи-льку, елегантно перекинув на руку соробокпівського дощовика й подався собі обревизувати сум'яття.

Вакула пропхався наперед і вже питається якогось понурого дядька, що сулено дивиться на сектантського апостола:

— Дак ото вони цілою шайкою — в Димер?

Апостол задоволений із загальної уваги. Його голос звучить голосніше, вніше, на губах уже не стримується вдоволенна усмішка, коли це раптом ів урвався. Крізь натовп проклав собі рівну живу стежку цибатий у прищах мшник капітана:

— Что за пеніе! Это вам не молитвенный дом. Сейчас же прекратите, аче высажу на берег!.. И без агитации!

Він незадоволено оглянув сектантську групу, подумав і йому здалось, що аазав мало. Додав:

— И никакой агитационной работы не проводит здесь!

Брат трьох сестер підвіся і з удаваною покірливістю солодко відказав:

— Уполне послушаємось...

Я вийшов на палубу. Широко розпросторився на всі сторони Дніпро й не дно його берегів. У темнозеленій прозорій, як скло, нічній далині потонули воді обрії. І нічого навколо — лиш пароплав, вода і небо. Місячна ніч за-пла фосфоричним світлом ріку й ріка затопила ніч. І така глибока, урочиста ша над заводненими просторами! Як після останнього материного крику, оли кінчились муки пологів і в палаті нараз затихає все, коли народжується ве життя, коли в світ увиходить нова людина...

Здається — ця тиша триватиме тільки мить. Зараз розітнеться шалено — відсіний крик і світ сповниться тисячма веселих гомінких звуків. Бо в зеле-во-металевій масі весняної води теж движить якесь невідоме, але потужне, ворче життя.

Прибутні води залили береги, поля, села. Вони протовпом мовчки линуть овз пароплав, повз Київ, на південь, до моря. Вони змагаються між собою, рутячись півнями вирами на чорторях, підстрибують пустотливими хвиль-ами й, плюскаючись під лопатнями, жартома розбігаються геть від пароплава. них стільки молодості й сили, що, здається, вони змиють цього року оста-очно на затоплених сільських улицях усе старе й зрівняють на поді останню ежу. Така могутня, така нестримна повинь!

Який контраст: весняний, повноводний, блискучий, як гартована кри-
Дніпро й сектантська „безводная пустыня й палаючий зной“!...

Знизу від маленьких сходів до третьої класи долітають захоплені, гу-
слова. Це коваль Вакула розповідає комусь, як позаторік бандити пограбува-
у Вишгороді пароллав.

Праворуч у золотій місячній млі виростають піщані кучугури, а за не-
висотується вздовж берега довгий ряд хат. Це починається Сваром'я. Да-
прадавнє селище. Ще з князівських розрухів, з каламутних повстань заць-
ваних смердів, з дальніх вогнів татарських кошовищ, з Батия. Сиве слов'янсь-
Сварож'є, що вилізло з борів і драговин до берегів широкого Бористена-
боязко поглядало в далину, де в просторах половецького степу пропада-
велика ріка. Перун, Даждь-бог, Велес, Хорс, Сварог. Сварог — Сварож'є
Сваром'я. Проминули довгі віки, десь ціле вже тисячоліття змили прибу-
весняні води Бористена-Славути-Дніпра, але якась невловима тїнь тих давн-
слов'янських богів ще витає над селом у пїтьмі весняної ночі. Вона ще де-
житья над опуклою банею дерев'яної церкви, над понурим гербом сільсько-
кладовища, над гнилою мервою стріх: — Сварож'є, Сіверянщина!.

— Задній!.. Стоп! — кричить на містку капітан. Пароплав неохоче прибу-
вається до вузької смуги землі, що заціліла від поводів й ми збігаємо сходня-
на берег. На палубу вийшов помилуватись з місячної краси чорнобильськї
Мефісто. Він уже не сам, а з учителькою. Десь таки не пропали марно й
пекельні погляди! Він схрестив по-наполеонівському руки, завзято, як завод-
ник — на підкорену землю, виставив наперед ногу й каже патетично до вчительк

— Удивительні організованая погода!

— Надзвичайно... — тихо відповідає вчителька, і в її голосі чується зат-
мована млюсть і бентежна спрага пружного молодого тіла. Але мені шко-
і вчителькї й Мефіста. Бідні! Вони їхатимуть пароплавом далі у задушлив
третьї класї, зовсім не уводяючи собі, яка то насолода весняне полюванн
Мені так їх шкода, що я, далєбі, охоче спинив би штучну деклямацію пр
красу природи зачарованого, наструнченого Мефіста й погнав би їх обох
болога на ранкову метушню качок. Але пароплав уже відпливає геть. Як
освітлена електрикою, пливуча споруда видається на пустельних сварожькї
берегах осяяною озєю, пливучою фортецею міськї культури, що від її гудкї
зникають рештки прадавнїх Сварогів.

Тихо в селі. Дніпро затопив навколо поля, вдерся в село, пройшов вул-
цями, й білі хати здивовано стоять по вікна у воді, не годні збагнути таког
надзвичайного явища. Тільки церква, школа й цвинтар та неширока смуг
високого берега стоять не затоплені, як останні рятівничі клапті суходолу.
Коло школи й церкви видно темні силуети згнаних до купи корів, коней
овець. Там серед напруженої тиші мовчки вовтузяться люди, рятують від повод
майно. А вода все підступає. Внизу під кручею, уперто, сердито хлюпост
ються хвилі, одгризаючи піщаний берег. Раз-у-раз одриваються од кручі зд
ровенні брили землі й з гуркотом сипляться долу. Піддається суходіл, посту-
пається перед водою назад. Ми перебігаємо зацілілим клаптем цвинтаря пі
корчуватими старими соснами й спиняємось вражені. Нема Козачої гори. Там
так — нема. Отут, за тою похилою хатою, була вона раніш, а зараз там урвище
вода, Дніпро... Внизу коло самої води пораяється з парубком дід, ладнаюч
примитивну загату. Марно! Вода гойдає, як поплавки, легкі жмути зв'язано
шелюги й далі настирливо підризує берег.

— Диду! — кричу я вниз: — а де ж Козача гора?

— Гей, гей, хлопче! Була Козача гора та пішла за водою. За три дні і
геть чисто всю одгризло...

Чи не символіка — весняна вода змила, з кінцем, і стару Козачу гору!
Он і Семенова хата. Тільки — що за диво? Невже таки справді завалилась
древня, підперта збоку двома кілками, благенька Пальошина повітка? Так, її
немає. Немає навіть старого береста й краєчка города — все зачепив Дніпро
й поніс на низ разом з Козачою горою. Вже не садитиме цього року Семенова
Дуня своїх чорнобривців, рішуча: берєг підступив до самої хати.

У Семеновій хаті, дарма що ніч, надзвичайно людно. У душних випарах людських тіл і важких хмарах махорчаного диму блимає під стелею гасівка. Десь кричить дитина. На печі, на полу, на долівці лежать покотом люди й густо хропуть. Тільки й вільного місця, що на лаві під вікнами та й то там сидить, широко розкарячивши ноги, у білій сорочці, білих штаях, сивий, як молоко, дід з двома блявими хлопчатками.

За столом під темними аж чорними від довгих літ, образами сидить з компанією Семен Іванович і п'є горілку.

— Здорові, Семене Івановичу! — нахилиє під одвірком голову Вадим і широко ступає до хати: — гостей у вас сьогодні, нівроку!

— Та ото ж, як казав Золота Рибка, гостями хоч греблю гати, — озивається відклявся від печі сміючись Дуня й зацитькує затушковане у велику кустку немовля.

Семен Іванович каламутно глипнув на нас і, як завжди, урочисто й по-важко простягнув нам через стіл свою довгу жилаву руку.

— Нового мисливця привезли вам, — рекомендую я Михайла Семенові Івановичу.

Рогові окуляри і якась зашморгана потерта краватка на Михайлові, видимо, справили враження на старого Пальоху. Він закрехтів і навіть трохи відвівся до Михайла. Привітався з ним несподівано на „ви“.

Наш прихід на хвилину порушив п'яну гармонію під древніми намальованими богами в кутку. Широкоплечий, опасистий чодов'яга з світлими козацькими вусами голосно пояснив нам причину такого пізнього, надзвичайного венькету:

— Так що, вроді, кінець Сваром'ю вийшов! Знесе його Дніпро к чортовій матері. Так оце — щоб не мокро в животі було...

— Так краще ж гату поставити, — каже Вадим, здивовано ворухнувши бровами.

— На чорта! — визвірився з-за столу розпірилий п'яний уже Семен Іванович: — Чи воно моє, щоб ото гатити ще?

— Так і вашу ж хату знесе, — заперече Вадим.

— І хай знесе! На чорта вона мені здалась, та хата! — затявся уперто Семен Іванович, а тоді нетерпляче до товариства:

— Ну, будьмо!

І чарка миттю перекинулась у його рота.

— Позганяло народ! — промимрив понурий дядько в насунутій на брови шапці: — Тільки Пальошина хата й держиться, а то весь куток затопило. Бач, кілька потоплеників! — хитнув головою на долівку.

— Так що це — з онуком, значить, вітати? — питає Вадим Семена Івановича, щоб перейти на іншу мирнішу тему.

— Де?.. — вилупив баньки Семен Іванович.

— Та в Дуні ж...

— Таке! Вона своє байстря в городі скинула, то — Зіньчине.

Михайлик заклопотано, як дитячий лікар перед операцією, підходить до Дуні.

— Ой, мале ж яке. Слух-слух... а ви того, розв'яжіть його. Йому ж дитини нема чим...

— Не здохне! — всміхається Дуня і, не панькаючись, як дубового чурака, погойдує неспокійну дитину.

— А де ж той... та Зінька? — питається Михайло, бігаючи очима по кімнаті.

— Повіялась десь. То така вже ненадлинна! З неї і маги, як з клоччя ваті! — не злюбила чомусь свою сусідку Дуня й свариться на дитину: — Чи не казилось щеня? А мовчи!

Від темних похмурих, хто-зна коли мальованих невірним мазілюю, альошиних богів попід стелею, від синього мороку махорчаного диму, і з лицем, від дикої, п'яної, покошлатої голови дядька Семена пахне тисячолітньою таризною, давньою давниною, Сварогом...

Під богами кружляє єдина на всю хату чарка, й чути безнастанне „будьмо — Сідайте ж! — гукає на нас Семен Іванович і, підсуваючи миску здоровенних, чорних, як гній, вареників в олії, ще й присипаних для чого цукром, каже:

— Пребуйте!

Ми чемно відмовляємось, запевняємо, що вже вечеряли на пароплаві, Семен Іванович ухопився за своє й не відстає від Вадима:

— Та й Володимир! Тебе й за вуха не відтягнеш від них, тільки пребуй!

Бідному Вадимові, що сидів ближче до столу, випало бути спокотно жертвою за нас трьох, і він, перемагаючи відразу, поханцем ковтає, як якісь бридкі ліки, страшні Пальошині ласощі.

Пальоха заспокоївся і, заплитаючись язиком, вертається до перерваного розмови.

— ... Дак ото, значить, цар Олександр второй і взяв собі бабу з Германії Цариця приїхала в Росію, подивилася та й каже:

„Не наравиться мені, що у вас мужики служать і тобі, і панам, вро сказагь, два хазяїни — в нас у Германії такого нема. Тра та, зробіть, щоб один хазяїн був“. Дак ото цар, значить, тоді сів та й думає, як би його т змиктити, щоб селяни-служили тільки йому самому. Думав він ото, дума а тоді взяв бомажку та й написав у Синод приказ такий, щоб німедлен ослобонить, знаця, всіх невольників.

Ну пани в Синоді прочитали той приказ і кажуть: „Раз цар требує — т і зробимо“. Та взяли й повипустили арештантів з тюрми, і бомажку підписали.

Пішов ото ввечері цар на проходку, коли дивиться, а по городу арештанти гуляють з баришнями. Дак він побіг у Синод і каже: „Я не тих арештантів казав ослобонить, а ваших, тих, що ви держите, — хрестяв, сказати

О! Побачили пани, що цар виходить, вроді обдурив їх, та що ж ти зроби сам цар приказав! Ну, вони тоді й випустили, знаця, мужиків...

Семен Іванович тьмяно поглянув перед себе і побачив недопиту чарку. Щодо цього, то він, як один Барбюсієвський герой, не любить ні порожні чарок, ні повних: коли він бачить порожню чарку, він її миттю наливає, коли бачить повну — миттю випиває:

— Ну, будьмо!

Ця чарка не стала винятком, він легко перехилив її, як і багато вже чар цього вечора, проте вона перейшла, видимо, міру. Сп'яніння старого Пальо було вже в тій стадії, коли треба не оповідати, не співати, а конче виплатитись. Хоч би там що, а заплакати. І його хмільний розум знайшов слух приклочку. Йому нараз стало с. рашенно шкода тих бідолах арештантів, що Олександрівська поліція почала, за його розповіддю, заганяти назад до тюрми Семен Іванович схилив у тяжкій задумі голову на руки й зідхнув:

— Мужиків випустили, Олександра того вбили, а арештантів... Семен Іванович раптом розпачливо заривав: — за-бра-ли назад у тюрму!..

— Отакої! — засміявся чолов'яга з козацькими вусами: — коли ті царі арештанти були, дя-ьку Пальоха, а ви панахіду заводите!

— Та вже, надісь, разів би десять гинули до цього року, — замислено проказав понурий дядько в шапці, але Семен Іванович не заспокоювався.

— І не кажи мені! Сидів би мо котрий отут і по чарці випив би, а во їх — у тюрму...

Хтось з кутка запитав:

— А хто ж його вбив — Олександра?

Семен Іванович помалу заспокоївся, витер кулаками сльози й сердито відповів:

— Да хто ж — з Синоду і вбили!

Ми давно вже помітили, що в хаті щось не видно господині:

— А де ж Микитівна? — запитав Семена Івановича Вадим, але старий Пальоха не вважав за потрібне відповідати на таке пусте запитання. Замість нього широко всміхнулись козацькі вуса:

— Стара в колгоспі свиней доглядає, щоб не перепились прибутної води. Заливає ж, бачите, так у них там — вроді діжурство.

Нас, як громом, вразила ця новина. Подумати: стара, побожна Микитівна, що вік свій випрацювала на свого ледаща чоловіка, Микитівна, що, як чорта, боялась усякої „комуні“, а надто свого крутого мисливця Пальохи, ця Микитівна проти чоловікової волі пішла до колгоспу! Ні, такі недовго вже жити темним Сварогам попід стелею в хаті старого Пальохи! Микитівна — колгоспі!!!

Дитина коло печі давно вже замовкла, десь зникла Дуня, навіть Семен Іванович міцно захріп на лаві.

Ми лягаємо коло дверей абияк переспати кілька недовгих годин до світанку. З сінець чути вривчасте шамотіння й притлуманий збудний Дунін мішок:

— Та цить бо! Чутимуть же...

Пристрасний парубочий голос настирливо шелоче:

— Ну то — на цвинтар, під сосни... Га?

Дуня знадно сміється:

— Що ж ми — як зайці ото?...

ПІРЯ І М'ЯСО

Ми прокинулись запізно. Сонце крізь вікна давно вже кидає жмутки проміння, в хаті, як у циганському таборі, — ранковий гармидер, верещать діти, метушаться коло печі жінки, спроквола обертаються чоловіки.

Вадим за своїм звичаєм ляскає по череву мене й Михайла.

— Боря! Михайле! Ранок уже. Вставай.

Поважний етнограф безтурботно спав спокійним дитячим сном. Світлий, рієнський чубок його лежав на рядні, як скошений пучок шовковистої, степової ириси, рот роззявлений, навколо губів наївна усмішка. Почувши на животі вадимову руку, він схоплюється, як на гвалт. Заспані очі перелякано кліпають нічого не можуть збагнути.

— Що-що? Куди?... А — вставати...

Михайло позіхає і солодко витягається.

— Та чого там уставати! Лежіть, — категорично з печі Семен Іванович, але Вадим на це не може пристати. Каже обурено, стинаючи плечима й ворухачи бровами:

— „Лежіть“! Уже ж день давно. Коли ж тоді й полювати...

— Та поспіємо іще: — бурчить незадоволено Семен Іванович, але — нічого не зробиш — вилазить з свого логовища й він. Семен Іванович сьогодні — мов командарм, весняне полювання на самців — це не осінні мандри болотяним приліллям, тут треба хитростві і спритности. Треба вміти під'їхати „з хистом“; а оловне вміти виспівувати на манку чирячі любовні пестощі.

Михайлик борзо вибирається й витягає з кишені білого, чепурненького манка, що купив напередодні в мисливській крамниці.

Втративши за ніч хміль Семен Іванович утратив заразом і пошану до Михайлових окулярів та краватки:

— А дай його сюди!

Він грубо ханонув з Михайлових рук манка, скептично оглянув його й, люнувши набік, засвистів.

— Викинь його к чорту! То — таке... — безапеляційно оцінив він фабричний манок і кинув його розчарованому Михайлові на стіл.

— Ну а шкалик, Володимир, е? — безпосередньо вдавсь він трохи м'якшим голосом до Вадима. Вадимові не дуже до смаку такі ранкові претензії старого Пальохи, він щось бурмотить незадоволено, що, мовляв, ми гадали зробити це на Дніпрі, коли снідатимемо, але мусить скоритись і витягти з ягташа півлітра. Семен Іванович за одним ковтком надпив чверть пляшки, крикнув і, не закушуючи, виходить на двір.

Нашу бригаду він поділяє на дві частини: Михайлика повезе молодий ельвік Микита, а я з Вадимом лишась в одному човні під орудою самого

Семена Івановича. Всі наші оперативні пляни й пропозиції він заперече од ним-однісіньким, але досить промовистим аргументом:

— Та!.. Мовляв— що там варнякати пусте! Він мовчки виносить з клуні хиста з лози й соснового гілля (десь уже Семен Іванович, видно, розгівляєся на качки!) й коротко наказує нам:

— Лизьте!

Воно не дуже приємно бути зв'язаними у наших рухах і плянах хистким човном Семена Івановича, та що ж робити. Перед нами— скільки око бачить— суцільна водяна площина. Наш улюблений острів Козлиху, Щучині болота, Морхову й усі луки геть аж до дальнього бору поїняла вода. Все захопив Дніпро й тільки де не-де стирчать над водою верхівки лоз, що вкривали раніш піщані пагорки.

Коло Микитино човна метушиться Михайлик. Він наворачтає там якогось страшного, на щий курінь, хиста й засипає Микиту жменями безкінечних похаливих запитань. Микита довго намагався потрапляти з відповідями, аж поки не збагнув чогось по-своєму й злегка почав виявляти диктатуру над новим чудернацьким мисливцем. Він мовчки зробив маленького, як слід, хиста посадив туди заклопотаного метушливого Михайлика й одштовхнув човна від берега.

Лине повз очі бистра, крутить і шарпає вашого човна, тягне за собою на низ, але Семен Іванович, як мітичний Харон, спритно скеровує блаженським, надтріснутим веслом човна вперед проти течії і хвиль. Не віригься, що тут, де ми пливемо, знову будуть вліті довгі піщані коси, луки, лагідні протоки.. Ми не пізнаємо нашого Дніпра. Це не він — тихий, свійський, давно приборканий, а — могутня, величава Миссисіпі, що суне вал за валом і ось-ось зірве затоплені хаги й повітки.

Ми під'їхали до крайніх хат. Пожилці давно вже повтікали відділя людські житла стоять спорожненими лусками, як по якійсь сграшній катастрофі. Чудно воно продирагься човном між гіллям верб, що ясно вкрите пухлятими білими котиками й заглядати в затоплені до половини вікна, де бачити воду по цей бік шибок, і по той, внутрішній, у самій хаті.

Семен Іванович прибив човна до чиеїсь повітки й рішучо поклав усередину весла.

— Огут і станемо.

Ми з Вадимом вирячили вражені очі.

— Цебто, як — огут? Край самого села?

Семен Іванович тільки махнув рукою:

— Та!..

Ні, таки на правду— що він собі надумав? Човна гойдає і наші спини раз у-раз б'ються об острішок затопленої повітки. Де ж тут полювати?

— Ще їздити кудись! На чорта! — буркнув Семен Іванович, бачачи наш здивовані фізіономії, і витягнув з дірвяної залатаної кишені свого кустарного манка. Його манок — це якась брудна перев'язана мотузком комбінація з лозинки й бляшанки від гільзи військового набою. Але ми швидко переконалися, що то за струмент і які штуки може на ньому втяти неперевершений маєстро Пальоха!

Він урочисто, як до якогось таїнства, випростав рухи, плюнув, поважно витер рукавом губи й узявся за манка.

— Киги-ки-ки!.. Киги-ки-ки!..

Непролазні хащі пралісу, важка хода первісного громадянина землі й його голодне виття, коли він ранком виходить на лови— все це раптом війнуло на нас в'дтих Пальошиних звуків і його зморщеного, зосередженого увагою десь на одній точці манка, обличчя. Та не минуло й хвилини, як із безкінечної водяної даліні налетіло три чирки. За ними ше відкілься два. Знову летять! Цілий табун самців... Вони кружляють над нами, вигнаючи на всі боки свої догасті шиї й по-кавалерському погірскуючи дзьобами. З нашого човна розтинається божевільна симфонія качиної любови. Манок Семена Івановича видає такі шадені, такі пристрасні звуки, що чирята геть зовсім чманіють. Вони

ують одвічний весняний поклик самиці, вони чують її одчайний від палого жадання крик і не знаходять її. Ми зовсім розгубились від такої несподіваної маси чирят, від їхньої близькості й настирливості, що наші рушії якусь хвилину безпорадно крутяться, не знаючи, куди цілити. Табун двічі ало на черкнувся крилами об кінці наших цівок.

— Бий!!—осатаніло кричить Пальоха й знову викрикує свої несамовиті релі. За п'ять кроків від човна раптом плюснувся у воду чирок і здивовано ззирається довкола. Я сплороску вистрелив у нього й ганебно схибив. Він був так близько від мене, що я просто не повірив своїм очам. Чурок знявся, де Вадимів постріл кинув його назад у воду.

— Тобі ще ружже таке носить!.. Стріляй!..—бурчить на мене сердито Семен Іванович, загрибаючи веслом до забитої птиці.

Кілька хвилин навколо порожньо, немов і не було чирят. Тільки забитий амець у човні стверджує початок полювання й розпалює нашу мисливську нагу.

Семен Іванович знову береться за манка й за мить до нас поспішають то-зна звідки спрагли чирки й над нами чується їхнє одвітне, жагуче—тир-тир-тир, тир-тир-тир...

Перша жертва, перша пташина кров повернула нам приспані за зимозу нерву стрілецькі здібності. Ми не чекаємо тепер, поки сяде на воду якийсь коханий у Пальохині звуки нерозважний чирок, а розстрілюємо їх табунами й оодинці. Важко хлюпаються у воду поцілені тулуби пір'я й м'яса, борсаються їж гіллями підранки, а з човна безнастанно лине—киги-ки-ки! Киги-ки-ки! І любов, на постріли й смерть летять з-за обрію, випереджаючи один одного, п'янілі від весни птахи. Не кажіть зараз про гуманізм і вегетаріанство. Дико, відступно, по-половецькому вб'ють дядько Семен своїм манком чирят, і ми як само, як наш двонсгий предок тисячі літ тому роздирав корчуватими пальцями закрявавлене, духмяне м'ясо ввійманого звіря, стріляємо в птиць, апаємо з води їхні розпростерті крила й добиваємо підранків. Ми з таким же апалом стріляли б у барса, ведмедя, вепра, як раз-за-разом стріляємо в мирних нешкідливих качок, бо на полюванні через тисячоліття прокидається наш воногий предок і сповнює довецькою жагою наші руки. Той предок теж їв м'ясо і накривав своє тіло хутром!.

Вітер змічив напрям і птиці вже не налітають на манка, тільки якась випадкове заблукане чиря сіло на воду ген аж на бистрі й мотає дезорієнтовано оловою. Стріляти було досить далеко, але я ризикнув. Мій ловецький запал був надто великий, щоб я не спробував одібрати йому життя. Я добре його ницілів, і, коли розвіявся дим, поранене чиря трипотіло на хвилях.

— Забирай того, та вже й годі,—каже Семен Іванович, скеровуючи на істрію човна.

Чиря крутілось на місці, непорозуміло дивлячись на Семенового гостросогого човна, що неблаганно сунув до нього. Човен бентежив чиря. Воно пірало, схоплювалось з води, смикалось на всі сторони, але летіти не могло: мій шріт перебив йому крила. Я заклав нового набоя, щоб порішити його, але грізний Пальохин голос спинив мій рух:

— На чорта! Розіб'єш його...

Семен Іванович метко повернув ліворуч човна й Вадим уже простягнув свою довгу руку схопити чирка, та чирок спритно пірнув. Він виринув саме проти мене. Але тільки на мить. Мої пальці лиш торкнулись його слизького зьоба й від їх доюки чиря жажнувшись знову пірнуло кудись під човна. Воно никло назавжди. Ми обмацали геть усі надводні боки човна, обшукали понад атами все гілля затоплених верб, з півгодини нишпорили човном по відкритій воді, але чирятки ніде не було. Тепер уже я огризнувся до дядька Семена:

— А що—, не стріляй? Пропає через вас чирок!..

Семен Іванович помацав рукою ще раз під човном, оглянувся довкола й дивовано здвигнув плечима. Сказав категорично й упевнено.

— Це чорт був. Де ж би могло пропасти чиря? Самий, сказати, настоящий орт і був! Таке...

За селом раз у раз, як у розстрільні, коли наближаються перші ворожі роз'їзди, гримлять постріли. Це Михайлик на Микитиному човні розвів таку канонаду.

— І куди він паляє там? Я ж певен, що то все він — у повітря! Тільки качки порозганяє... — незадоволено каже Вадим і наказує дядькові Семенові мерщій гнати, туди човна. Постріли частішають і дужчають. Можна подумати, віби справді Михайлика обложили напасники й бідолаха-етнограф змагається не на життя, а на смерть.

Ми обіхали затоплений куток села й перед нами в далині майорить Микитин човник, запнутий синюватим туманом порохового диму. Пальоха напільні на своє весло й ми мчимо просто на Михайла. Зненацька Семен Іванович пригнувся, кинув весло за облавок і таємниче шепнув мені над ухом:

— Норі!

Він так це вимовив, немов би там з води вилізла якась страховисько, що ось-ось проквітне з нами човна, якщо ми не боронитимемось. Я придивився кризь відтулину в засідці і побачив кількох гостроносих норців, що лавічно тікали від Михайлової канонади. Семен Іванович склав дошкою коло рота долоні й над водою далеко розітнувся дикий крик із пралісу:

— Кхга-а. Кхга-а. Кхга-а-а...

Тонкі сизуваті голови пірнають у воду й знову з'являються на поверхні, але вже в зовсім протилежному місці. Один несподівано виринув проти нас і Вадим, не панькаючись, припинив його підводні штуки. Між норцями відкілясь узялась червонова свіяць. Вона зовсім спантеличилась в д наших обопільних пострілів і похапливо крутиться між двома човнами, не відважуючись узяти якогось певного напрямку летіти. Йї судилося також висіти на моїх торочках.

Михайло ще крутить на всі боки рушницею, неспокійно оглядаючи просторінь, але перша фаза полювання скінчилась. Я з Вадимом нетерпляче заглядаю в Микитиного човна. Ні, там таки лежить якась купа пір'я. Ба навіть два крижні!

— Та тут би їх було... Та якби ж то... — Микитине лице бгається багатьма усмішками, стримуючи з чемности регіт. — Чи воно в їх рушниця така, чи хтозна. Ну за три ступні ото вдарять — пір'я летить, а крижак тікає!

— То ружже таке, що живить, — авторитетно каже Семен Іванович, витягаючи на суходіл човна.

— І розумієш, Борику, я ж стріляю того... добре. А тут... може набої щось...

Михайлик притьмом вискакує з човна, дістає цизорика й заклопогано розкбрує набоя. З гільзи сиплється воднораз шріт, якась потерть і порох.

Михайлик вражено розчепірів пальці:

— А де ж клейтух?

Семен Іванович глянув на Михайлову долоню й хрипко зареготав.

— Шашіль поточив клейтух! Таке... А воно, сказати, бува...

ТЕЗИ Й АНТИТЕЗИ

Семен Іванович давно вже уконтентувався, сів до Микити в човна й подався висипатись назад до Сваром'я, до Сварож'я, до Сварогового духу своєї понурої домівки. Ми раді залишитися самі. Добре лягти на вогуку весняну землю горілиць і бездумно споглядати небо. Михайлик ще якийсь час вовтузиться коло човна й порушує нашу нірвану, але ми з Вадимом нагримали на нього й він слухняно віддався й собі спогляданню й солодкому хвилевому небуттю.

Неподалеку на дорозі кричать чибіси, кумкають жаби, над нами крутиться десь у височині бекас. Він несамовито деркотить якусь вічну пісню любови, причаровуючи свою пару, злітає вгору каменем, падає знову в болото. В далині край берега свистять кулики й роблять кумедні гімнастичні вправи на своїх тоненьких червоних лапках. Світ сповнений звуками, піснями й снагою. Він такий широкий, він такий гомінкий і прекрасний! Але годі. Тікайте, милі кулики, ховайтесь між торішнім сухим різакон чибіси, сплини свій тріскотливий спів, закоханий бекасе. Ми знову беремо свої рушниці і, якщо ти трапишся нам близько, ми не зглянемось на твою любов.

Ми витягнули з води човна, перекинули його на березі й рушили. Праворуч за кілометр сплянуть пішні сосни старого бору, а просто, між болотами майорять зацілілі від поводи клапті ріллі. Неподалеку води довгий ряд людей похалцем насилає окіп. Вони рятують від Дніпра свої ниви. Дівчата, парубки, літні селяни працюють шпарко не розгинаючи спин. Хтось гукнув на нас з гурту:

— Охотники!

Вадим здригнувся. Йому добре втямки цей знайомий оклик, коли серед поля біжить за версту чоловік і махає руками:— А підждіть, коли він за чверть години прибігає захеканий до Вадима й раптом каже: „Дайте закурити“. Сьогодні цей оклик був інший. Якась дівчина лукаво, мов би й не до нас, голосно закидає:

— А щоб ото, замість болото ногами місити, та допомогти людям.

Ми підходимо ближче.

— А чие це поле?

— Та наше ж...

— Тарасівське?

— Еге ж Тарасівського колективу. Сваромці, бач, не вдержали свого, за-topило, а ми — думка — окопаємо, мо й не піде вода.

Ми скидаємо свої рушниці, ягташі й ладівниці. Копать—так копать! Ти, дівко не розумієш, що для нас і полювання, і бурхливий зараз Дніпро, і ваш колектив, і бекасове деркотіння над головою — все це цільний потік весняних бурунів життя, що поглинув нас цілком, і ми з однаковою насолодою окопуватимемо попліч тебе колективну землю!

На нас, надто на витріщені, лупаті Михайлові окуляри, колгоспівці спочатку дивляться недовірливо. Десь у глибині вони, безперечно, мають нас за неробів, що робочої днини бавляться собі з полювання, для них — ми, все ж таки, трошки „пани“, що якимсь чудом прослизнули між пальцями революції. Та це триває недовго. Ми жваво беремось за лопати і через п'ятнадцять хвилин нас уже ніхто не помічає. На нашому секторі швидко виростає добрий окіп, але ми боїмось збавити темпів і напосідаємо на лопати ще дужче.

Сонце давно вже перевалилось на той бік Дніпра, коли ми кидаємо лопати й знову вбираємось у свою мисливську муніцію.

— Як ото в пісні: „Хоч не рано почали, та багаті утяли“, — посміхається до нас парубок, коли ми повертаємо до нашого човна.

Нам пощастило дорогою взяти ще двох чирят і ми, трохи потомлені, але бадьорі й свіжі входимо в Семенову хату.

На лаві сидить Микитівна. Вона прийшла оце з колгоспівської свинарні перепочити додому.

— Ну, як воно, Микитівно, в колгоспі?

Микитівна трохи ніяково, соромливо всміхається:

— Нічого... Воно ж і там, надісь, люди... Та коли б не вода оця проклята: геть чисто свинарню затопило! Цілу ніч мучилась, поки до церкви всіх свиней перегнали...

— А чого ж, Микитівно, Семена Івановича до колгоспу не потягнуть?

Микитівна безнадійно махнула рукою:

— Від ледячого поли ріж та тікай!

— Тебе й на собачій вулиці хвалять, — огризнувся Семен Іванович, але Микитівна не забарилася з відповіддю: — Казав циган — нема ні в кому правди, тільки в мені. Отак ото й ти...

— У тебе рот без заворот!.. Як ото мені з бабою балакати, так лучче...

— Семен Іванович спинився, шукаючи міцного образу, та тут саме Дуня подала йому полуднувати й Семен Іванович облишив словесний двобій, щоб узятись за пожиточніші справи. Він підсунув миску з борщем і завзято працював щелепами.

Але Микитівна не могла вже заспокоїтись. Зламано її вічну покору, нові незнані досі думки, нові дивні почуття захопили її на старість у колгоспі, і тепер у Пальошиній хаті раз-у-раз змагаються дві основи — колективна й індивідуальна.

— Або оце — віз, скаржитесь нам Микитівна:— одвези, кажу йому, воза до колективу, навіщо він нам! Одвако ж коня здали. Так ні ж: держить! Чи йому чорти того воза золотили? Затявся і край. Ото все, бачите, йому думка — мо ще розбіжиться колектив, то хоч віз свій, сказати, буде... Отакий він уредний!.. Семен Іванович і оком не змельнув. Ість, мов би й не про нього мова. Дуня подає йому варену картоплю й користується нагодою віокмити чергового дотепа:

— Та в нас батько такі: поцілуй мене сьогодні, а я тебе завтра.

Семен Іванович мовчки заходжується біля картоплі. Двері відчиняються й до хати заходить колгоспівський коваль Пантелемон.

— Здорові з тим днем, що сьогодні! — весело вітається він до всіх і сідає на лаві поруч Микитівни.

— Скинь шапку — теща глуха буде! — вишкіряє до нього зуби Дуня й йде до полу мичку микати.

— Ну, як воно, Дуню, показує? — закидає невизапно на щось далеко коваль, але Дуня одразу дає од коша:

— Піди до тої проститутки Зінки, може вона й покаже тобі.

В Дуніному голосі чуються незагоєні ще ревності. Коваль замовк, почухав винувато потилицю й напівжартома, напівсерйозно зідхнув.

— Ох!..

— Якби не „ох“, давно б іздох! — підхопила глузуливо його зідхання Дуня й сердито сінула мичку.

— Та я так що до вас, дядьку Пальоха...

Семен Іванович і не глянув. Уминає за обидві шоки картоплю.

— Тут таке діло: загату треба робити. Усіх присоглашають: і колективців, і односібників. Так — як? Семен Іванович мовчки ість.

— І гроші технік одразу платить...

— Піди, — каже до чоловіка Микитівна. — У мене сто трудоднів та ти ще на загаті заробиш — отак і проб'ємось до літа.

Семен Іванович ні пари з уст. Тільки плямкають його губи та клацають перемелюючи картоплю, останні зацілілі ікли.

— Ну то приходьте ж, там уже збираються, — каже на останне коваль виходить.

— Та він прийде! Пополудне ось тільки — заспокоює коваля, а найбільше саму себе Микитівна непевним голосом.

Семен Іванович усе ще ість.

Хата поволі сповнюється тимчасовими комірниками, що виселились з своїх потоплених хат. Скванно заходить з лопатою старший син Семена Івановича — Семен молодший.

— Так ідете, тату?

Семен Іванович мовчки доїдає, старанно вигрібаючи ложкою край миски.

— Та піде! Ось тільки доість, — відповідає за нього Микитівна й син зникає в сутінках сінець. На дворі вечоріє. Згаслий день печально відсвічує останніми збляклыми плямами на вибіленій печі. Десь під піччю несміливо озвався перший цвіркун.

Семен Іванович, кінець-кінцем, доїв таки картоплю. Поклав коло миски ложку на стіл, утер губи і аж тепер зважив за потрібне відповісти:

— Чорта з два я піду! Не бачив тої загати!..

Підійшов до Вадима і, як звичайно:

— А дай закурити.

.....
Ми перекинули за плечі рушниці, взяли важкі в'язки забитої дичини на торочках і вийшли до пароплава. Внизу коло берега каламутно вирувала бистря, в небі сховався місяць і щедро розсипав по воді золоті дукати. Ззаду від церкви чулося полохливе кувікання врятованих колгоспних свиней, а з даліни, з за Дніпра, нашорошеної вічної тиші, ледь-ледь долиняло до нас:

— Киги-ки-ки... Киги-ки-ки... То був уже не Пальошин крик. То спрагло, зазовно, весняно кликала десь до себе качура самиця.

СОНЕТИ

I

З проєктом інженер. Ресфелер—гострий ніж.
 Немов живі стають чіткі деталі ліній,
 Щоб стати велетнем будинків по країні,
 Щоб доколi й дахи в цемент лягли міцніш.
 Маштаб-прожектором в діаметрах і між,
 Скрізь геометрії закони неуклініні...
 Все обмірковано в лінійному сплетінні.
 Дай цеглу, етерніт і котловани риж...
 Гаї спорудження... Росте новий будинок
 Із сотнями квартир героям-шахтарям.
 Де побут совячний розгорнеться червоно,
 Де м'язи й мозок оповне відпочинок,
 Щоб тонну вугілля дав совячний нам грам,
 Щоб з надр земних гули змагання передзвони.

II

Пощо замисливсь чужоземний інженер, —
 З Парижа, Лондона, Нью-Йорка. Гетингена?
 О, вас дивує пал і порив наш надхнений.
 Цим полум'ям палає весь СРСР.
 О, містер і месєє і ти безкровний герр,
 Ви кинули краї, де голод б'є шалено.
 Новий зустрів вас край, що розправля рамена,
 Що в сталь вдягається і сталю степ підпер.
 Всесвітні фахівці! СРСР вас кличе,
 У формах будувань ви збагнете і зміст.
 Потужних дослідів жде неозоре поле
 Луна й металю дзвін проноситься навколо,
 Долин і гір і рік міняємо обличчя
 І скрізь влітаєм вказівок великих шість.

III

Ритмічний рух руки управної твоєї
 Виводить лінії пропелера живі...
 Ти щось замислилась... Майнула в голові
 Непевна лінія — і думаєш над нею...
 Знов усміхнулася. І блиск очей — зорею
 Горить над ватманом, а гострий розум твій
 Розплянував умить, розтяв на частки дві
 Рисунку обриси... Готова вже ідея.
 Вже шлях намічено. Обведено гунктиром.
 Ось гвинт у радіюсах в центрі рівноваг...
 — Готово! — скрикнула ти серцем віжноширим.
 Так в грізний час війни порине в синь літак,
 З мільйонних уст ударить відповідь вампірам:
 — Готові ми! В боях не губим рівноваг.

АРКАДІЙ ЛЮБЧЕНКО

ЗЕМЛЯ ГОРИТЬ

(Закінчення*)

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА П'ЯТА

Зала у Грабських. Просто — вікна в ніч. Протилежні виходи. Праворуч чутно зв'якіт посуду, сміх та вигуки багатьох голосів — вечеряють. Ліворуч з'являється бабуся, хижо скрадається до вікна до роялю. Шепоче. Біля входу до їдальні зупинилась, христить повітря. З лівого ж боку Оксана вносить дві лампи. Бабуся з несподіванки скрикнула. Оксана з несподіванки пустила одну лампу

БАБУСЯ. Сьвента Мдрийо! Пожежа! *(З їдальні вбігають Владек і Куйлихо. Шепочуться, зазирає).*

ВЛАДЕК. Не турбуйтеся, панове. Нічого, нічого. Дурниці! Ми зараз, панове *(Причинив двері, суворо)* Що тут трапилось?

ОКСАНА. Пані наказали, аби сюди світла більше. Я лампи несла. А вони як крикнуть. А я злякалась...

ВЛАДЕК. А я злякалась. Теж мені неврастенія! Дерев'яні руки, пся косці! Пане Куйлихо, прошу пана, одведіть бабуся вниз, на перший поверх. Ви знаєте...

КУЙЛИХО. Будь ласка. Будь ласка.

БАБУСЯ. Це поганий знак. Щось буде! Щось буде! Це поганий знак!

(Виходить з Куйлихом ліворуч)

ВЛАДЕК. Розбила лампу? Ну, нічого, нічого. Не бійся. Я скажу, що це я сам розбив. Я ж тебе, Оксанко, завжди захищаю. Я ж тебе люблю, а ти не віриш.

ОКСАНА. А-ди, яка напасть. Ще й заручений. Молодик!

ВЛАДЕК. То, дурненька, не з моєї волі. То батьки хотіли. А я тільки тебе люблю. Бігме! А ти невдячна. Ти тікаєш, думки ховаєш. От скажи мені, що там на селі чути про хлопський бунт?

ОКСАНА. І... таке. Хіба мені знати?

ВЛАДЕК. Хитруєш, звірятко? Ховаєшся? Ну, нічого. Сьогодні я нарешті сам до тебе прийду. Так, так! Сьогодні саме така ніч. Всі будуть міцно спати. Я прийду, і ти мені все розкажеш?

ОКСАНА. Оце справді... не мала я клопоту. І не заміряйтесь!

ВЛАДЕК. Ах, дурне звірятко! Це ж буде така ніч... палка ніч!..

ОКСАНА. Палка ніч?

ВЛАДЕК. Так, так! От побачиш. Палка ніч!.. Така буде ніч... Стоп! Здається, йдуть *(Оджочив, вислизнув до їдальні. Входять Куйлихо і Вирва).*

КУЙЛИХО. Ви заждіть хвилинку. Я зараз про вас скажу *(нішов до їдальні).*

ВИРВА. Добри вечір, дочко. Служиш? Працюєш?

ОКСАНА. Так, пане, служу.

ВИРВА. Ого й файно. Служи, навчайся. А чого це в твого брата рука скалічена?

ОКСАНА. Хіба скалічена? Я й не знала.

*) Початок див.—, Ч. III. № 9-10 за 1932 р.

ВИРВА. Ти й не знала? А мені казали, що скалічена. Слово гонору.

(З ідальні входять Владек і Грабський.)

ГРАБСЬКИЙ. А! Вирва?

ВИРВА. Нех бендзе похвальони... Прошу вибачити, що так пізно, але я не винен. Слово гондру. Я прийшов... віншую пана з сином менинником. Віншую вас, пане Владку! Дай вам, боже, сто років жити, здоровим бути, а грошей ніколи не рахувати. Дай вам, боже, всякого щастя... Вибачайте, що так пізно, але тутка маленький подарунок. В сусідньому селі діставав та й спізвився. Той дурний хлоп і не уявляє, яка це цінність. От... пан Владек любить стріляти, зброю любить... так от, прошу *(розгортає папір, подає стару рушницю)*. Стародавня фузія, ще конфедерати стріляли... слово гонору.

ВЛАДЕК. Стародавня фузія? Яка цікава фузія! Дякую, дякую.

ГРАБСЬКИЙ. Ага! Справді цікава фузія. *(До Оксани)* А-ну, принеси нам сюди шнапса. Хутко!

(Оксана побігла до ідальні.)

ВИРВА. Між іншим, оця дівка, пане... Я якраз хотів вас попередити. У неї брат — людина небезпечна. Слово гонору. Коли Вирва каже — Вирва знає.

ГРАБСЬКИЙ. Хіба?

ВИРВА. Пане, коли Вирва каже — Вирва знає. Потім — оцей хлопський бунт. Чули ж, мабуть, пане? Просто — окропносьць!

ГРАБСЬКИЙ. Ах, так? Зараз же прогнати! Зараз же щоб духу не було!

ВЛАДЕК Ні, татусю. Зараз неможливо. Хай цю ніч іще побуде. Зараз гості, робота. Хай до ранку побуде.

ГРАБСЬКИЙ. Рація. Хай до ранку. А вранці — пріч! *(Входить Оксана з повною тачою і Куїлихо з чаркою. Грабський наливає)*. Прошу. Дякую за пам'ять, за раду.

ВИРВА. До послуг. До послуг. Ваше здоров'я! Сто років жити!

КУЙЛИХО. Запорізький самопл? Подарунок? Це оригінально!

ВЛАДЕК. Не запорізький самопл, а стародавня конфедератська фузія. От! *(Бере по військовому до ноги)*.

КУЙЛИХО. Це вам личить.

ГРАБСЬКИЙ. Прошу ще *(Наливає)*.

ВИРВА. Дякую. Сто років жити! *(Ге)* Не смію більше пана турбувати. Вибачайте, що так пізно, але... слово гонору. А коли щось треба — слуга панський.

ГРАБСЬКИЙ. Добре, добре. Дякую. На добраніч. *(Вирва пішов. Грабський до Оксани)* А ти... в другому салоні стола до карт приготуй. А сюди світла більше. Чи тобі по с о разів казати? *(Пішов із Владеком до ідальні)*.

КУЙЛИХО. Може, тобі, дівчино, допомогти?

ОКСАНА. *(Пораючись з ляльками)* Ні, пане. Не ваше засипано, не ваше й мелеться.

КУЙЛИХО. Це оригінально! Чого ж ти не в гуморі? Не годиться, не годиться! Ти, дівчино молоденька, не сердись та на мене, козаченька, подивись... Кхе... Кхе... Так, здається, співають в нашій українській пісні?

ОКСАНА. Атож! Я б на тебе подивилась, козака, а но... а-но... пісня українська не така.

КУЙЛИХО. Це оригінально! То ти вже, видно, й сама складати вмієш? Що то значить — нація! Пісні, вірші... Тільки ти, дівчино, будь ласкавіша. Ми ж обоє українці. Через те я тобі й допомогти ко їв. Ми обоє з народу. От скажи, в народі у вас, на селі часто українських пісень співають?

ОКСАНА. А-я. Співають. По під хатами, з торбами...

КУЙЛИХО. Це оригінально! Під хатами ж співають жебраки, а я питаю: заможні?

ОКСАНА. Про заможних не скажу, не знаю. Діла з ними не маю.

КУЙЛИХО. А дивно, яка горда. Так, дівчино, не годиться. Чи багатий, чи бідний — однаково люди. Одному доля судила більше, другому менше. Нічого не зробиш. Ще відомий наш український філзоф Григорій Са-

вич Скворода сказав, що доля всякого може бути повна. Доля — це ча-ша, сказав він. І чаші ці мож ть бути малі й великі. Але й малі й великі можуть бути повні. Он як! Розумієш? То тільки дурні більшовики ду-мають, що всіх порівняти можна.

ОКСАНА. А хіба я що? Кажу, лишень, є такі, що й калачів не хотять, а є й такі, що висівки з лободою їдять.

КУЙЛИХО. А... нічого не зробиш. Бідність не порок. Треба примиритись, тро-хи зачекати. Може ліпше буде. Тільки треба працювати, треба всіх лю-дей поважати. А отих самих більшовиків не слухати, проганяти, бити...
(Раптом) У вас на селі більшовики є?

ОКСАНА. Є.

КУЙЛИХО. Та ну? Багато? А що вони роблять? А що вони кажуть?

ОКСАНА. Отак точнісінько кажуть, як ви.

КУЙЛИХО. Це оригінально! Та й дурна ж ти, дівко. То не більшовики. То де-мократи. Розумієш? Українські демократи. Отакі, як я. Більшовики проти народу, більшовики за комуністів. А такі, як я, такі за нарід стоять. Щоб нарід себе ліпше почував, щоб не сварився, щоб спокійно в злагоді жив. Он як! Розумієш? Більшовики проти України, а ми, демократи. ми за ве-лику, народню Україну! Отак людям і розказуй, як на село підеш.

(Вбігає Яніна, за нею Владек)

ЯНІНА. O, quelle idylle! Пан Куйлихо таємно фліртує.

ВЛАДЕК. Так, так! Національне тяжіння. Патріотизмус льокалюс. Ха-ха-ха! (Оксана пішла). Зате, пане, ваша сьгоднішня промова на честь великої Польщі робить вам самому велику честь. Без компліментів! Промовляйте ви, як наш вірний спільник.

ЯНІНА. І тому ми прийшли до вас, як до спільника. Будьте ще спільником в одній нашій вигадці.

(Вбігає панна і поручник з келехом вина).

ПОРУЧНИК. (До Яніни) Прекрасній панні за прекрасну вигадку!

ЯНІНА. Дзенькі бард-уе! Але то буде не моя заслуга. От хто нас повинен підтримати — пан Куйлихо. А тому, з вашого дозволу, панове, я насампе-ред цього келеха передаю панові Куйлихо і прошу його випити до дна.

ГОЛОСИ. Просимо, просимо! А за що ж ви пити буде є?

КУЙЛИХО. (Трохи завагався). За вас... і за нас! (Випив).

ГОЛОСИ. Bravo, bravo! А пан справді дотепний! Ха-ха-ха!

ЯНІНА. А тепер — наша вигадка. Поки там панове будуть сперечатися, ми тут можемо краще розважитись... Пане Куйлихо, адже ви граєте?

ВЛАДЕК. О, пан музика! Особливо щодо фокстроту. А тому, з вашого доз-волу... (до Куйлиха) Маєстро, інструмент жде!

КУЙЛИХО. (Здивовано) Фокстроту?.. Це оригінально!

ПОРУЧНИК. А чого ж? Панове, адже в нас наві б жовніри на дозвіллі фок-строта танцюють.

КУЙЛИХО. А втім... будь ласка. (Грає, решта танцюють).

ПОРУЧНИК. Більше життя! Більше руху! Ми лише гойдаємось, як в аеро-плянні!

ВЛАДЕК. Радія! Радія! (Наспівує). Бо аероплян то рувновага, а каждая мільсьць руху вимага.

ПОРУЧНИК. Bravo, пане Владку! Ви теж дотепні. Ха-ха-ха!

ЯНІНА. Ах, облиште такі пісні! Я гніватись буду.

ВЛАДЕК. Вам сьгодні гнватися не можна. Ви наречена.

ПОРУЧНИК. (До своєї панни). Не мовчіть, жорстока панно! Скажіть нарешті правду.

ПАННА. В шкатуле здобней в стиль бароко я завше ховам мою душе...

ЯНІНА. А ви, пане Владку, вмієте ховати свою душу?

ВЛАДЕК. О, так! Хіба ви забули... за нашу таємницю?

ЯНІНА. Ах, так! Тяжка таємниця. Бо ви тоді псводились, як злочинець. Чи ви його справді поранили? Хто він?

ВЛАДЕК. Нічого невідомо. Наслідків жодних! Зате є інші тривожніші новини.

ПОРУЧНИК. Не вем, хто в серці твоєму, якщо вибранець госьці...

ПАННА. Гінеш з мільдці — то єдно вем... Ха-ха-ха!

ЯНІНА. Тривожні новини? Які ж новини?

ВЛАДЕК. Хлопський бунт!

(З ідальні входять Грабська й полковник, Жолкевичева й Жолкевич.)

ГРАБСЬКА. А молодь тут уже зовсім розгулялась. Ви ж подивіться!

ПОЛКОВНИК. Насипалі пяску! То мені подобається. Ціла кабареда.

ГРАБСЬКА. Владку, тільки чому ви раніше од столу встали? Чому відокремлюєтесь? Так недобре.

ВЛАДЕК. Мамусю! Хай мамуся дасть сьгодні повну волю всім і мені. Хто як хоче.

ПОЛКОВНИК. Рація. Підтримую цілком.

ЯНІНА. *(Кинулась до Жолкевичів.)* Татусю, мамусю! Будь ласка, з нами фокстрота. Просимо з нами!

ПОЛКОВНИК. А я, по правді, не великий прихильник того модерну, що ви танцюєте. В такий день, в такому товаристві... Панове, адже в нас є традиції. А в традиціях — сила!

ВЛАДЕК. Правда, пане полковнику! Маєстро, мазура!

КУЙЛИХО. На жаль, не могу. Без нот не вмію.

ГРАБСЬКА. Там є ноти. Там є Венявський. *(Пішла до роялю шукати.)*

ПОЛКОВНИК. А з власної пам'яті ви не можете? Більше ініціативи!

КУЙЛИХО. Ініціатива, пане полковнику, тут не допоможе. Належу до музик, що грають переважно з нот. Дайте мені ноти, і я згоден.

ПОЛКОВНИК. Хо-хо-хо! Насипалі пяску! То виходить: не той сильний, хто грає, а той, хто ноти має?

КУЙЛИХО. Здебільша виходить так, панове полковнику.

КОЛКЕВИЧЕВА. Я спробую покищо без нот. Прошу, панове!

(Гре мазурку Танцюють полковник і Грабська, Владек і Яніна, п'яруччик і панна. З ідальні, зап'язято спереचाючись, входять Грабський і Бантиш. До них наближається Куйлихо і Жолкевич.)

КОЛКЕВИЧ. Панове, погляньте, яка гузарія! Мазура тнуть, як на крулевській учті.

ГРАБСЬКИЙ. Ага! Бравс, браво! Особливо пан полковник. Браво, пане полковнику!

(Вбігає Оксана)

ОКСАНА. Пана поручника просять негайно!

(Поручник пішов, а коли мазура скінчено...)

ПОЛКОВНИК. Х-ху! Насипалі пяску. Я, признатись, трохи задихався.

ГРАБСЬКИЙ. Зате ви прекрасно танцювали. Ви, пане, чудесний танцюриста.

ПОЛКОВНИК. *(Обважніло сівши.)* О, де там! Ще й після такої вечери, як у... круля Саса.

ГРАБСЬКА. Ах, пане, ви занадто.

КОЛКЕВИЧ. Ха-ха! За круля Саса їдз, пій і попушай паса. То правда!

(Входить поручник)

ПОЛКОВНИК. Що там сталося, пане поручнику? — ви й танок покинули.

ПОРУЧНИК. Злапали збуя, пане полковнику.

ПОЛКОВНИК. Збуя? Де? Коли?

ПОРУЧНИК. Допіру. Недалеко від брами. Не зважаючи на наказ, що пізно ходити заборонено, все ж таки йшов. На поклик зупинитись не хотів. Каже, що тутешній.

ГРАБСЬКИЙ. Тутешній? Цікаво.

ЯНІНА. Збуй? Ах, як цікаво! Покажіть нам збуя!

ЮЛОСИ. Справді! Справді! Покажіть збуя! Це буде дуже цікаво! Це оригінально! Покажіть нам збуя!

ПОЛКОВНИК. Панове, на мій погляд обстановка аж ніяк не відповідає такій
візиті. Але, коли панське бажання, — я можу продемонструвати цей ек-
номер нашої програми. Хо-хо-хо!

ГОЛОСИ. Просимо! Просимо!

ПОЛКОВНИК. Пане поручнику, хай приведуть.

ПОРУЧНИК. Єст! *(Пішов)*.

ГРАБСЬКА. І завжди історія з тими збуями. Які часи!

ГРАБСЬКИЙ. А покищо, панове, коли ваша ласка, можемо перейти до су-
сіднього сальону. Карти готові. Преферек жде.

ПОЛКОВНИК. Але навіщо переходити? Ми ж можемо й тут приладнатись.

Правда? Тут так чудесно. І молодь з нами. І музика...

ЯНІНА. Так, так! Лишайтеся тут. А ми будемо вас розважати.

ЖОЛКЕВИЧ. І я не проти.

ГРАБСЬКА. Коли панська воля, то прошу. Владку, скажи, щоб приготували
(Владак вийшов).

ЖОЛКЕВИЧЕВА. І мені теж дуже подобається оця зала. Вона створює таку
ілюзію...

БАНТИШ. Особливий стиль. Бо тут стільки новизни, і в той же час трохи
звучить шляхетна старовина.

ГРАБСЬКИЙ. Пан має рацію. Тут, приміром, двері, ніби в давньому замку.
І стилізовано і просто. Але ці двері, запевняю вас, і десять хлопів не ви-
ламають.

ГРАБСЬКА. А за вікнами — помітили може, панове? — яка прирва, яка височ-
ини! Теж ніби в давньому замкові.

ГРАБСЬКИЙ. Це за моїм проектом, хоч я й не архітекта.

БАНТИШ. Традиція — сила. І де-де, а в нас можуть бути горді з цієї *(сиди,
(Вртає Владак. Поручник і зовнір вводять Ващука)*.

ПОЛКОВНИК. О! Маєте. Будь ласка.

ГРАБСЬКА. Єзус-Марія! Яка страшна постать.

ПАННА. Яке чупирадло!

ЯНІНА. Цікаво...

ГРАБСЬКИЙ. А пан Бантиш придивляється замислено. *(До Бантиша)*. Пане
Вітольде, ви, як соціаліст, що на це скажете?

БАНТИШ. Коли б я був не тільки соціалістом, але й поетом, я сказав би
ввійшла земля.

ПОЛКОВНИК. Хо-хо! Насипілі пяску! Ви, справді, не тільки соціаліст, але
й поет. Ви, бачу, страшенно перебільшуєте. Бо я бачу, ввійшов просто
карний елемент. *(До Ващука)*. Ти, хто?

ВАЩУК. Я тутешній селянин, Ващук Йосип.

ПОЛКОВНИК. Чого пізно шляєшся? Чого на поклик не зупиняєшся? Знову
може підпалювати? Знову, як у Калинівці?

ВАЩУК. Та що ви, пане? У мене дитинка помирає. Я біг по порятунок. Я ту-
тешній. От... пан Куйлихо мене знають.

КУЙЛИХО. Це оригінально! Ти мене пам'ятаєш?

ВАЩУК. Авжеж пам'ятаю. Скільки зустрічались. Ха! Ви ж пісень наших ук-
раїнських запитували, записували... Пісень співали...

ВЛАДЕК. Виходить маленька українська комедія!
(Оксана і льокай вносять стола до карт)

ПОЛКОВНИК. В такому разі я гадаю, пансве, що пан Куйлихо може тут
бути і судею. Пане Куйлихо, це ж ваші, українці. Що, по-вашому
зробити?

КУЙЛИХО. Це... це справді оригінально. Але... звичайно, заарештувати.

ПОЛКОВНИК. Заарештувати.

ВАЩУК. За що? Защо ж мене арештувати? Мене й так уже побили. А там ди-
тинка помирає. Там... пустіть мене, пане!

ПОЛКОВНИК. Знаємо вас. Нападати, підпалювати?

ВАЩУК. Хто нападає? Хто підпалює? Ви, пане, вже на смерть перелякані.
Бігме!

ПОЛКОВНИК. Що? Без балачок. Марш!
ВАЩУК. Ну, коли так... безневинно, то... пропадять ви пропадом! Най сама земля під вами підпалиться, най згорить!

ПОЛКОВНИК. Мовчати, пся маць! Марш! *(Ващука виводять)*. Пані, панове, прошу вибачити за вислів, але... в іншому місці я з ним ще б не так поговорив. З тими збуями інакше неможна.

ГРАБСЬКИЙ. Рація. Рація. Це цілком зрозуміло. Не турбуйтеся, пане.

КОЛКЕВИЧ. Тепер справді видно, що це збуй.

КОЛКЕВИЧЕВА. Яка в нього зненависть. Які погрози! Яке нахабство!

ГРАБСЬКА. Які страшні люди в нашому селі. І де вони беруться?

ПОЛКОВНИК. Більшовицька пропаганда, проше пані. Але ми вже добре вміємо їх розпізнавати. О, тут своя стратегія, будьте певні...

ГРАБСЬКА. Краще б ми його сюди не кликали. Він панам тільки настроїв попусвав.

ГРАБСЬКИЙ. Так, так! Забудьмо, панове. Забудьмо. Це маленький епізод. Це — дурниця. Ось давно вже префєрек жде. Прошу, панове. *(До префєрансу сідають полковник, Жолкевич, Грабський)*. Сподіваюсь, пан Бантиш теж не одмовиться?

АНТИШ. *(Глянув на годинника)*. С, ні. Мені вже пізно. Завтра ж маю виїхати до міста.

КОЛКЕВИЧ. Значить, завтра таки маємо чергову конференцію ППС?

АНТИШ. Так. Але треба перед конференцією ще заглянути на залізничну колію. Там, здається, почали вже працю. А я маю доручення проінструкувати умови праці.

ГРАБСЬКИЙ. І подати конференції найсвіжіший матеріал? Це цікаво. Мене акціонера, це теж обходить. Завтра вранці я теж загляну.

УЙЛИХО. І я. Обов'язково! У мене там підряди, багато підрядів. Обов'язково заїду.

(Молодь згуртувалась біля роялю. Яніна стиха грає. А Владек знову: „Бо аероплян то рувновага...“)

ГРАБСЬКИЙ. *(Готуючи карти)*. Панове соціялісти, проінспекуйте ще як слід наші кордони. Зробіть, нарешті, щоб на кордонах стало тихше.

АНТИШ. Це залежить у більшій мірі від вас, панове... капіталісти.

АННА. Ах, знесу пєсліки!

АННА. А я пропоную теж до політики. Я пропоную робити змову.

ПОРУЧНИК. Ідея! Вони там, а ми тут. Білшєвицьку змову!

(Експресивні перешіптування, міни, жести, сміх. До префєрансу сіла Жолкевичева)

ГРАБСЬКИЙ. О, що до нас, то ми, як і ви, панове соціялісти... ха-ха-ха!.. за інші кордони. Пропоную 60 по цілій... бо ми ще багато мусимо земель прилучити. Ваш хід, пане полковнику... бо кордони наші мають бути і будуть по Дніпро, Двину, Неман...

УЙЛИХО. Це оригінально! По Дніпро? А... Західня Україна?

ПОЛКОВНИК. Що? Яка Західня Україна? Західньої України, я, прикладом, не знаю. Я знаю Східню Малопольску.

УЙЛИХО. Вибачайте, але ви занадто спрощете. Українська проблема — це проблема для всієї Європи. Утворення самостійної України багато важить для самої Польщі. У нас, панове, спільні інтереси!

ГРАБСЬКИЙ. Але без великої Польщі не може бути самостійної України. Мусите з цим згодитись.

КОЛКЕВИЧ. І до вашої самостійної України шлях не через Східню Малопольску, а через... російську Україну. Хе-хе... Теж мусите згодитись.

АНТИШ. І шлях через виховання українців в іншому дусі, пане. Так, так! Польська суспільність має сильне почуття державности. А ваші українці тих першокласних якостей не мають, бо не мають вони державних традицій. Вони мусять в собі виховувати ті почуття, але натомість вони

кваліфікуються на збуїв, на гайдамаків. Так, так! Напади на пошти, поштовання залізниць, телефонів, телеграфів. Саботаж! Терористичні акти!

КУЙЛИХО. Бачте... але погром на українців у Львові... пацифікація.

ПОЛКОВНИК. Який погром?

ГРАБСЬКИЙ. Що за погром?

ЖОЛКЕВИЧ. У нас погромів не буває!

БАНТИШ. У нас можливі лише... деякі ексцеси.

КУЙЛИХО. Ну, хай ексцеси.

ПОЛКОВНИК. А ви кажете: погроми. Насипілі пяску! Пас!

КУЙЛИХО. Ні, я... ми, українські демократи...

ГРАБСЬКИЙ. Ви, українські демократи, теж маєте власність. Дбайте ж за неї. Віст!

ВЛАДЕК. І до Ліги націй скарг не надсилайте. Не робіть комедії!

КУЙЛИХО. Комедії? Це оригінально! Яка ж тут комедія, коли ми на останньому з'їзді постановили, що... українська людність користується з усіх привілеїв, які польська держава дає своїм громадянам... І що розв'язання української проблеми належить тільки Польщі... і що Польща — найкращий друг України...

ВЛАДЕК. *(Раптом співає)*—

Антек м'яді носіл льоді
Забеляне же аж страх,
А же му горбно було,—
Рбіл себе рах-цях-ця!
А же му горбно було,—
Рбіл себе рах-цях-ця!

ВСЯ МОЛОДЬ.

(Загальний сміх, загальний подив)

ЯНІНА. Це перша змова! Ми зараз вигадаємо другу!

(Входить бабуця, сміх утис)

БАБУЦЯ. Які ви щасливі. Яка я рада за вас. Шкода тільки, що сьогодні ксьондз-пробоц не міг прийти.

ГОЛОСИ. Бабуцю! Просимо до нас. Просимо сюди. Сідайте, бабуцю!

БАБУЦЯ. Ні, я не сяду. Я хочу ходити. Мені треба ходити. Ви собі гуляйте, а я буду ходити... вартувати буду. Я чула внизу, ви тут грали мазура, і мені згадалося старе: „Ще Польска не згінела“. Так. Польска не згінела. І треба вартувати. *(Раптом до Владєка)*. Кто ти естесь!

ВЛАДЕК. Поляк маї.

БАБУЦЯ. Які знак твуй?

ВЛАДЕК. Ожел бяли.

БАБУЦЯ. Ожел бяли! Він хоче полетіти. Невідомо, що буде. Невідомо, що завтра. Я бачила сон. Я бачила давно. Я буду бачити... Хочє розправити крила. На схід і на захід. Панове, хіба я безумна? Не думайте, що я безумна. Але крила підгнуті.. Хтось сказав, що ніж у серці. Чому ніж у серці? Хіба ви не чуєте?—багато круків. Хіба ви не бачите?—більшовики. Правду ксьондз-пробоц каже: і будуть люди, як падро, і будуть люди, як черви. Де падро, там і черви. Але Польска не згінела... *(Ірчить)*. Не згінела! Не згінела!

(Грабська і Владєк її виводять)

ГРАБСЬКИЙ. Панове, прошу вибачити. Але... але то ходить сумління старої Польщі.

БАНТИШ. Так. Можливо пан має рацію. Але не треба здаватись на містику, бо ми ж будемо державу нову.

ПОЛКОВНИК. Яку саме?

БАНТИШ. Тимчасом, як відомо, демократичну. Але відомо скрізь, ми кажемо скрізь, що ми теж за робітників і селян. Робітник, зрештою, сила творча. Треба тільки вміти її скористати, спрямувати. Ми теж за прогрес. Ми, соціалісти, за соціалізм.

РАБСЬКИЙ. І за приватну власність? Цього ви, пане, не відкинете?
ОЛКЕВИЧ. І що буде завтра, ви, пане, не скажете. Що принесе нам завтра, ви, соціалісти, не знаєте. А ці страшні запитання ми справді чуємо день-у-день. Ці запитання вже пропекли нам мізки.

АНТИШ. Бо ми пішли трохи іншим шляхом. Ми почали... лікувати капіталізм.

ОЛКОВНИК. А ви хотіли б його вже доконати? Добра мені стратегія
РАБСЬКИЙ. Ніж у серце? Чи не так? Розподіл добр? Комуністичний рай?
(*Вертають Урабська і Владек*).

АННА. Ах, та політика! Я вам краще заграю нового романса. Я недавно чула у Варшаві. Така краса! (*Грає*).

АНТИШ. Ні, панове, не треба загострювати. Треба тверезіше. У нас, панове, страшна криза, страшна загроза для всієї держави, а ми... ми дбаємо за власність. У нас страшно безробіття, а ми... ми за особисті інтереси. У нас величезні страйки, революційні майже заколоти, а ми, між нами сказавши, ми кидаемо на демонстрантів газові бомби. У нас, панове, десять тисяч політичних в'язнів! Дуже небезпечних. Що з ними робити? А ми, сказавши між нами, запровадили спрощені польові суди й судимо за дві години. Панове, адже, між нами сказавши, декретом президента Польщу фактично оголошено на воєнному стані!

ОЛКЕВИЧ. Так. Мушу визнати, що ви сказали батато правди.

РАБСЬКИЙ. Ви згоджуєтесь, пане Станіславе? Ах, так! Ви ж у нас демократ. Боюсь, що й ви зрештою прилучитесь до соціалістів.

ОЛКЕВИЧЕВА. Панове, панове, ви ще підсваритесь. Скажіть мені краще, скільки у нас тих партій? І хто з ким? І хто проти кого? Я вже, слово чести, нічого не розберу.

ОЛКОВНИК. О, моя пані, це ціла стратегія. Залишаться двоє—і вже дві фракції.

РАБСЬКИЙ. І це найгірше наше лихо. А ми мусимо хотіти тільки одного—мусимо хотіти пасти своїй вітчизні. От ви, пане Вітольде, що ви пропонуєте?

АНТИШ. Соціалізм у нас повинен посісти позицію боротьби проти капіталу. Бо інакше цю позицію посядуть інші. Так, так! Інакше нас, польських соціалістів, зіпхнуть вбік, нас заженуть в куток, нас знищать.

ОЛКОВНИК. Хто?

АНТИШ. Комуністи.

ОЛКОВНИК. О, нассипали пяску! Ви знову перебільшуєте. Віст!

АНТИШ. Не забувайте, панове, що сказав Мусоліні: досить комунізмуві переступити через Віслу, щоб ця зараза пішла аж до Райну, а звідти, як чума, по всій Європі.

ОЛКОВНИК. Не забувайте, пане, що в нас є прекрасна армія.

АНТИШ. Не забувайте, пане, що в нашій армії вже є комуністичні метелики. Є невадінні люди.

ОЛКОВНИК. Пане! Але ж ми зате не забуваємо поради Фулера: менше невадінних людей і більше надійних машин.

АНТИШ. В такому разі я радив би не забувати... ну, хоча б славетного Жака Руссо: успіх держави на війні залежить від її успіху в мирному житті.

ОЛКОВНИК. В такому разі наш славетний військовий Кляузевіц сказав простіше: стратегія — це продовження політики. А коли так, то... то ми завжди готові сами переступити через Віслу. Ми, будьте певні, зуміємо захистити цивілізацію. І ми зуміємо наші кордони не тільки оборонити, але й змістити.

ОУРУЧНИК. А на підмогу нам стане сама громадськість! Величезна резервна армія. У нас організація „Штелец“! У нас союз легіонерів!

ПАДЕК. А союз горішніх повстанців? А союз оборонців Львова? А союз унтер-офіцерів? А осадники?

АННА. А наші жінки, що теж воєнізуються? Я перша!

АНТИШ. Все це так. І все це не зовсім так. Казан занадто кипить.

МІЛИХО. Авжеж кипить. От, пацифікація...

ПОЛКОВНИК. Знову пацифікація? А ви ж як хотіли? Чого ви хотіли там, д саботаж і терористичні акти? Хіба вам от хоч би Калинівка не приклад? Хіба оцей збуй вам не приклад? Коли загрожують громадській безпеці майнові громадян — обов'язок влади виступити на захист. Я тому й прийшов до цієї округи зі своїми жовнірами. Прийшов не якийсь там маленький відділ. Прийшла чимала сила. Чи може воліли б ви, щоб я зовсім не приходив?

КУЙЛИХО. Ні. Бачте, я, ми... ви не так зрозуміли.

ПОЛКОВНИК. Розумію я добре. Казан! Пацифікація! Та чи знаєте ви, що хотіли наробити тутешні лайдаки? Я вам іще не все сказав про бунт. Я можу сказати. Ця банда хотіла зробити похід голодних. А? Як вам подобається? Похід голодних до міста. А в місті до них мали приєднатись безробітні і всяка наволоч. А? Насипали пяску! Ви ж уявляєте собі, що з цього могло б вийти? Виступ призначено на завтра. Чуєте, пане соціалісте? Саме тоді, коли у вас конференція. А? Приємна несподіванка? Але заспокою вас: сьогодні надвечір у місті знову викрито. Декого вже заарештовано. Найнеприємніше тільки те, що серед повстанців є й поляки.

БАНТИШ, ГРАБСЬКИЙ, ЖОЛКЕВИЧ. Поляки?

ПОЛКОВНИК. Так. Але переважна більшість, звичайно, українці. Один фацет між іншим, тутешній. Його, звичайно, вже взято. А решту банди... О, ми їх швидко вилavimo.

ГОЛОСИ. Яка новина! Яке нахабство! Яка підлота! Знищити їх до пня!

ГРАБСЬКА. Владку, здається, котрась лампа чадить. Поглянь, будь ласка.

БАНТИШ. Новина прикра. Але все це ще раз підтверджує мої думки. І хлоп оцей, що склав таке люте побажання, нагадує мені пересторогу „Слова Польського“. Пам'ятаєте, панове? „Пора зрозуміти, що в нас під ногами вже земля горить“. Це правдиво написано. Це так. Пора зрозуміти! Більше я нічого не скажу. Я мушу, на жаль, поспішати. Надобрані панове.

КУЙЛИХО. І мені час. Коні готові. Я вас хутко одвезу. Надобраніч, панове.

ПОЛКОВНИК. Так. Але на всякий трапунок є порятунок. Бій хоробрих любить ГРАБСЬКИЙ. І ми знайдемо спосіб погасити.

БАНТИШ. Ми мусимо знайти цей спосіб. Надобраніч.

(Пішов ліворуч із Куйлихом. Їх провожають Грабока і Владек. Та вийшовши, образу ж всі троє кидаються назід).

ВСІ ТРОЄ.. Езус-Марія! Пожежа! Внизу горить!

ВСІ. Де пожежа? Чому пожежа? Так раптово? Не може бути!

ПОЛКОВНИК. Панове, тільки без паніки.

КУЙЛИХО. Це оригінально!

ГОЛОСИ. Дим! Дим! Справді пожежа! Ми горимо! Так раптово! Так швидко! Боже!..

ЧАСТИНА *(кинулась до дверей ліворуч)*. Ай! Внизу вже горить. Уже зсередини горить. Тікаймо!

ПОЛКОВНИК. Панове, я вас прошу без паніки!

ЧАСТИНА *(кинулась до вікон)*. Горить знадвору! Вогонь знадвору! Збуї підпалили! Тікаймо!

(Паніка. Розбігаються хто куди. Заля пороожнів. Тільки скрізь перегукуювання. Вбігає бабуця, скрадається до роялю. Блечк у вікнах. Бабуця раптово бере різкі акорди: „Ще Польска не згінела“.

БАБЦЯ. Хто ти така? Хто ти така? Геть звдси!

ОКСАНА. А-ди! Зовсім баба здуріла.

БАБ. Я. Ага!.. Це ти запалила ніч? Це через вас палає ніч?

ОКСАНА. Палка ніч? Правда, вільмо, палка ніч?

БАБЦЯ. Геть звдси. *(Заманулась)*.

ОКСАНА. Ах, так? Ти ж, старе стерво! *(Теж заманулась)*.

БАБЦЯ. Сьвента Марійо! Большевіці! *(Тікає ліворуч, вихоплює з дверей ключа, замакає зі собою)*.

ОКСАНА. Не зачиняй дверей! Не зачиняй дверей! Нащо ти зачинила? Ну, я ж

тобі зачиню! Я знайду собі вихід, а вас я всіх зачиню! *(Хутко розбиває лампи, розливає гас).*

ОЛОС ВЛАДЕКА. *(З ідальні).* Панно Яніно, де ви? Панно Яніно, де ви? *(Оксана стрибнула до дверей праворуч, приховалась за порт'єрою. Вбігає Владек).*

ВЛАДЕК. Панно Яніно! Боже мій! Панно Яніно, де ви? *(Оксана вислизнула до ідальні. Замкнула двері).*

ВЛАДЕК. *(Сам).* Панно Яніно, відгукніться! Де ви, панно? *(Ткнувся до дверей ліворуч).* Хто там замкнув? Який дурень замкнув? *(Побіг до протилежних дверей).* Що? І тут замкнено? Змова? Довкола змова? Пшекленце! Одімкніть двері! Чуєте? Одімкніть двері! Боже мій! Панно Яніно! *(Кинувся до вікна, розбив — дим).* Ах, ця височінь! Ця проклята височінь! Нащо так високо підносились? *(Знову до дверей, б'є двері кріслом).* Ці прокляті двері! Нащо робили такі двері? Нащо такі замки? Боже мій! Панно Яніно! Голова моя... повітря, повітря.. не можу!.. Я так не можу! Де моя зброя? Де зброя? *(ухопив стару рюмницю).* От і вся моя зброя? Який жаж! *(улав на коліна)* Съвенти боже, съвенти мощни, съвенти не смертельни, врятуй мене, врятуй, якщо ти єси на небеси. А-а-а! Пекло! *(Знову до вікна, але вистрибнути не наважився, заточився улав на рюмль).* Панно Яніно, я гину!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

КАРТИНА ШОСТА

(Залізничний насип. Копачі копають)

КОПАЧ. Піддай, Петре, піддай! Чув, що кажуть? Не впораємось — роботу одберуть.

КОПАЧ. Чого там одберуть? Аби шия — ярмо знайдеться.

КОПАЧ. Е, теперка то й не дуже знайдеться. Може й рада б шия того ярма, та ярма кат-ма.

КОПАЧ. А-я. І так щастя, що колію почали будувати — хоч сяка, така робота перепала. Та це ж лишень нам. А скільки того люду й зовсім без роботи!

(Входить Куйлихо)

КуйЛИХО. Боже поможи! Ну як воно працюється? Копаете? Рівняєте? Пісні, чую, гарної співаєте...

КОПАЧ. А-я, пане, співаємо, копаємо. За нами діло не стане.

КОПАЧ. Гонимо — аж пріємо.

КуйЛИХО. Аби робота — діло буде. За вашим добром, а за нашим горбом.

КуйЛИХО. Це оригінально! Чого ж за горбом? Так говорити не годиться. У всякого своя праця. Всяк має те, що йому судила доля. А на вашу працю зараз приїде інспектор подивитись. Буде вас інспектор розпитувати. От ви йому й кажіть. Це ви тут, значить, передні?

КОПАЧ. А-я, передні. А за вами слідом — ось бачите? — *(показує рукою)* грабарі. Двадцять грабарок на цьому боці. Ось! *(Зупинився вражено).* А погляньте бо, який гурт сюди насуває. Що воно таке?

КуйЛИХО. Де? А й справді, гурт!

КОПАЧ. Простісінько на нас. Та ще й поспішають!

КуйЛИХО. А он воно що? Мабуть, похід у місто. Це похід у місто! Розпусники! Бунтарі! Це ті, що підпалюють. Вони, певне, спрєсбують і тут колотечу здіймати. *(До 2-го).* А-ву, катая на село, скажи, що я просив жовніврів. Щоб хутко сюди жовніврі.

КОПАЧ. Я хутко ходити не вмію. Не такі в мене ноги.

КуйЛИХО. Не вмієш, чи не хочеш. *(До 1-го)* Ну, тоді ти катая, скажи, щоб зараз же сюди жовніврі. Та хутко, хутко!

(Перший побіг)

КОПАЧ. Які люди, кажете? Бунтарі?

КуйЛИХО. А ви ніби не знаєте? Нічого не чули? І про панську пожежу нічого не чули? Святі та божі!

2 КОПАЧ. Чули, та не знаємо. *(Долітає годин).*

КУЙЛИХО. Недобрі це люди. Вони, певне, спробують і вас на лихе збивати. Дивіться, держіться!

3 КОПАЧ. А хіба нам що? Свое діло робимо, та й годі.

2 КОПАЧ. Нам, пане, держатись не первина. Коби не держались, то досі вже й попадали б. Усе життя, як той корінь, за землю держимось.

КУЙЛИХО. За землю? Оце мудро! Хто за землю — за того й земля.

(Надобити гурт із Дробкою на чолі).

ДРОБКА. Здоровенькі були! Ну, приймайте гостей на підмогу. Хоч нас в гості і не звуть, та ми знаємо, де п'ють.

КУЙЛИХО. Це оригінально! А чого ж ви хочете?

ГОЛОСИ. Істи хочемо! Заробити хочемо! Нема юж церпливосьці! Біда наша! ДРОБКА. *(Рукою на них махнувши)* Тихо! Я говорю. Оце, пане, зібралось найгірше бідацтво. Оце наші нуждарі, самісінька злидота. Злидні нас обсіли, як воші кожуха. Пропадаємо. Нема далі ходу. З цього боку горе, а з другого — море, з третього — болото та мох, а з четвертого — ох! Петля, пане!

КУЙЛИХО. Співчуваю. Від широкого серця співчуваю. Але що ж поробите? У всякого своя доля. Для всіх тепер важкий час. Треба примиритись, переждати. *(До Дробки).* А от ви мені подобається. Бігме! Мова у вас дуже гарна. Наша справжня, народня, українська мова.

ДРОБКА. Е, киньте жарти, пане! Кому весело, а курці смерть.

КУЙЛИХО. Чи я вам не співчуваю? Чи я вас не розумію? Ми ж українці.

ДРОБКА. Атож! Нема роду без вироду. Мій батько горів, а ваш руки погрів.

Тутка справді українці, а ви пан.

КУЙЛИХО. Це оригінально! Я ж людина, і ви люди. Всі ми люди. Свій своєму поневоли рідня.

ДРОБКА. Атож! Рідня до чорного дня. Киньте, кажу, жарти! Хоч я людина й вугла, а можу розсердитись!

РЕПТЕК. То жечивісьце! Що там гавендзць? Наша справа проста: давай працює.

ДРОБКА. І я кажу: годі мулягись. Ми прийшли — дайте нам роботу.

ГОЛОСИ. Дайте роботу! Дайте заробити! Мись ми глодні! Зовсім пропадаємо!

Дайте на хлеб заробіть!

КУЙЛИХО. Чудні ви люди. А де ж на всіх роботи взяти? Тут, мабуть, робочих стільки, скільки треба.

РЕПТЕК. Не, пане-добродзею. Тутай людей, як волів, запрягли. Тутай працю на всіх вистарчить. Працю поділити можна. От ми й пшишли...

3 КОПАЧ. Роботу в нас забирати? Останнього гроша видирати? Ми вас не пустимо!

ДРОБКА. А ми тебе й питати не будемо. Ти нам не начальство. Ми ось з паном говоримо.

КУЙЛИХО. І я не начальство. Боже борони! Начальство десь там ходить. А зараз ось-ось має пан інспектор приїхати. Ви з інспектором говоріть.

ДРОБКА. А коли ви не піп, то й у ризи не микайтесь. Чого ж ви туманите?

РЕПТЕК. То жечивісьце! Кеди не свенти, то не едзь до Жиму! Слухайце!

А поки той інспектор буде — нам отак стояти? Час втрачати? Не! Тра самим працю починати. Так ліпше буде. Вони прийдуть, а ми вже працюємо. От і проганяй нас.

ГОЛОСИ. Правда, правда!

КУЙЛИХО. Чи ви при умі? Так же не можна. Це ж бучтарство. Це буде просто розбій.

ДРОБКА. Голому розбій не страшний. За роботу ми й битись готові.

РЕПТЕК. *(До всіх).* То жечивісьце! Ставай до праці! Що там гавендзць? Ставай.

ГОЛОСИ. Правда! Що там теревенити? Ставай до роботи! Давай роооту! Давай! *(Кидаються до насипу. З'являється Бантиш).*

БАНТИШ. В чому річ? Що тут іще таке?

КУЙЛИХО. Безробітні набігли. Силою роботу хапають.

БАНТИШ. Чекайте, чекайте! Що ви собі думаєте? Так не можна.

ОЛОСИ. Інспектор! Інспектор! Інспектор приїхав!

РОБКА. Пане інспекторе, безробітні ми. Голодні ми. Хочемо на хліб заробити.

АНТИШ. Але так не можна. Всі, звичайно, хліба потребують. А ви робите бунт і хочете з бунту хліб їсти.

ЕПТЕК. Не ми хліб їми, а он вас з'яда.

АНТИШ. Тут є поляки? Послухайте, що я скажу. Я вас розумію. Але зараз для всіх настав важкий час. Важкий іспит для всього суспільства. Це зрештою минеться. Треба тільки переждати. Треба стиснути паска.

РОБКА. Ми так і зробили. Встали, тісно підперезались та й сюди зібрались.

АНТИШ. Чекайте! З вами говорить не підприємець, не визискувач. З вами говорить соціяліст. Соціялісти добре знають ваш важкий стан. Соціялісти роблять усе, щоб цей стан полекшити. Соціялісти захищають ваші ж інтереси і беруться проти капіталу, проти панської господарки, яка вас гнітить.

ОЛОСИ. Погано борються! Пора нам самим боротись! Чекайте, він щось цікаве каже. Не перебивай!

АНТИШ. Але таке діло за два дні не робиться. Потрібен час. Ми якраз живемо в переходовий час від старого до нового. Капіталізм уже втрачає віру в себе, занепадає, здає позиції. І так поступовно... поступовно ми перейдемо до соціалізму. Тоді кожний матиме і роботу і достаток. А покищо мусите переждати, мусите потерпіти заради... соціалізму. От чому я й кажу: треба стиснути паска.

РОБКА. Е, пане, гарна ваша пісня, та кусається. Спереду ви лижете, а ззаду болить.

ЕПТЕК. То розмова не для нас! Наша справа проста: нам есьць, нам праці!

АНТИШ. Ну, добре. Але ж тут для вас роботи мало. Що ж ви всі копати будете?

ЕПТЕК. Не турбуйте, пане-добродзю. Ми працю поділимо. Ми працю знайдемо!

РОБКА. Ви собі, пане, говоріть, а ми будемо робить. Отак ліпше. А то вас і не переслухаеш. Тутка голод, тутка злидні, тутка пропадаємо, а він — ждати, переждати! Доки ждати? Доки пропадати? Я людина вугла, і я вже не можу. Годі вже! Мусить бути всім робота. Не слухайте його, слухайте мене. Ви *(до частини)* ссь тут робіть, копайте. А ви *(до другої частини)* гайда до грабарок! Гайда за мною!

(Метнувся вбік, частина гурту за ним)

АНТИШ. Що ви робите? Ви ж будете відповідати! Що ви собі думаєте?

УЙЛИХО. Коней розпрягають! Коней розпрягають! Це ж бунт!

АНТИШ. Це гірше ніж бунт. Я вже розумію, що вони хочать робити. Це страшно. Ви чуєте? Я вам забороняю. Чуєте? Не смійте! Не смійте! В ваших же інтересах я вам забороняю!

(Виїздить дві грабарки запряжені лодьми. В одній на чолі Дробка, в другій Рептек).

УЙЛИХО. Самі впряглися? Це оригінально!

РОБКА. Гей, воли, до болота — буде плата, буде й робота!

ЕПТЕК. То жечивісьце! Нех у кáта, аби плáта!

АНТИШ. Покиньте це! Зараз же покиньте!

РОБКА. Ні! Будемо сами возити — дáйте лишень заробити!

ОЛОСИ. Будемо сами возити — дайте лишень заробити!

АНТИШ. Нечувана річ! Люди з кіньми конкурують...

(Одвернувся. Вбігає поручник з жовнірами).

ПОРУЧНИК. Що то? Бунт?

АНТИШ. Демонстрація.

ПОРУЧНИК. Заарештоваць!

КАРТИНА СЬОМА

! Залізничний переїзд під селом. Будка. На варті жовнір. Групи селян

ВІЙТ. От збуї! От харпаки! Нападають, підпалюють, убивають. Якої біді

наробили!

ГОСПОДАР. Наробили тай сами догралися. Під карабіни! Під замок!

ВІЙТ. Кому-кому, а мені найгірше буде. Війт завжди винен. Війт, скажуть, не

доглянув.

ГОЛИЙ. А скількох судитимуть? Скількох ці іроди запалили? Не знаєте?

РУДИЙ. Не знаю. Та й теперка все одно. Хай судять. З голого що з

мертвого.

БАБА. *(Тихенько плаче)*. Цо тераз бендзе? Цо то бендзе? Матко боска...

ГОСПОДАР. Під карабіни? Так ім і тра? Палити вміли — най відповідати вмі-

ють. Що ж ви думасте?

ВІЙТ. Туди таким і дорога. Нияьки панаспалили, а завтра вас чи мене спали-

ли б. Туди таким і дорога.

ВІЙТ. Через них то й нам клопіт. А мені найгірше. Скажуть: чоґо збуїв на

селі держав? Чоґо мовчав? Не викривав?

ГОЛИЙ. Ще й за Вирву кара буде. Ироди!...

РУДИЙ. А! Теперка все одно. На нема й суду нема.

БАБА. Ані сен брѳніць, ані просіць. Цо то бендзе?

ГОСПОДАР. То невже справді Вирву вбили? За що ж його вбили? Хто вбив?

ВІЙТ. Невідомо. Перестріли пізно в заулкові — вертав звідкись — та й убили.

От і роби людям добро. Допомогай людям, а вони й подякують.

РУДИЙ. Така йому, значить, помста?

ГОЛИЙ. Атож! Ирод він. Ирод Вирва! Знаєте? Учора ж він довѳса дав. У

нашому селі викрив нібиць то більшовицьку громадку.

БАБА. Цо се дзее. Цо се дзее...

ВІЙТ. А все від тих більшовиків. Чули? Більшовицька громадка на нашому

селі.

РУДИЙ. А чули? Кажуть, в місті не спокійно. Заколот у місті. Стрільянина!

ГОСПОДАР. Чули? Ніби в місті щось робиться. Ніби розрух у місті. Стрілья-

нина!

ГОЛИЙ. А інші села таки йдуть до міста. Їх ці іроди не пускають, а вони

таки йдуть.

БАБА. Матко боска! Матко боска!...

ВІЙТ. Чутка є, що села йдуть на місто. Позбирались всякі збуї, та й навалом

йдуть.

РУДИЙ. Невже інші таки йдуть? Значить, на пробій йдуть? На відчай йдуть?

ГОСПОДАР. Кажете, збуї йдуть? Значить, на розбій йдуть? На погром йдуть?

То й нас вони не минуть.

ВІЙТ. Атож. Через наше село шлях. Тра щось думати...

ГОЛИЙ. А зіпевне на відчай йдуть. Це ж вони нашим селом пройдуть.

РУДИЙ. Тра й собі щось думати. Обіцяли ж!

Всі. Жовніри, жовніри! Онде жовніри!

ГОЛИЙ. Ироди!...

БАБА. Ані сен брѳніць, ані просіць... Цо тераз бендзе? Цо то бендзе?

(Входять поручник, жовніри)

ПОРУЧНИК. Всі? *(Тиха)*. Всі зібрались? *(Тиха)*. Де війт?

ВІЙТ. Я тутка, проше пана.

ПОРУЧНИК. Відповідати, коли запитую. Чому мовчиш? Ти ж війт. Село своє-

мушиш знати. Всі, питаю?

ВІЙТ. Ні, проше пана... Здається, не всі...

ПОРУЧНИК. А де ж решта?

ВІЙТ. Не знаю я, проше пана.

ПОРУЧНИК. А хто ж мусить знати?

ВІЙТ. Не винен я, проше пана.

РУЧНИК. А хто ж винен? Хто? Поховались? Повтікали? Пішли на колю бунти робити? Чи похід у місто робити? Наказів не виконують!... Та от іде сам пан полковник. Він сам буде з вами говорити..

(Вийдять озброєна куле-метами дрезина, — полковник, жовніри.)

ОЛКОВНИК. Готово?

РУЧНИК. Так, пане полковнику. Але вїт доповідає, що всіх нема.

ОЛКОВНИК. Нема? Угу... Взяти вїта.

П. Пане!..

ОЛКОВНИК. Ні, не зараз. Він ще буде нам потрібний. *(До всіх)* Ну, добрий день, товариші. *(Тиша)* Відповідати, коли я кажу. Чому мовчите? Добрий день, кажу, товариші.

П. *(Глухо)* Добрий день.

ОЛКОВНИК. Ага! То ви, значить, товариші? Ви погоджуєтесь, що ви товариші? визнаєте, що ви товариші? Нассипали пяску! І день добрий? Ви кажете: добрий день? Ви сподіваєтесь, що буде для вас добрий день? Більшовицьке кодро!

ГУРТУ. Ми не більшовики! Ми чесне господаже! То вони. Вони давно каламутять!

ОЛКОВНИК. Ага! Тепер то й ви заговорили? А чому ви досі мовчали? Де ви досі були. Де ваші товариші? Куди зникли ваші товариші? Чому вїт каже, що багатьох нема, коли наказано всім з'явитись? А? Більшовицькі морди! *(Чутно дзвони на сполох)*. А це що за дзвони? Чому дзвони?

РУЧНИК. То хлопські хати вже горять, пане полковнику.

ОЛКОВНИК. Припинити.

РУЧНИК. Що? Пожежу?

ОЛКОВНИК. Ні, дзвони! *(До гурту)*. На селі у нас більшовицьке кодро. На селі комітет акції. А ви мовчали? Ви ту мерзоту ховали? Ви, може, товариші, не знали? А? Пся ваша маць! То я вам зараз покажу. Я вам покажу Дати сюди одного!

(Виводять з будки Ващук)

П. Ващук! Ващук! Йосип Ващук!

ОЛКОВНИК. А! Вчорашній збуй?

ЩУК. Я селянин.

ОЛКОВНИК. Збуй, а не селянин! Без амбіцій мені, чуєш? Відповідай перед людьми, чесно відповідай: на селі ще багато збуїв є?

ЩУК. Я не знаю.

ОЛКОВНИК. А комітет акції звідки взявся?

ЩУК. Я не знаю.

ОЛКОВНИК. А що ти сам є член комітету акції — це ти знаєш?

ЩУК. Не знаю.

ОЛКОВНИК. Теж не знаєш? А похід до міста хто організував?

(Підбігає поручник)

ОРУЧНИК. Пане полковнику. *(Шепоче)*.

ОЛКОВНИК. Що? Таки лізуть? Зупинити! Розігнати!

ГУРТУ. Села йдуть! Бігме, села таки йдуть. Збуї йдуть! Боже, по то бевдзе?

ОЛКОВНИК. *(До поручника)*. Так. Я розумію. Але не турбуйтеся. Робіть без шуму. Стратегічно все гаразд.

ОРУЧНИК. Єст! *(Дає наказа іншому)*.

ОЛКОВНИК. А хто осадника вбив?

АЩУК. Не знаю.

ОЛКОВНИК. Хто пана підпалив?

АЩУК. Не знаю.

ОЛКОВНИК. Ти людина, чи папуга? Пся косць! Не знаю! Не знаю! Ти мені ці штуки кинь!.. Змови замишляти то ти знав? Змови проти війська?

Проти мене? Хотіли, щоб я згорів, як той павич? Хотіли, може, вбити, а того осадника? Пся ваша маць! Хто з тобою вночі іще був? Говори!

Перед людьми чесно говори.

ВАЩУК. Не знаю.

ПОЛКОВНИК. Нассипали пяску! То, видко, тобі ще мало дали... відомостей! Але ми знайдемо спосіб тебе повідомити, щоб ти добре знав. Де другий?

(Виводять Івана)

ГУРТ. Іван! Іван!

ПОЛКОВНИК. О, яка більшовицька морда. Ти хто?

ІВАН. Ви й сами добре знаєте — робітник.

ПОЛКОВНИК. Значить... большевик?

ІВАН. Значить... робітник.

ПОЛКОВНИК. Ах! Он що? Ну, цим усе сказано. Цим усе сказано.

ПОРУЧНИК. (Вискочив із будки). Пане полковнику, телефон... з міста!

ПОЛКОВНИК. Поговоріть сами. (Поручник побіг). Значить так? (до гурту) А ви й не знали, що у вас на селі живе такий большевик? Він серед вас живе а ви мовчали? Він намовляв вас різну підлість роботи, а ви йому потурали?

ІВАН. Я на підлість не здібний.

ПОЛКОВНИК. Мовчати! Всіх спалю! Всіх згною! Все вам пригадаю!

ПОРУЧНИК. Пане полковнику! (Шепоче. Чутно далеко голін).

З ГУРТУ. Села таки йдуть... Збуї таки йдуть! Що то бендзє? Матко боска!

ПОЛКОВНИК. Що? Та не може бути. Це непорозуміння. (Поручник шепоче).

Так. Але більше ми не можемо. (Поручник шепоче). Ну, гаразд. Надсилайте до міста другу дрезину, повідоміть місто. Швидко!

ПОРУЧНИК. Єст! (Побіг до будки)

ПОЛКОВНИК. Повстання робити? Я вам покажу повстання. Я сам нарешт до вас взявся — будьте певні. Революцію в місті робити? Ми вам покажемо революцію, товариші пролетарі! Скільки вас усіх організовано? Ну, відповідай мені зараз же. Нема часу на довгі розмови. Відповідай чесно перед людьми: скільки вас?

ІВАН. А я вас питаю: скільки вас?

ПОЛКОВНИК. Заткни писка! З ким говориш? Я питаю, скільки вас?

ІВАН. Я мовчу.

ПОРУЧНИК. Пане полковнику! (Шепоче).

ПОЛКОВНИК. Що? Не говоріть дурниць, пане поручнику! Негайно перевірити!

Надсилайте туди другу. Негайно! Але без шуму. Стратегічно все гаразд.

ПОРУЧНИК. Єст! Там іще просяться, хочять конче щось сказати.

(Дав наказ, дрезина з жовнірами рушає назад)

ПОЛКОВНИК. Ну, мені зараз ніколи з тобою доправляться. Ми ще поговоримо.

А третій що там? Що він хоче сказати? Хутко!

(Виводять Дробку, за ним Рептека)

ГУРТ. Дробка! Дробка! Тиміш Дробка!

ПОЛКОВНИК. О, теж мені український гайдамака. (До гурту). Тепер пізнаєте

ваших комісарів? (До Дробки) Ти хто?

ДРОБКА. Сами ж кажете — українець.

ПОЛКОВНИК. Значить... комуніст?

ДРОБКА. І я кажу: українець. І мене б'ють, і б'ють. За що мене б'ють?

ПОЛКОВНИК. Оце ти хотів сказати? Ти мені дурником не прикидайся. Ти

ось перед людьми чесно скажи: скільки вас і хто у вас? Тоді тобі нічого

не буде й нікому нічого не буде. Запевняю всіх. Ну! Нема часу. Відпо-

відай негайно.

З ГУРТУ. Скажи, Дробко! Признайся, Дробко! Помилуй нас! Людей помилуй.

ДРОБКА. А за що мене люди б'ють?

ПОЛКОВНИК. Ну! Скільки вас? Говори негайно!

ОБКА. Я людина вутла, а мене б'ють і б'ють...

ЛКОВНИК. Насипалі пяску! Ти все дурнем прикидаєшся? Ти розумієш, що тебе жде? *(Чутно близько гомін)*. Бачиш військо?

ОБКА. Авже ж бачу. До нашого берега що не припливе, то все...

ЛКОВНИК. Ах! Ображати? *(Заманувся)*.

ОБКА. *(Руками закрився)*. Б'ють і б'ють... *(Його хутко заступив Рептек)*.

ЛКОВНИК. А це що за фацет? Ти хто?

ПТЕК. Я — поляк.

ЛКОВНИК. Поляк?

ПТЕК. Жечивісьце, так

ЛКОВНИК. Насипалі пяску!

(Гомін зовсім близько. Підбігає стурбований поручник)

ПОРУЧНИК. Пане полковнику! *(Шепоче)*.

ПОРУЧНИК. Калинівка йде! Липці йдуть! Калинівка! Липці!

ЛКОВНИК. Що? Жовніри? Пропустили? Зрада! Зрада! Сакрамент! Поручнику, ви відповідаєте головою. Затримати! Розстріляти! *(Вихопив револьвера, загрожує)*. Стійте, стійте! Ні кроку далі!

(Ходить новий гурт. Передній селянин махає назад рукою, щоб зупинились)

ЛКОВНИК. Стійте, ви куди?

ЛЯНИН. Ми голодні!

ЛКОВНИК. Звідки ви?

ЛЮДИ. З Калинівки! Липці! Красівка! Тихий Яр!

ЛКОВНИК. Куди вас чорт несе? Зараз же вертайте назад!

ЛЯНИН. Пропустіть нас далі. Ми не збуї. Ми могли б піти інакше, довкола, але ми йдемо просто.

ЛКОВНИК. Все одно. Далі ви не підете.

ЛЯНИН. Пропустіть нас до міста, як там пропустили. Пропустіть до магістрату!

ЛЮДИ. Ми голодні! Ми безробітні!

ЛЮДИ. Дайте хліба! Дайте праці!

ЛКОВНИК. Ще раз кажу: далі ви не підете. Негаймо назад!

ЛЯНИН. Ми не підемо назад.

ЛЮДИ. Ми нікого не чіпаємо.

ЛЮДИ. Ви нас не злякаєте. Йроді!

ЛКОВНИК. На-а-за-ад! Марш!

ЛЯНИН. Жовніри, пропустіть нас, як там пропустили. Ми голодні!

ЛЮДИ. Жовніри, ми ваші батьки!

ЛЮДИ. Ми ваші брати, жовніри!

ЛКОВНИК. Ах, так? Бунтувати? Востанне: на-а-зад!

ЛЮДИ. Не слухайте цих иродів, жовніри! Жовніри, пропустіть нас! Пропустіть!

ЛКОВНИК. Кулемети!

(Приготувались кулемети).

ПОРУЧНИК. Ми голодні!

ЛКОВНИК. Рахую тричі. Раз!

ПОРУЧНИК. Ми голодні.

ЛКОВНИК. Два!

ПОРУЧНИК. Ми голодні...

(Вбігає мати)

МАТИ. Сину мій, Іване! Наша хата горить! Земля вже горить! Стійте, не вбивайте його. Стійте, я вам щось скажу!

ЛКОВНИК. Чого ще треба цій старій божевільній? Що вона хоче сказати?

МАТИ. Стійте! Люди добрі. Людоньки. Не думайте, що я божевільна. Але онде хати наші горять. Сама земля вже горить. А ви стоїте, дивитесь. Доки ви будете стояти? Доки боятись? Бийте їх! Ріжте їх!

(Над юрбою зринає плякат: „Геть панів!“)

ПОЛКОВНИК. Прибрати пляката, пся маць! Заткнути старій писка! Роострілять!
(Жовнір ударив матір прикладом, упала)

ІВАН. Що ви робите? Що ви нарobili? Прокляті..

ПОЛКОВНИК. Мовчати! Забрати!

(Заарештованих одводять)

ПОРУЧНИК. Пана полковнику, телефон не працює.

ПОЛКОВНИК. Що? Телефон? Я сам до телефону. А ви, поручнику, ту
(Побіг).

ПОРУЧНИК. Єст!

(Вбігає Оксана)

ОКСАНА. Ви не бачили моєї матери? Сюди побігла моя мати. Де моя мати
(Помітила). Мамо! Ой! (Сгилмилась, підводиться). Мамо, я стану на ва
шому місці. Я не можу. Я ненавиджу вас! Чого ви дивитесь? (Матір об
носять).

ПОРУЧНИК. Замовкни, варіяtko! Взяти її!

ОКСАНА. (Обскажує). А на вас вся Галичина дивиться. А в місті революція
А онде Котляр з робітниками іде. А ви стоїте? Бийте їх! Хапайте їх!

(Над юрбою другий плякат: „За революцію!“)

ПОРУЧНИК. Кинути плякати! Взяти дівку!

(Жовнір замірился. Оксана теж. Голій підскачує, ухопився за карабін
і тоді, як лязина, ринули всі).

ПОЛКОВНИК. (Вискочив із будки). Кулемети до мене! Кулемети! Зрада! Зрада!
Сакраментал..

(Тікає. З будки першим вибігає Іван).

ІВАН. Ловіть їх! Держіть їх! Перебігайте ліворуч! Перебігайте!

ВАШУК. Хапайте зброю! Не давайте зброї! Перш за все зброю! Зброю!
Зброю! (Побіг).

ДРОБКА. Ой, не пускайте! Ой, не пускайте! (Побіг).

РЕПТЕК. Лапайце! Лапайце! Лапайце! (Побіг).

(Озброєні селяни врешті ведуть полковника).

ПОЛКОВНИК. Нічого не розумію. Стратегічно все було гаразд. І раптом..
Нічого не розумію.

ІВАН. (До полковника). А, добрий день. Теперка вас і не впізнати. Ви хто?

ПОЛКОВНИК. Насипали пяску! Поляк.

ІВАН. Значить... фашист? (Полковник мовчить). Мовчши, значить погоджуешся
Та це нам і так відомо. Але знай, що взагалі наші погляди інші: не
кожний українець—комуніст, і не кожний поляк—фашист. Мені тільки
нема часу з тобою доправлятися. Ми ще поговоримо. А зараз одведіть
його. (Одводять до будки).

ГОЛОСИ. Котляр! Котляр! Робітники! Котляр!

(Вертає та сама дрезина, на ній Котляр із робітниками).

КОТЛЯР. Іване, ти тут? Вітаю тебе, Іване! Вітаю вас усіх товариші! Але не
можна гаяти часу. Перемога наша ще не остаточна. Там, на вулицях
міста зараз б'ються робітники. Частина міста в наших руках. Два загони
війська передались на наш бік. Багато поляків теж із нами. Але потрібна
негайна допомога. Ворог іще дуже міцний і буде захищатись до останку.
Та ми мусимо зламати його. Зараз ми організовано підемо туди. Частина
залишиться тут із Ващуком..

ВАШУК. Я тут. Я теперка на все згоден!

КОТЛЯР. А решта всі рушаймо на місто. Не даймо панам перемогти нас. За
хищаймо революцію!

ДРОБКА. І я кажу: за революцію!

ЛЯР. За пролетарську революцію! За робітничо-селянську Західню Україну! Хто до бою — за мною!

ОСИ. На місто! До міста! За революцію!

(І в цей час, перетинаючи дорогу, вбігли ї, мов сувора машина, ораз вишикувались жовніри з поручником на чолі).

УЧНИК. Стій! Кинути зброю.

ІЙ. *(Витопився наперед)*. Ироди! Ироди!

УЧНИК. Ані змісця! *(Вистрелив. Голий упав. Гурт погрозливо ружнувся наперед)*.

УЧНИК. Го-отуй-сь!

(Жовніри підвели карабіни. І між двома силами, готовими ось-ось кинутись одна на одну, повстала зловісна хвилинка).

Кінець

М. ДОЛЕНГО

ДІЙСНІСТЬ*

1

Якими півднями розлита,
Наснажена яким кінцем,
З якого кола вічних тем
Прийшовши, вимагаєш мита.
Усім, що згнулося, несита,
Знов мінишся ясним лицем.
Від фронту злих філософем
До простого схидилась жита.
Всімхалась певно з-поза грат
І знала, де вогонь твій тліє
На вогнища майбутніх рад.
До тебе як: вадіє, мріє,
Як біль старі слова пече.
Ти неминучість вільна ще.

2

Ти неминучість вільна ще,
Залежна й від моєї волі.
Старе—, коваль своєї долі*
Взнав по-новому гаряче
З нас кожен. Нам тепер тече
Потік рокований сваволі.
Він обертає в наших колі,
Де ми не спустимо з очей.
Люблю в твоїх законів хаос
Поринути, немов у бій,
Аби знайти й сказати: „На осі—
Здобуто в рівній боротьбі.“
Ми взнали на братів могил:
Поступишся ти лише силі.

3

Поступишся ти лише силі,
Як поступалася завжди,
Кохана, клята! Ой, завжди,
То тільки ваші перші милі.
В звичайному своєму стилі
Ховайся в наслідки й сліди.
Нас від повчальної біді
Вже бережуть думки достиглі.
Ми бачимо: в бруд і брак

* Перша з трьох частин поеми.

По категорії тривання,
Але хіба не скажуть: „Таки“
Твої останні колювання.
Так ваш—чи твій?—піднісся рух
З коліски збагнених наруг.

4

З коліски збагнених наруг,
Твоя ж непечена дитина,
Давно підводиться людина
Врости в твій синій виднокруг.
А ти навколо—ворог, друг—
І шлях крізь тебе по загинах,
Щоб на ясних, прозорих стинах
Той—наш і твій—вловити рух.
Щоб міццю прикладу та слова
Збагнути і перемогти.
Аби одвіялась полова,
І стала вільна й наша—

— Ти.

А той, хто нам минуле радив,
Тебе від... за-для тебе... зрадив.

5

Тебе з твоїм він трупом зрадив,
І шлях йому—в сілпий куток,
Де тільки з сорому квіток
П'ють сік цілющої поради.
Вартує ворог. Він бо радий,
Впиймавши наш облудний крок,
Втягти країну в чорний смок
І висмоктати всі принади,
Як пощастить, звичайно, всмак.
Завжди поводиться минуле
В сучасному з майбутнім так.
Кружляй скоріше, земля куле.
Це ще старі твої погрози,
Приречені на травень грож.

6

Приречені на травень грози,
Мов апеляція к тобі.
І розв'язати боротьбі,
Кому повернуться погрози.

Чні помняяться прогнози.
Суддею ти на наш двобій
Над нами в зоряній журбі
Чи скрив, де сторінками прози
Усіх дрібниць не випишеш. Деж,
Вгорі немов, неначе долі,
Горять краї твоїх одеж
Та перса вирізьблено-голї.
Аби зустрїтись гідно, ми
Палац утворимо з тюрми.

7

Палац утворимо з тюрми,
Щоб ти в-за ґрат не виглядала,
Твоїх порогів сила шала
Нам каже: зможеш, то й візьми.
Дратуеш ти: а, ну, займи.
Дніпро ж, а не кобила чала.
Та свого переможця взнала
Ти поміж порохом-людьми.
Хіба прамалл'ячий онуцї
Порушувати честь ім'я
В борні заробленого й муцї.
То, скаже усмішка твоя,
Вже личить більш тим дітям божим,
Що їх ми взявшись переможем.

8

Усім, що згнуло, неси́та,
І вас ти зміниш на нове,
Але воно від нас живе
Та з нашого живого жита.
Якими вечорами вкрита,
Почнеш по спаді з а-бе-ве,
Де знов тобі крізь сон реве
Доба, музикою не вита.
З яких ще виплиवेश кохань,
На біль який себе помножиш.
Шукаючи останню грань,
Пі віде собі не зложиш.
Мораль заключного рядка:
То логїка речей така.

9

То логїка речей така,
А всю треба керувати,
Як учить слоґо, що на К,
Ще з власної почавши хати.
Вона—та логїка—гірка,
Та ми вже виіємо вивчати.
Хай котиться подій ріка,
Весельчастї влягає шати.
П'ятнадцятий минає рік.
Як нам новий почався вік
Осіннім світовим світланком.
На закордонне „удюлю“
Є в нас „ненавиджу“ й „люблю“;
Є відсіч і танкам, і танкам.

10

Є відсіч і танкам, і танкам
І нас та впевнена хода
Назустріч дальшим вільним ранкам,
Де кров світає молода
На заході, над чорним банком,
Де ніч безсоромно руда
Лежить під зоряним світланком
Та де республікам труда
Ще треба „так“ і „ні“ складати,
Бо надто просто для борні
На кожне „так“ казати „ні“.
Зірчасті, вирізьблені дати
По нас ідуть і нас ведуть,
Знов вигинається нам путь...

11

До тебе як: надіє, мріє,
Коли встаєш—близька мета,
Г вже не в далині замріє,
А закликатимуть уста.
Твоя рішучість міцно дїє,
Повстане—згоди не питай.
Згорить і на новому дні є
Твій образ—та й немов не та.
Як і завжди, в живому колї
Одвічно світових змагань,
Стара товаришко, на грань
Ми стали, волохатї й голї.
Та подивись тепер на нас:
Не дурно нам минає час.

12

Не дурно ж нам минає час
І маримо не марні мрії
Про вугілля ми, воду, гас
Та дальші електричні дїї,
Бо вже й тобі несїла нас
Примусити спустити вії.
Нам тїсно в сивих межах рас,
В обіймах нашї-марїї,
В старих кордонах та дїлах.
Хай їх вогнем обхопить жах
Од наших радощів. На вітер,
Що сїють, буря відповість.
Ми усвідомили свій зміст,
Абетка—з наших перших літер.

13

Абетка з наших перших літер
Над ієроґліфами брехцї
На порох помилок, мов вітер,
А на пїтьму, немов огні,
Що їх душити має Гітлер
Та інші, поки що мїцні,
Аж доки їм не скажуть „Bitt“, „Nein“,
Вам черга стратитись на гній."

За ворога людину мати
Обридло нам уже влінець,
То й знищуємо на нівець
Ворожі класи й їхню матір.
Експлоатацію, та ще
Борня завзялась гаряче.

14

Борня завзялась гаряче,
На вищому спинившись рівні.
Наш час порогами тече,
Прискорюючи пітні півдні.
Країна в рєштуванні ще,

Світаюк їй—тудаж та півні.
Когось завзяття принесе,
Когось сумління, що—нерівні
Показники, що надто—хлеб
І що не сповна повеє глеб,
Не досить ще високі буди,
А хлеб дармує на полях,
Ще огинатиметься шлях
Та неминує вільно — буде!

Хода висока магiстрат
Пiшла зворотами спiралi...

КІНЕЦЬ ОХОТСЬКОГО ПОЛКУ

(Закінчення *)

БУНТ КОРНІЛОВА

Містечко Фрамполь, що зросло на горбі між двома байраками, починається з великого пустарища. Навесні й влітку там мирно ходять кози, качки й гуси. Поруч нестрункими рядами простяглися халупки, Гонтовані або вшиті соломиною. Тут живуть кустарі.

У січневі дні на пустарищі побудували велику широку трибуну. Біля неї стоїть друга, трохи менша — для оркестри.

Сьогодні пустарище повне-повнісіньке.

Рівними простокутниками вишикувалися батальйони. Між ними товпляться солдатські чокві обивателі.

— Шохвилини сподіваються суду. Підсудні Гмиря й Хіжняков сидять на центральній трибуні між чотирма унтерами. Коло трибуни стоїть чота комендантської роти, озброєна по-походному. Новий полковий комітет вирішив зробити вирок на користь Гмирею та Хіжняковим показовий суд.

— Припаяти більшовикам, щоб іншим не кортіло.

Гмиря сидить зажурившись, інколи кидаючи погляди на рівні солдатські ряди. Хіжняков дивиться на десяту сотню й, пізнаючи приятелів, усміхається до них привітною впевненою усмішкою.

Солдати стоять мовчки, зосереджено поглядаючи на обох підсудних спеціальній великій трибуні, де майорить червоний прапор, товпляться офіцери. Вони снують і між сотнями, мабуть завзялися не спускати з ока солдатів, трибуни під своїм впливом.

Сонце підбивається дедалі вище над обрієм.

Вже припікає дуже.

Солдатські ряди, не вважаючи на тримання унтерів та офіцерів, чимраз ширше розладнуються.

Дораз частіше вибігає хтонебудь з ряду.

Водички напиться.

Але назад не повертає.

З вулички, що припирається до пустарища, з'являються два офіцери, а з ними солдат. То йде суд. Здалеку видно, як важко, спираючись на ціпок, тягне на ногу підполковник Масальський. Він голова суду. Поруч з ним, виляючи, йде підпоручник Бляїв. Трохи позаду ефрейтор шостої сотні Чумак — решній голова полкового комітету.

Пустарищем лунає команда.

Педве помітно ворущаться сотні.

Суд виходить на трибуну.

Підполковник Масальський перегортає грубеньке діло.

— Засідання полкового суду починаємо, — промовляє він прикрим голосом, — урочистий Гмиря, встать.

Гмиря знехота підводиться. Солдатські шереги знову заворушилися. Подковник, пилюно розглядаючи далі судову справу, прикро всім тілом повертається до Гмирі.

— За що судите? — раптом перерізує тишу сталевий вигук Бойцова.

Палка затремтіла в руках підполковникові і наче під такт їй коливаються солдатські шереги. Гмиря здивовано глянув у бік Бійцова. Пізнав його і всміхається.

— Коменданте, відшукати, хто кричав, — так само гостро віддає наказ підполковник.

— За що судите, тебе питаю, голово, — знову роздирає тишу голос Бойцова. Збліднувши, підполковник рвучко схоплюється з стільця.

— Ось посадимо тебе поруч з ним, тоді знатимеш, за що судимо, білшовику клятий, — вигукує він.

— Значить, за правду судиш? — питає десь з лівого боку Чревов.

Підполковник яриється і, вже не стримуючись, вибухає потоком брудної лайки. Спершись на поруччя трибуни, розмахуючи ціпком, він без утавлюється.

Потік слів такий буйний, що язик не встигає їх вимовляти. З рота підполковникові бризкає, розсипаючись по бороді, слина. Тремтлива голова, помітивши тільки во офіцерщина щезає з ока. Наші користаються з цього. Підполковник яриється і, вже не стримуючись, вибухає потоком брудної лайки. Спершись на поруччя трибуни, розмахуючи ціпком, він без утавлюється.

Солдатські лави чимраз більше розтікаються і вузькими потоками поволі плинуть до трибуни, то зупиняючись на команду, то знову посуваючись вперед тільки во офіцерщина щезає з ока. Наші користаються з цього.

Чревов і Шкурба вже підбираються до заарештованих. Уже Бойцов і Ковалів з цілим натовпом солдатів тягнуться до трибуни. Ще мить і суд буде зрваний.

Аде це почуває і офіцерщина.

Підпоручник Біляїв щось каже до підполковника.

Той, наче прокинувшись, проводить рукою по обличчю, опускає ціпком випростовується і хрипко командує:

— Струуунко! Комендантські сотні, відновити лад.

Комендантська сотня — вся один в один з унтерів — вишиковується точною прямою лінією і напірає на замішані солдатські лави.

Поволі відступають під їх натиском солдати.

Голосно лунає команда по сотнях.

— За першою чотою — шикуйсь.

Механічно шикуються лави. Ось-ось і все піде на нівець.

Але Бойцов устигає продертися до трибуни. Схопивши прапора, він розмахує ним у повітрі.

Сигнал.

Шалено підганяючи коней, вдираємося на майдан.

Двоколіски мчать по грудках, немилосердно підкидаючи нас. Одна мить — ми розсипаємося перед комендантською сотнею.

Вузькі шийки кулеметів викидають у повітря пачки куль.

Татакання максимум, торохтіння візків, гук і гамір, що роблять наші однокласники, до краю розладнують солдатські шереги.

— Кидай гвинтівки, кричу до комендантської сотні. — Кидай, бо постріляємо вас.

Вони озираються на підполковника, але його вже нема на трибуні.

Там стоїть Бойцов, Лука, Хіжняков, Гмиря та ще з десяток солдатів.

Наші кулеметники наводять максимуму просто на комендантську сотню.

— Приціл постійний, одну чергу з правого боку... — голосно командує.

Але сотня не жде команди.

Похапцем кидаючи гвинтівки, вона зливається з солдатами.

Суду більше нема. Замість нього бурхливе солдатське море.

Починається мітинг.

Лука Ковалів стисло розказує про постанову державної наради.

Вигуки обурення раз-у-раз перебивають йому мову.
Мені з візка видно весь майдан. Бачу, як спершу поволі, а далі все при-
рюючи ходу, тікають в різних напрямках унтери комендантської сотні.
Знаєш, моя увага притягає до себе візок, що мчить рівниною до нас.

Пізнаю дядька Абрама, Луку Олексієвича Рязанцева і Оксану. Поруч неї
ить хтось, насунувши капелюха на чоло.

Придивляюся — це Ілько, голова комітету.

Ошешелений, протискаюся крізь шереди до трибуни.

— Бойцов, Ілько їде, — кричу до нього, показуючи рукою в далечинь.

— Бойцов неймовірно дивиться на візок, слідом за ним машинально по-
тають голови солдатів.

Дядько Абрам, ніби почувавши, що до нього звернені погляди цілого полку,
водитьсь на передку і люто хвиськає коней. Важко хропучи, вкриті піною,
і за мить зупиняються перед трибуною.

З візка помалу злізти Ілько. Він втомлено сходить на трибуну, привітно
іхавчись до Бойцова.

Ковалів поступає йому місце.

— Товариші, — звертається Ілько до солдатів, — без зайвих слів. Знаєте, куди
вели. З наказу генерала Корнілова, вас вели душити революцію.
Його слова тануть у невимовному галасі.

— Зрада!

— Гадюки, знову панувати хочуть.

— Скучили за владою!

— Зрадники!

— У них одне на думці, якнайдуше притиснути нашого брата.

Бойцов намагається поновити тишу, але обурення солдатів таке велике, що
сам почуває своє безсилля і безнадійно махає рукою.

Гомін, нарешті, вщухає.

— Товариші, — провадить далі Ілько, — генерал Корнілов хотів стати дик-
ром, взяти владу в свої руки.

— Подавайтесь!

— Вас вели на підтримку йому. Суд хотів скарати ваших найкращих то-
шів, щоб залякати вас. Пам'ятайте, тепер треба пильнувати, як ніколи.

Влада хоче використати революцію в своїх інтересах. Треба розчавити
революцію. Солдати і робітники повинні захистити революційні здобутки.

— Я пропоную, — закінчує Ілько, — негайно переобрати полковий комітет,
нати з полку контрреволюціонерів, отаборитися тут і нікуди не йти.

— А хто Україну боронитиме — лунає голос Зозул, — адже південно-
ідній фронт оголошено за український.

Ілько уважно дивиться на нього. Бойцов нахилиється до нього, але Ілько
буть уже пізнав Зозулю з наших розповідей.

— Не турбуйся, — всміхається Ілько. — Ми захистимо українську бідноту...
глітаїв. А для того треба передусім війну кінчати.

Зозуля поривається щось сказати, але солдати його відтягають убік.

— Ет, набрид!

Зозуля їде геть, мов загнаний звір, сердито блискаючи очима.

Вибори комітету починаються. Цього разу обирають тільки більшовиків.

Хіжнякова, Бойцова, мене, Гмирю, ефрейтора Горбаня та ще кількох сол-
ів-більшовиків з інших сотень одногостайно обрано порядкувати полковими
равами.

Новий комітет насамперед постановив вирядити делегатів до інших полків
шої дивізії, зговоритися про спільні дії.

Складаємо список офіцерів, що треба вигнати з полку. Разом з тим, за
одою з сотенними комітетами, намічаємо нових командирів.

Солдати поволі покидають майдан. Ми йдемо останні, гаряче попрощавшись
льком, Коваловим, Оксаною і дядьком Абрамом.

— Пам'ятайте, — каже старий фурман, міцно стискаючи нам руки, — пам'я-
те, дядько Абрам завжди готовий запрягти свою пару коней для таких хлопців.

Вилізе на передок, помахе батою і коні рушають.
Палко обговорюючи події сьгоднішнього дня, виходимо до містечка. Днас добуваються церковні співи, що їх раз-у-раз перебивають голосні вибухретоу. Прискоривши ходу, ідемо на цей галас.

Великий натовп загатив сусідне подвір'я. Прощтовхуємося вперед Шосбіля дванадцять солдатів вишикувалися під дверима чепуренького домка. Ппереду Лука Олексієвич Рязанцев. В руках його маленька паличка. Він помаху,нею і баци його імпровізованого хору ладно виводять:

— Поручникові Безбрежному вічна пам'ять!

Вічна пам'ять, вічна пам'ять, вічна па-а-а-мять... — одностайно пристає хор

— Прапорщикові Елісеєву многая лета — виводять знову баци.

— Многая лета, многая лета, мно-о-гая лета — підхоплюють усі.

— Викурюємо офіцерів, — підморгує до нас Лука Олексієвич. — Повідомлення надсилаємо, а зараз з рапортом підемо.

Вночі виїздимо до інших полків нашої дивізії.

Мені, Чревову, Шкурбі та Горбаневі дістається якутський полк.

Коні ристю мчать візок до полку.

У полі тихо.

Повний місяць шедро лле бліде світло на шлях.

До півночі прибуваємо в полк. Приймають нас не дуже широ. Розмовляють тільки українською мовою. Довідуємося, що полк визнав себе за український, що замість комітету туг рада.

— Ото б зрадів Зозуля, — шепоче мені Чревов.

Не встигаю відповісти: починається засідання ради.

Лице полкового ради вирисовується одразу ж. Якутці за демократію, проти більшовиків. Все ж нашу пропозицію не просуватися далі рада приймає.

Далеко гірше з питанням про припинення війни. Рада за те, щоб ми не одмінно виступили знов на позиції. Ми доводимо, що треба домагатися негативного миру, але про це і слухати не хочуть.

— У бабів під спідницею не пересидите, — кричить до мене голова. — Треба обороняти країну.

— Треба вимагати миру, — перекоюю я.

— Розумніші за всіх хочете бути. — А як німець на мир не піде, що тоді?

З упередженням дивлючись на нас, голова ради підводиться з місця.

— Ні, з більшовиками нам не зговоритися. Різні слова у нас, а чие слово справедливіше...

— Це життя доведе, — перебиваю я йому на слові. — Ви тягнете солдатів у зашморг.

— Облиш, — гримає хтось з боку, — кинь заговорюватися.

— Правди боїтесь. Воювати хочеться, — а для кого? У солдатів питалися: На вас звірились, а ви що робите?

Знімається лемент обурення.

— Німецькі шпигуни!

— Зрадники!

— Запроданці!

— Самі запроданці, — кричить Чревов, — продалися буржуазії, а тепер під її дудку танцюєте. Корнілова у рятівники покликали...

Але він не встигає закінчити.

Його хапає за груди якийсь член ради.

— Що ти, мітинг тут улаштувати захотів? — кричить він, взявши за барти Червова, — бий їх, — бий, сучих синів!

І перший вдаряє Червова кулаком по шії.

Федір замахнув ногою і чоботом влучив йому в живіт.

— Наших б'ють, — залемтували члени ради і накинудися на нас.

Ледве обороняючись, пресуваємось до дверей. Несподівані супротивники натискують дедалі дужче. Один з них має в руках козачього нагая. Міцний удар по голові примусив мене вдатися до останнього заходу. Вихопивши кешені бомбу-лімонку, підймаю її над головою і кричу щосили:

— Гинути, то всім укупі. Розходьсь!

Скориставшись з замішання, ми вискочили за двері. Ще хвилина і тікаємо дорогою. Слідом за ними лунає поодинокий револьверний постріл.

Куля тоскно дзичить над головою і падає десь попереду.

Тікаємо не озираючись.

* * *

Ранок ледве пробивається крізь імлісту дощову поволоку.

Промоклі голодні коні ледве чвалають. Щільно пригорнувшись один до одного, сидимо в візку. Голова болить від удару нагаєм, все тіло ние від незчисленних синяків.

Поштовхи на струпаках нагадують про вічну бійку.

Візок поволі заїздить у яроч. Сильніше налягає передранкова прохолода. Здувшись, занурившись підборіддям у шинелю, намагаюся задрімати.

— Стій, — нараз будить прикрий оклик.

Оглядаємось. Якась артілка. Конюх махає кашкетом, щоб ми зупинилися. Це Кравченко.

— Ось що, браття, ні в якому разі не їдьте далі, — попереджає він нас. — Сойться те саме, що й під Тисменицями. Полк знову оточили ударники. Треба переждати до ночі і тоді прибиратися. Так наказав Бойцов. Всі вже повернулись. Чекали на нас і не дождавшись, вирядили мене на зустріч.

Звістка, що привіз Кравченко, не турбує нас.

Ми певні, що тепер ніхто вже не спроможеться захитати ухвалу полку. Як краще проїхати до полку, ось думка, що турбує всіх.

Врадили перебути день у близькому селі, а вночі їхати, сховавшись під мішками.

Привітно зустрічають нас на селі. Втомлені, засипаємо необорним сном. Свізької ночі хазяїн будить нас.

— Вставайте, час їхати.

Неохоче, потягуючись, виходимо на двір.

Дощова, темна ніч охопила нас одразу холодною, пронизливою хкістю.

— Ой погодка! — куляться хтось у п'яті.

Залі ши на візок, довго умощуємося, раз-у-раз охкаючи від кожного неорежного руху.

Нарешті все готове.

Горбань укриває нас згори мішками і візок рушає.

* * *

До полку прибуваємо на світанку. Об'їхавши цілиною застави, ми байрами виїхали просто до штабу. Тут Хіжняков, Бойцов і Приходько. Вони докладно розпитують нас. Наші делегації і в інших полках зустріли так само привітно. Силєнгінці вирішили просуватися далі, камчатці заявили, що виціватимуть. Жоден комітет не погодився з нашими вчинками.

— А тут що чути?

— Тут гаразд. Хлопці — мов загартована сталь. Надто старі. Вирішили віддати першу ударникам, коли ті полізуть на Фрамполь.

Виходимо на двір. Між хатами блимають ватри. Біля них купчаться солдати.

— Це чергові півсотні, — пояснює Хіжняков. — Одна спить, друга пильнує. Хлопці порозумнішали, не те, що під Тисменицями.

— А молодняк як тримається?

— Його не чути. Зараз багато старих прибуло. Надто в поповненнях, коли ми були в Кам'янці. А старі добре тримаються.

Біля багаттвів солдати тихцем розмовляють. Скрізь говорять про можливу бійку. Солдати готуються зустріти ударників в багнети. Вагань немає.

Ідемо до застави.

— Все спокійно, — відповідає начальник на запитання Хіжнякава. — З вечора тут вешталася розвідка, та потім зникла.

— Наша ще не повернулася?

— Ждемо щохвилини.

Сідаємо на оберемку соломи й закурюємо. Раптом до нас долинає пісня. Хтось хрипким голосом підтагає:

Во суботу день ненастний,
нельзя в поле работать,
нельзя в поле работать.

— Ото дуріє старий, — незадоволено бурчить Іван. — Просився в розвідку, а поводитись як новобранець.

Незадоволення Івана ще більше зростає, коли до голосу Луки Олексійовича приєднується цілий хор.

Ні работать,
ні пахать.

— Струнко — дунає подем. Підводимося з солами. По три в ряд до нас під'їзять розвідачі. Попереду Лука Олексійович.

— Ви що, блекоти наїлися? — грімає Приходько.

Ех, нельзя
нельзя в поле работать —

— замість відповіді закінчує хор.

— Чи ви здурили, чи під арешт у революційному порядку захотілося?

— Не драгуйся, — всміхається Гмиря. — То ми з проводів. Проважай ударників. Пішли на Проскурів вантажитись.

— Що о-о?

— Ого ж бо й то. Дістали наказ негайно виступити. Їдуть до Петрограду з нами ніколи їм морочитися.

— У Керенського жижки тремтять, — додає Лука Олексійович, — ото кличе ударників до себе.

Новина, привезена розвідкою, миттю поширюється в полку.

Звільняємо сотні від вартування, виставляємо тільки польову варту та роз'їзди. Полк заходився лаштуватися на довгу постоянку. Проводять телефони, розквартировуються, закопують у землю казани.

На мене покладена роля ад'ютанта. Сиджу й пораюся в купі листів, телефонограм та телеграм, що прибули на ім'я командира полку.

Полковник Мюллер у списку вигнаних зайняв друге місце після Масальського. Зараз у нас нема командира полку. Ми покляли відшукати прапорщика Грушевського. А тим часом обов'язки командира виконує голова полкового комітету Хіжнякав.

Увечері до комітету приходить Лука Олексійович Рязанцев.

— Прийшов, братця, попрощатися. Час їхати до себе. Понині жив з вами, виконав доручення і наче помолодшав. Снаги набрався на десяток років. Дивіться, як закінчите тут, гайда просто до мене на Донецький басейн.

Ми гаряче обіймаємо Луку Олексійовича, виходимо на ганок провозати його. Кравченко дбайливо опоряджує Рязанцева, садовить його на торби з провіантом. Артїлка виїздить з двору.

— Глядіть же, приїжджайте, — долітає з вулиці.

— Приїдемо, — голосно відказуємо.

ГВИНТІВКИ ШЕ ПРИДАДУТЬСЯ

У листопаді тяжке бездоріжжя на Поділлі. В'яжуть ноги в чорноземі, ниніть плечі від намоклої шинелі.

Полк добре отаборився у Фрамполі.

Ніхто нас не тривожить. Штаб дивізії десь пішов. З іншими полками ми втратили всі зв'язки.

Нудьгуємо в невідомості. Рідко коли прибувають газети.

Країна наша застигла після Корнілівського бунту. Нікого вже не обдурюють веломовні істеричні виступи Керенського, безбарвно звучать промови ешеншовицьких лідерів. Жадібно ловимо тільки слова більшовиків. Вони мобілізують на боротьбу, запалюють, кличуть вперед.

Притаїлися вороги. Лагідні стали Зозуля, Мішков і Хоменко. Спробували в виборах до установчих зборів дати бій, але урна відрахувала більшість більшовикам. А все ж це примусило згадати про ворогів. Чимало голосів зібрало есери, трохи менше кадети.

Насторожився комітет.

Але хитрують Зозуля та його прибічники.

Удають з себе святих, пильність присипляють.

Так ніби все гаразд. Ми, проте, відчуваємо, як круки збирають сили. Почуваємо і сами не марнуємо часу.

Широко розкинули свої зв'язки. З Кам'янцем телефон тримаємо. Тягнемо проти і на цукроварні.

Шодня ми у робітників, вони у нас.

Організували червоногвардійський загін. Заповіт шахтарів виконали. Дали мушкетів, гвинтівку, рушницю та чотирьох унтерів понад тридцять п'ять років дали в їх розпорядження.

Прихильників у нас дедалі більше.

— Більшовики за революцію б'ються, — кажуть солдати.

Але на всіх роботи не вистачає і з нечев'я нудьгують солдати. Зростає у дьга за домівкою, за родиною.

Дедалі частіше приходять проситися у відпустку. Ми не відмовляємо, тільки беремо обіцянку повернутися. Повертаються, проте, рідко, надто з далеких губернь. Минулого місяця пустили щось півтораста орловців, пензенців і тамбовців. Повернулося шестеро, та й ті прийшли сказати, що час зходитися по домівках, бо інакше землі не побачиш і революції кат ма дчуєш.

Знявся гамір у полку. Зібрали мітинг.

Довго міркували й радилися, що робити. Врадили — демобілізувати старих 35 років. Для решти встановити тверді строки відпусток.

Але події наступного дня зворушили всіх солдатів, відсунули на бік відпустки Громовицею залунала звістка.

— У Петрограді повстання.

— Тимчасовий уряд повалено.

— Повстанці вимагають передати владу радам робітничих та солдатських депутатів.

Схвилювалися солдати. Збирають новини, наче губка.

— Нарешті і наша революція починається, — чути з солдатських лав.

Цілий день у комітеті товпиться юрма.

— Чи нема чого нового?

А нове надходить щогодини.

Бої у Петрограді розгоряються.

— Більшовики захопили Зімовий палац.

— Керенський утік...

Дошовиті дні падають дрібнобісерним, осоружним серпанком. На волохаті шпелі, смушкові шапки падають дрібні краплі, поволі сповзаючи одна за одною.

Але за дощ байдуже.

Біля крамничок та рундуків на базарі купчаться солдати, перехоплюючи звістки від проїжджих гінців.

— Щось нове починається... неподібно до колишнього... Наша влада починається...

Так каже і відчуває більшість.

Підозріло шудиться меншість. Не вірять, не хоче вірити в бої, в утечу Керенського, у владу більшовиків. — Невідомо ще. Рано перемогу святкують, коли б німець чого не прописав.

Але солдати сміються з цієї купки.
— Не до смаку, то й не кажіть. Нічого ховатися. Наскрізь бачимо.
Меншість криється з своїми думками. Сірішають обличчя Зозулі, Мурав'єва
Хоменкові.

Радісніше дзвонять наші голоси.

— Вся влада радам!

— Землю селянам...

— Мир халупам...

І в додаток до останнього дедалі частіше лунає:
— Війна палацам!

Частенько дістаємо відомості з Кам'янка. Гінці безупинно мчать туди й на
зад. Відомості передаємо солдатам, робітникам.

Новини бадьорять, навіюють певність, кличуть до акції.

Солдат розпростовує плечі.

Різець направлений.

Солдат напоготові до відсічі і дасть її.

Хтось згадав про нас.

Одного непогожого ранку надійшла телеграма з Кам'янка.

— Леде відшукав ваш полк, — скаржився нарочний, що привіз телеграму,
ніхто не знає, де ви, куди заподілися.

Читаємо телеграму. Вона стисла, але промовиста:

„ПОЛКОВІ БУТИ НАПОГОТОВІ. ЖДАТИ РОЗПОРЯДЖЕНЬ
Командувач київської військової округи генерал-лейтенант Коєцин-
ський“.

До вечора дістаємо другу телеграму.

„ПОВІДОМТЕ, СКІЛЬКИ БАГНЕТІВ У ПОЛКУ, СКІЛЬКИ КУЛЕМЕТІВ
ХАРАКТЕРИЗУЙТЕ СТАН ПОЛКУ.
Комісар Тимчасового уряду при київській військовій окрузі *Кирієнко*“

Радимось недовго.

— Вирішуємо їхати до Кам'янка. У кишені в мене одвітна телеграма.

„БАГНЕТІВ 150, КУЛЕМЕТІВ 30. ПОЛК ЗА РАДИ А ТОМУ ОД ВОРИТ ПО-
ВОРИТ.
Командир полку *Хіжняков*“.

Складали відповідь мало не всім полком. Багато сміха викликав підпис.
Я все ще намагався вставити — полковник Хіжняков раз-у-раз відштовхує мою
руку. Нарешті помирився на підпису „командир полку.“

Пізно вночі, стомлені, голодні, та вселі, вдираємося на квартиру до Луки
Ковальова.

Оксана напуває нас чаєм.

Лука розповідає, що робиться в Петрограді.

Там точаться справжні бої. Керенський викликає з фронту ударників.
Уперто б'ються юнкери. Але робітники й солдати перемагають.

Ми знов же розказуємо про одержані телеграми і передаємо нашу відпо-
відь.

— У Києві таке робиться, що сам дідько собі ногу зламає. Там Центральна
рада проти повстання.

Лука дістає з портфелю листівку й читає:

„Визнаючи, що влада як у державі, так і в кожному окремому краї повинна перейти
до рук всієї революційної демократії, визнаючи за неприпустиме перехід цієї влади до
рук солдатських та робітничих депутатів, котрі являються тільки часткою революційної
демократії — українська Центральна рада висловлюється проти повстання у Петрограді
й буде енергійно боротися з усіма спробами піддержати бунти на Україні“.

— Тепер у Києві, — провадить далі Ковалів, — три влади: ревком, Центральна
рада і комісари Тимчасового уряду. Ревком видав відозву, закликаючи солдатів,
робітників та селян об'єднатися для боротьби з буржуазією. Вже були бої на

лицях Києва. Робітники перемогли юнкерів. Центральна рада оголосила себе своєю крайовою владою. Утворений генеральний комісаріят військових справ Петлюрою на чолі. Більшовики вийшли з складу Центральної ради, визнавши політику за контрреволюційну. Вони закликають не довіряти Центральній раді.

Лука розгортає газету.

... Центральна рада, — читає він, — відмовилася підтримувати нас у нашій боротьбі за хліб, мир та волю народу. Вона виступила проти влади робітників та солдат. Вона зрадила робітничий визвольний рух.

Товариші, не довіряйте Укр. Центральній раді, що хоче перемоги контрреволюції та переходу влади до буржуазії

... Всі підтримуйте повсталих петроградських товаришів...*

— От яка катавасія! Три влади. Доводиться боротися на два фронти — проти Тимчасового уряду і проти Центральної ради.

— Щось не зрозуміле, — каже Бойцов, — більшовики б'ються з юнкерами, Центральна рада що? Спостерегіає?

Прийшовши на цю розмову, Ілько докладно пояснює нам становище.

Довідуємося, що в Києві утворюється Червона гвардія, що Центральна рада також утворює свою гвардію „вільне козацтво“, а генеральний комісар військових справ Петлюра потай провадить організацію самостійних українських полків. Скрізь є його емісари. Вони стараються роззброїти ненадійні з боку Центральної ради частини.

— Петлюрівський емісар мабуť з'явиться і в вашому полку, а тому майте на обачності. — Не можна забувати, що нам на Україні доведеться ще бити те саме, що почато в Петрограді.

— А з Петрограду що чути? — перебиває йому Хіжняков.

У Петрограді утворено революційний уряд. Ленін — голова ради народніх комісарів. Вже точаться переговори про замирення.

В розмові непомітно минають години.

— Треба їхати, хлопці, — шкідуючи, каже, нарешті Хіжняков. — Полк жде. Вертаємо до полку підбадьорені, певні своїх дій, складаємо загальний мітинг.

Радісно вітають солдати звістку про радянську владу.

Вигуками захоплення зустрічають текст вітальної телеграми ради народніх комісарів.

— Ми за ради, Ленін повинен знати, що фронтовики за революцію і проти Кірильського та Корнілових.

Бурхливими оплесками вкривають повідомлення про початі переговори з німцями.

— Наш уряд про нас дбає найбільше. Одразу переговори про замирення почав...

Насуплюються Зозуля та його прибічники. Щільно зв'язалися з Мурав'євим і Мішковим.

— Не буде миру, — бурчать вони, — не буде...

— Авжеж не буде, — не стерпів Хіжняков, почувши їхнє сичання. — Миру не буде... З своїми буржуями війну почнемо... Он бач, Центральна рада проти нашого уряду...

— Центральна рада не може визнати нової влади за владу всеросійську, — знацька вигукує Зозуля. — То є влада великоруська...

— Диви який, а Миколка, а Тимчасовий уряд. Тільки-но влада до рук робітників і солдат перейшла, то вже не влада. Облиш, Зозуля. Ми перемогли владу не випустимо з рук...

* * *

Всіх охопило бажання діяти. Солдати цілі дні тиняються по довколишніх стегах, улаштовуючи імпровізовані мітинги.

Відшукуємо військові частини, агітуємо, тягнемо за собою, чуйно прилипаючи до всього, що діється. Але час летить.

Кінчився грудень. Настав вісімнадцятий рік.

Загальмувалася справа з миром.

Засумував солдат.

Знову потяглися у відпустки.

Демобілізували ще п'ять років, дедалі менш лишається старих солдатів по сотнях.

Веселішає Зозуля.

Надто відтоді, як поблизу спинився полк ім. Богдана Хмельницького.

Почав він учачити з своїми хлопцями до цього полку, а за ними потяглися й солдати. Цілі дні пропадають там.

— У них ради замість комітетів, — розказують солдати. — Розмовляють українською мовою. Сміються з нас. Кажуть, що і нам треба стати українським полком. А Зозуля й Хоменко там днюють і ночують. Слухають усе — наче галушки ковтають.

Намагаємось відтягти солдатів від походеньок. Але наші спроби даремні. Вони йдуть і далі, як на прощу. Дедалі більше.

В чім там річ?

Виряджаємо на розвідку Шкурбу.

Він повертається напідпитку.

— Секрет дуже простий, там варять самогон. Дають і нашим по чарці, ось і ходять туди. Довелося і мені випити, щоб не заїжділи... А випивши, різні розмови ведуть. Надто коли ти з України, — зібалакають і за собою тягнуть.

Ця новина примушує нас замислитись.

Але не встигаємо нічого зробити.

Події, що розгортаються в ближньому селі, відтягають нашу вагу.

Селяни вирішили не вичікувати, поки почнуть ділити землю. Прийшли до нас і питаються:

— Чи можна забирати землю в пана?

Комітет не довго вагається.

— Забирайте, реманент поділіть, а землю всю на весні зоріть і засійте...

Селяни, не гаючись, вигнали керівника маєтку і все, що там було поділили між собою.

За два дні до нас на змиленому коні примчав солдат демобілізований, що жив у тому селі.

— Якись козаки прийшли до нас. Вимагають, щоб усе повернули панові, — захекавшись, повідомив він.

Ми довго розпитуємо його, що то за козаки. Кінець-кінцем виявляється, що то загін вільного козацтва.

— Ось маєш лице Центральної ради, — каже Приходько. — Треба провчити їх.

Скликаємо сотенні комітети й пропонуємо підшукати охотників для цієї експедиції. На велике здивування, ледве збираються 95 чоловіка.

— Що трапилось? — питаємось у комітетників.

— Не хочуть іти, з своїми, кажуть, не будемо битися.

— Але ж бо треба захистити селян. Аджеж усі за те, щоб землю ділити.

— Це так, — каже Дзюба, голова комітету третьої сотні.

— Та тільки тепер хочуть ждати скликання установчих зборів.

— Як то? — вихоплюється в нас.

— Та ось як чуєте, — каже Дзюба. — Сусіди, — таємничо додає він, — загітували.

Його несподівана заява збентежила комітет. Вирішуємо негайно скликати полковий мітинг, але прибулий селянин благає нас поквалитись до них з допомогою.

— Козаків не багато. Чоловіка з п'ятдесят, а ваших набереться дев'яносто п'ять. Козаки повтікають...

Він так благально дивиться на нас, що ми відкладаємо мітинг.

Дзвоню до обозу терміново вислати візки. До сотень летить телефонограма — збір олохтників.

За годину все готове.

Майже всі комітетники йдуть з загonom. Залишається на місці тільки Чре-в та Шкурба.

Загін мовчки сідає на візки і виїздить з містечка.

Нас ніхто не проводить. Тільки біля самої околиці зустрічаємо Зозулю й Юменка.

Вони везуть якийсь поцинкований чан і, побачивши нас, старанно прикри-вають його рядном.

— Що це? — питає Приходько, — купатися захотів?

— Купатися... — бурчить Зозуля. — І тебе скупаємо, — загадково кінчає він, поїздячи повз загон.

Дзвінок котяться колеса по замерзлій землі. Зима цього року безсніжна. Дебільша вітри й морози.

Ховають носи солдати в шинелю, закладають руки в закаврасі, тісно гор-ються один до одного.

До села над'їхали пізно ввечері. Виряджаємо селянина в розвідку.

— Козаки розмістилися в школі. Вартовий стоїть біля воріт. Офіцери грають карти у вчителя.

Розробляємо плян наступу. Зняти вартового, — заповзявся Горбань.

Хвацько заломивши шапку набакир, не ховаючись, іде на село.

Поволі сунемо за ним.

Недалеко школи розподіляємось на два загони. Один під командою Бой-цова прокрадається городами в заплілля.

Наша частина розміщується майже біля самої школи. До нас добуваються з ривки розмови.

Приглушено бубонить голос Горбаня. Раптом долітає легке хрипотіння й змова вщухає. Наближаються важкі кроки й перед нами з'являється Гор-бань. На плечах йому зв'язаний козак.

— Ось маєте, — весело каже Горбань, опускаючи бранця на землю.

Тихо прокрадаємось до школи.

Я, Приходько, Горбань та ще кілька солдатів сходимо приступками до сі-на. Уздовж обох стін вишикувалися гвинтівки. Одну по одній обережно, щоб гриміли, виносимо їх на двір.

— То що, будити козаків? — питаюся Хіжнякова.

— Не треба, встигнемо. Спершу впораємось з офіцерами. Тут залишимо карту, замкнемо двері.

Нишком підходимо до вікна вчителевої квартири.

Напіввідслонена фіранка дозволяє бачити все, що робиться в кімнаті.

Огрядний вусатий офіцер вільно розсівся в глибокому фотелі. Лінькува-ними жестами кидає на стіл карту за картою. Проти нього, — худорлявий учи-тель. Він вихилився над столом, наче знак запитання і нервово підкидає карти.

Просто проти вікна сидить другий офіцер. Його довгі, спущені додолу реси затуляють всю нижню частину обличчя. Низьке чоло, наполовину заросле борстким волоссям, важко звисло над очима. Він поволі, не кваплячись, витя-гує карти, тримаючи їх в руці віялом і постукуючи кладе на стіл.

Учитель тасує.

Товстий щось каже. Вусатий офіцер розкотисто сміється.

Нетерпеливлячись, ждемо появи загону Бойцова.

Ось, нарешті, й він.

— Тепер он що, — каже Хіжняков. — Ми втрюх, — показує він на мене і Горбаня, — ввійдемо до кімнати. А ти вишикуй солдатів під вікнами так, щоб гвинтівки стирчали просто в шибки. Якщо треба буде, — чини. Одне „паль“ і те буде зроблено.

Хіжняков упевнено йде до дверей.

Я і Горбань сунемо слідом за ним.

Він натискає на дверяну ручку. Легко риплячи, двері відчиняються.

З темних сіней потрапляємо просто в кімнату, де сидять офіцери та вчи-тель. Хіжняков сміливо йде вперед і стає в простінку між вікнами. Обабіч

його вишиковуємося я і Горбань. Офіцери, нічого не розуміючи, дивляться на нас. Учитель похапцем ховає карти.

— Добровечір, панове офіцери, — дзвінко промовляє Хіжняков.

— Ти хто, геть звідси! — зривається з місця довговусий.

— Не жени, пане капітане, — спокійно озивається Хіжняков, — здавай краще зброю.

— Більшовики! — кричить товстий.

— З більшовиками я тільки розмовляю при червоному світлі, — схопившись за кобур, підхоплюється довговусий.

— Не гарячись, пане офіцере, і ми під червоне світло поговорити любимо.

Товстий поволі крадеться до вікна і зненацька відсакується, наче його вкусила гадюка.

— Тут ціла чота, — жахаючись каже він.

— Скидай зброю, — командує Хіжняков, — востаннє кажу. Строку одна хвилина.

Товстий похапливо відстебує кобур за наганом і кладе на стільця. Довговусий, погаявшись, наслідує його.

— Ну, а тепер будіть своїх хлопців і геть звідси, щоб духу вашого тут не було. І пам'ятайте, — ще раз прийдете, живими не випустимо.

Офіцери мовчки виходять на двір і подаються до школи.

Один по одному виходять на вулицю „вільні козаки“. Вишикувавшись, вони йдуть геть разом з офіцерами.

Навколо нас уже купчаться селяни.

— Спасибі, дякуємо красно, — лунає звідусіль.

— Що робити з зброєю, — каже Горбань. — П'ятдесят одна гвинтівка.

Куди їх дівати?
— Треба утворити загін червоної гвардії з селян, — пропонує Хіжняков, з бідняків. Куркулів геть.

Цю думку підхоплюємо всі. Питаємося старих фронтовиків. До нас виходять двоє.

— Хлопці, ви хто такі? — питає Хіжняков. — Землі в вас багато.

— Ні, — похмуро озивається один з них, — у мене дві десятини на чотирьох ідців, а у цього три десятини і шестеро ідців. Землі нема.

— Ви нам і потрібні. Зброю залишимо вам. П'ятдесят одна гвинтівка.

— Оце то діло, — весело підхоплює другий фронтовик. — Давно ото міркуємо, та не знаємо, де зброю дістати. Без самооборони не можна.

— Отож організуйтеся. А по набіі прийдіть завтра до полку.

Допомагаємо перенести зброю до волости і задоволені успішним закінченням справи, сідаємо на візки. Аж до самої околиці проводжають нас селяни й довго ще вимахують шапками, прощаючись.

* * *

Звістка про роззброєння загону вільного козацтва миттю облетіла цілу округу. Вже другого дня до нас з'явився емісар Центральної ради. Він докоряє нам за самочинні дії, загрожував репресіями. Ми досить нечемно вигнали його.

— Котіться, пане добродію, — сказав йому Приходько, — котіться та вітайте лана Петлюру.

Емісар пішов ображений. Тепер він живе в полку Богдана Хмельницького, зав'язав найщільніші стосунки з Зозулею. Вони щось готують, але нам ніколи з ними всловодитись. Ми заклопотані утворенням селянських загонів Червоної гвардії і цілими днями пропадаємо з полку. Ми вже роздали двадцять гвинтівок у другому селі.

У полку всім заправляє Чревов і Шкурба.

Чревов тільки-но вліяє когось з нас, починає скаржитись на Зозулю.

— Розкладає солдатів. Всіх випити тягне. Зараз вже самогон і в нас з'явився. Де його варять, не знаю, не піймаєш, добре ховають. Тут рука Зозул почувается.

— А ви простежте, не малі діти... Піймате—женіть геть з полку.

Ідемо, міцно стиснувши руки Чревову й Шкурбі.

У селі збираємо старих фронтовиків. Розмовляємо з ними, виділяємо надій-
них. Сьогодні утворюємо третій загін.

Увечері до нас у хату прибігли Чревов і Шкурба.

— Амба! — втомлено каже Чревов. — Доорганізувалися...

— Що скоїлося?

— Скоїлося те, що повинне було статися рано чи пізно, — похмуро відка-
зує Чревов. — Я попереджав вас, а ви не слухали. Богданівці оточили Фрам-
полю і поставили ультиматум — або роззбройтеся, або перетворіться на україн-
ський полк. Зозуля святкує. Обіцяє салдатам самогонні річки. Нас заарешту-
вали хотіли. Ледве втекли.

— А солдати як?

— Вагаються. Багато хто додому хоче, інші не від того, щоб створити
український полк. Завтра мітингуваги будуть.

Виходимо на двір.

Міцне морозяне повітря після задушної хати вдарило в голову.

— Треба негайно поїхати до штабу армії, — каже Хіжляков. — Аджеж це
важня контрреволюція.

Мигтю запрягаємо коней.

У штаб армії нам дають наказа:

Якщо не можна відборонити полк, домагатися роззброєння. Ні в якому
разі не припускати утворення українського полку. Центральна рада готує
контрреволюційний висуп. Грошову скриню неодмінно вивезти.

З цим наказом ідемо назад.

— Що ж робити, — питає Чревов. — Аджеж нам і поткнутися до полку не
на. Нас мигтю заарештують. Вони не забули про роззброєння козаків.

— Треба діяти через когонебудь з тих, хто залишився в полку, — каже Хіж-
ляков.

Перебираємо в пам'яті й зупиняємось на Мухіні.

Його люблять у полку, поважають. Через нього і треба діяти. Як тільки
зв'яжемося з ним?

— Дозвольте, я спробую, — пропонує Шкурба. — Скажу, що порвав з ва-
ми. Мені повірять.

Призначаємо місце для зустрічі, — село в шости верстах від Фрамполю і
за його наказом, як діяти.

— Якщо полк погодиться стати українським, постарайтеся пролізти до
полку. Хай Мухін, Криворучко та інші агітують за тебе. А в раді легше буде
вигукати.

На світанку виїздимо з Кам'яця. В селі, що недалеко Фрамполю, прощає-
мося з Шкурбою. Далі він іде сам.

День минає нестерпно повільно.

Раз-у-раз виходимо на великий шлях глянути, чи не іде хто з нашого
полку, щоб дізнатися новин. Але, як на злість, ніхто не показується.

Аж пізно вночі дістаємо першу звістку від Шкурби.

Привозить її наш Федір Гуцул.

— Казав Шкурба, що полк українізувався і щоб ви не втікали. Завтра
обатимуть раду. А ось і записка.

З шапки дістає шматок паперу. На ньому три рядки.

„Полк український. Зозуля порядкує всім. Тягнуть самогона до несходу. Богданівці
покинуть полк уночі. Мухін агітує. Є надія. Мене врятував Хомснко, ледве не вигнали
з полку.“

Частвуємо нашого Гуцула чаєм і укладаємо спати. На світанку виряджаємо
себе до Фрамполю.

— Дивись, Федоре, іди манівцями, а то побачать, дістанеться тобі. Скажи
Шкурбі, щоб уночі знову переказав через тебе все, що треба. Та хай запи-
суй більше не пише, а розкаже тобі на словах.

— Добре, — каже Федір, незграбно глядаючи мені руку. — Люблю я владний дуже...

Голос йому тремтить.

— Ну, прощай, Федьку.

Федір, махнувши на прощання рукою, рушає і гине в ранковій імлі. Вночі він знову приходить. Уже без записки. Рада зформована. Шкурба провалили.

Удалося провести до складу ради Криворучка. Мухіна теж провалили.

— За те, що не українець, — каже Федір. — Та й галас же був. Аж дві тів майдан. Завтра засідатиме вже нова рада.

Щеї ночі так і не лягаємо, обмірковуючи, як повинен діяти Криворучко

— Треба руйнувати зсередини, як робили більшовики, ідучи в Думу — каже Бойцов.

— А як руйнувати?

— Чорти його батька знають як, — злоститься зденерований Бойцов. У теорії так, а як на практиці, не знаю.

До світанку обговорюємо пляни та ні до чого не дійшли.

Федько вранці так і пішов без жодних вказівок.

* * *

Цілий день тивяємося з кутка в куток.

Щось треба робити, але що, ніхто не знає.

І це невідання гнітить над усе.

Тисяча комбінацій, тисяча пропозицій, але всі вони нежиттєві.

— Ех, якби я був у полку, знав би, що робити, а звідси не дістанем, — вислобное загальну думку Гмиря.

Ми притакуємо на згоду головами, уникаючи дивитися один на одного.

— Не стерплю, поїду до полку, — перериває загальну мовчанку Приходько.

— Почекай до вечора. Може завтра всім доведеться їхати туди...

Але події розгорнулися краще, ніж ми сподівалися.

Увечері Федір приніс нам докладнішого листа Шкурби.

Ось про що довідалися з листа та з розповіді Федора.

Засідання ради того дня відбулося в урочистих обставинах. Кімната осадблена була кольоровими прапорцями й гаслами.

На покуті під образами сидів голова ради Зозуля.

Він причепурився. Волосся кольору соломи рясно помащене олією, подлене точним продлем. Рябе обличчя сяяло. Поруч з ним по лівий бік сидів Хоменко, теж дуже задоволений з себе. Праворуч сидів емісар Петлюри.

На лавках навколо столу посідали члени ради.

В кімнаті глотилися солдати. Дехто підголив собі голови, залишивши оселедці. Вони гордовито покручували їх і зневажливо дивилися на сусідів.

— Перше засідання полкової ради оголошую відкритим, — сказав Зозуля, пиховито підводячись з місця. — Слава Україні!

— Навіки слава, — дружно туюкають усі, що зібралися, скидаючи шапки.

Цей ритуал старанно підготували під орудою Зозулі.

— На порядку денному питання про назву нашого полку та поточні справи.

В першому питанні маю слово я.

Він говорив довго й багато про значення українських полків, про оборуону нації.

Йому ніхто не перебивав. Всі слухали уважно. Інколи ледве помітна посмішка виринала на устах Криворучкові і наче на відповідь так само ледве помітно всміхавсь з натовпу Шкурба, спускаючи очі додолу.

— Пропоную назвати наш полк іменем генерального комісара у військових справах Симона Петлюри — урочисто закінчив Зозуля.

Якусь мить панувала мовчанка.

А тоді вся рада підвелася з місця і голосно тричі проголосила:

— Слава генеральному комісарові Симонові Петлюрі, слава!

Зозуля саяв.

Все давалося так легко. Ніхто не заперечував.

Задоволений, спостерігав, як старанно вигукували під його диригентською
малюючі члени ради.

— Переходимо до поточних справ, — хрипів Зозуля.

Трохи порадившись з емісаром, провадив далі:

— Громадяни, ми щойно затвердили величезної ваги акт. Ми назвали
полк іменем Симона Петлюри. Слава йому!

— Слава!

— Ім'я Симона Петлюри має величезне значення. Але що промовляє це ім'я
росіянам? Нічого. А в нас у полку є багато росіян. Які ж з них будуть за-
хотіли нашої нації, коли вони цураються свого проводиря?

— Правильно, — підхоплює емісар.

— Правильно, — дружнім хором підтримують Зозулю члени ради.

— Доки полк не стане одномасний, — провадив далі Зозуля, — до того
часу він нічого не буде вартий. А, крім усього, в кожному росіянинові сидить
більшовик. Подивіться самі, товариші члени ради. Де почалася більшовицька
активність? У Петрограді! Де вони власть захопили? У Великоросії! А тому
не вірять їм не можна, і я вношу пропозицію демобілізувати москалів та як-
найшвидше.

Грім оплесків і ухвальних вигуків укрили останні слова Зозулі.

— Правильно!

— Гнати москалів!

З'явся невимовний гамір. Всі спроби Зозулі заспокоїти збори ні до чого
не довели. Нарешті, не стерпівши, він скочив на лапку і гукнув щосили.

— Слава Україні!

Всі, поскидавши шапки, дружньо відповіли:

— Навіки слава!

Емісар скористався з мовчанки, що запанувала і, люто вимахуючи руками,
чав і собі запально доводити, що москалям справді нічого робити на Укра-
їні і що їх треба вирядити додому.

— Але я гадаю, — закінчив комісар, що не всіх москалів треба відпустити.
Що захотять лишитися й з нами йти, ті, що проти більшовиків, їх не треба
відправляти додому.

— Авжеж, — загомоніли члени ради.

Емісар закінчив промову.

— Отже, громадяни, голосую: хто за Україну для українців, хто за те,
щоб москалів демобілізувати, підійміть руки.

Члени ради голосували одностайно.

— Відтепер у нашому полку імени Симона Петлюри будуть самі українці.
Най живе наш головний атаман!

— Хай живе!

— На віки слава!

За півгодини, прокрадаючись городами, мчав Федько до нас з рапортом,
нашитим у кашкет.

Усе зроблено. Тепер треба діяти.

Миттю запрягаємо коні й щосили женемо до Кам'янця.

* * *

З за лісу повільно виповзає місяць, тьмяно освітлюючи шлях. Десь непо-
далік риплять вози.

Містечко спить. Тільки рідко коли чути гавкотню собак або голоси сол-
датів наїдпитку.

Дорогою до лісу прямує натовп неозброєних солдатів. Це „москалі“, що
разу ж по засіданні ради дістали на руки прохідні свідоцтва. Вони йдуть
додому. Їх щось біля чотирьох чоловіків. Багато хто зостався в полку. Мішков,
Дурав'їв та їх приятелі не захотіли йти додому.

Б'ля лісу за мовчазною згодою спочивають. Світяться вогники цигарок наче рій блискаків сів на узліссі.

Панує мовчанка.

Спочинок тривав недовго. Згасли цигарки. Дальня путь триває. Чоло з гону шезє в лісі, підтягуючи ар'єргард. Спотикаючись об коріння, ламаючи хмизняк, продираються солдати крізь хащу. Тільки приглушена лайка порушує тишу. Нарешті передні лави виходять на галявину. Солдати умошують здовж канами. Хто лягає, хто сідає і похмуро дивиться перед себе, знемагаючи від втоми. Раптом з другого боку галявини лунає голосний поклик.

— Товариші!

Солдати, як один, повертають голови.

Ледве стримуючи баских коней, я, Хіжняков і Гмиря мчимо до роззброєних „москалів“. Скочивши з коней і розминаючи потерті ноги, наближаємось до стоянки.

— Товариші, — каже Хіжняков. — Вас скривдили. Вам навіть сухарів не дали на дорогу. Разом воювали, разом мучились, а тепер вас як непотріб женуть. Кому ви залишили цехгавз? З чим додому йдете? З порожніми руками. А де зброя? Чим оборонятимете свою волю.

Голі ви, босі, беззбройні. Дома ні коняки, ні візка, а тут лишаєте шістьох коней. Нащо дозволяєте несправедливість? Нащо скорилися буржуазним посялкам? Ще не раз доведеться битися, а ви навіть гвинтівки з собою не захопили.

У солдатських лавах зростає гомін.

— Нас обскубли.

— Разом воювали, а нам навіть і гвинтівки не лишили. Все забрали собі.

— За що кров проливали?

— Товариші, — вів далі Хіжняков. — Ми привезли дві артілки з зброєю, що нам видали в штабі армії. На світанку оточимо полк, роззброїмо тих, що zostалися, й дамо їм прохонді свідоцтва.

— Правильно! — гремять в солдатських лавах. — Роззброїмо їх. Разом додому підемо.

— Давай гвинтівки, — кричить Хіжняков.

Гмиря протяжливо сюрчить. З лісу вилітають два візки.

— Шкуйсь по чотири. Підходь і бери гвинтівки. Тільки не стрілять.

Візки спорожніли.

— А тепер оберіть собі сотенних, чотових і ройових. І будьте наготові — командує Хіжняков.

Ми скочили на коней і подалися до містечка.

* * *

Передранкова імла оце тільки розійшлася. З туману ледве вирисовуються обриси домів. Стараючись негомоніти, міцно стискаючи в руках гвинтівки, пробираються лісом солдати.

На узліссі штаб.

Я, Хіжняков і Горбань помалу прохожаємось туди й сюди.

— То як, все готове? — питає Хіжняков.

— Все. Дістав трійку добрих коней, — відповів Горбань. — Як почнеється шарварок, Гмиря і Приходько скочать до містечка, запряжуть коні в грошову скриню і шукай вітру в полі. Просто на Кам'янець, а звідти на Жмеринку. Там зустрінемось.

— Дивись, гав не ловити. Бути весь час при конях. Якщо не вигорить — відступати, та не безладно, щоб народу не губити. А тепер гайда. Цілим штабом на передові позиції.

Демобілізовані солдати вже вступають до містечка. Швидко перебігаючи від хати до хати, забирають гвинтівки, що стоять під стрілами.

Фрамполь спить. Ніде нема навіть вартових. Полк імени Симона Петлюри починає себе в цілковитій безпеці.

— Збирай всіх сюди. Мерщій, — командує Хіжняков.

Чревов, головнокомандувач армії, відряджає кількох чоловіка. Містечком гунають зазивні гуки. Відчиняються двері і на вулицю вибігають обивателі і солдати.

— Де горить?

— Що тріпилось?

— Ганда всі на пустарище! — відказують наші солдати.

За кілька хвилин на пустарищі збирається увесь полк. Не розуміючи, погядують українці на озброєних москалів. Незабаром з'являється Зозуля.

— Ну, громадяни, бери проходні свідоцтва, — весело гукає Хіжняков.

Зчиняється лемент.

— Куди, що це ти вигдав?

Дехто кидається до зброї.

Зозуля, помахуючи наганом, вискакує вперед.

— Кинь, Зозуле, — твердо каже Хіжняков. — У вас жодної гвинтівки нема, те в мене, здавайтеся.

Зозуля безпорадно оглядається.

Бачить, як солдати повертаються беззбройні.

— Ви перемогли, — каже він нарешті. — Але пострівайте. Ми ще зустрінемось.

— Покликати полкових писарів, — розпорядився Хіжняков. — Хай пишуть нам проходні свідоцтва.

Раптом заталасували:

— Повезли.

— Грошову скриню повезли!

— А вартові?

Повтікали.

Всі кидаються до штабу полку. Але вже пізно. Двоколіска з грошовою скринєю, пострібуючи на вибоинах, вже зникла за горою.

— Товариші, не гарячіться, — кричить Хіжняков. — Хай кілька чоловіка постануть в погоню, а решта робить своє, розпускайте полк.

Організують погоню. Мухін, Криворучко, Шкурба, похвиськуючи коні їдуть навздогін грошовій скрині.

* * *

Провадимо демобілізацію.

Нарешті у всіх на руках документи.

Хіжняков і я виходимо з штабу полку.

— Ще останнє слово і все готове.

Сідає на коня і голосно звертається до солдатів:

— Товариші! Охотський полк сьогодні перестав існувати.

— Туди йому і дорога, — перебиває йому хтось.

— Це правда. Але, товариші, пам'ятайте, що нас жеде громадянська війна.

Щоб досягти свого, нам доведеться ще чимало повоювати. Ми з товаришами утварили піти в червоногвардійські загони, їхати до робітничих районів. Там будемо битися за кращу долю, за землю, за права, за те, щоб не було цих буржунських відмордохів охотських полків, щоб не повернулася влада Мишкіки. Хто хоче з нами, — відходь наравно.

Солдати, вагаючись, дивляться на нас.

— Навоювалися, досить! — перериває мовчанку Зозуля.

— Навоювалися. А чи не сам ти вранці з наганом кидався на мене. Знову буржунувати хочеш? Адже тільки ти і збираєшся воювати. А з ким? Хочете жити? — питає Хіжняков солдатів.

Вони допитливо дивляться на нього.

— З вами, з тими, хто хоче дістати безкоштовно землю, з тими, хто не хоче бути рабами панів та капіталістів. Ось куди гне Зозуля. Ось де небезпечно. Зозуля співає однієї з капіталістами. Це безперечно.

— Тож вирішуйте, хлопці. Рано чи пізно, а до зброї доведеться братися. Краще не робити перерви й одразу навалитися на нашого ворога, на буржунізацію. То хто з нами?...

Сто десять чоловіка відходять направо.
— Беріть візки—двадцять п'ять артилок. На кожному навантажте хліб, консерви, захопіть кулемети. Путь чимала...
Весело збирається наш загін.
За годину все готове.
Під спів марсельези наш загін залишає полк.

* * *

До вечора рештки полку розійшлися хто куди. Охотський полк перестав існувати.

Наш загін швидкою ристю мчить до Проскурова.

Здалека вже видно перші доми.

Раптом нашу увагу притягає візок, що шалено наближається до нас.

Придержуємо коні.

Хтось, стоячи на візку, шосили поганяє коні, весь час оглядаючись назад.

З радістю пізнаємо прапорщика Грушевського.

— Іхав до вас. Суцєвський переказав, що обрали мене на командира полку. Та виходить, спізнився.

— Спізнився, ваше неблагородія,— всміхається Чревов.— Полку вже нема, залишилися окремі вояки. Ідемо до Червоної гвардії. Вона зараз у Проскурові, а звідти до Донецького басейну.

— До Проскурова? То визначить, не знаєте ще. Проскурів сьогодні заняла дивізія австрійців. Наступають з просьби Центральної ради. Тим то я і поспішав до вас, як на зману голову.

Ця несподівана звістка вразила нас як грім. Дивимось на Грушевського, негодні знайти потрібні слова.

— Невже австрійці?— нарешті питаємо.

— Авжеж австрійці. Рада зрадила революцію. Покликала на допомогу німців. Цим хтять вбити більшовиків.

— Не буде цього!— кричить Хіжняков. Виженемо австрійців. Ідемо до першого загону Червоної гвардії, до першого робітничого пункту.

Звертаємо коні.

Збентежені, схвильовані ідемо мовчки.

— А як Москва, Петроград?— питається Чревов.

— Тримаються,— каже Грушевський.

— Ну, коли тримаються, то значить добре. Петроград і Москва не підведуть. Розчавимо контру...— лясає по плечі Хіжнякова прапорщика.

— Розчавимо,— хором підхоплюють солдати.— Ще придадуться ваші руки, наш досвід.

Ідемо мовчки, свідомі всієї серйозности становища.

Аж ось Хіжняков зупинив коня і скочив на землю.

Підійшов до дерева і витягнув кимсь застромлену в землю по самий хомутик гвинтівку.

— Знадобиться,— каже він,— старанно витираючи багнет.— З тобою ще не скоро доведеться прощатися,— помахує він гвинтівкою.— Ще повоюємо!

— Повоюємо!— хором озивається загін, підганяючи коней.

Мчимо на схід.

Кінець

ИХАЙЛО КРАВЧЕНКО

ПІСНЯ ПРО ЦИГАНКУ КЛАВУ

I

Заспіваю,
розхлюпаю спів,
залящучи
відголосками в вуха,—

Ей, хто там,
хто там пісні хотів?
Слухай!

Хай ця пісня,
як пострілом рве,
як з вулкану
вогнева лава,
бо в цій пісні

правдиво живе
постать
циганки
Клави...

До нас від степів
вона прибула,
сонцем опалена,
вітром овіяна,
а було раніш
від села до села
в шатрі
з циганами
їздила.

Вона прийшла
й заявила просто,—
пааким словам
не повірять годі:

— Я
прийшла
не гадати,
не в гості,

Я
прийшла
працювати
на заводі.

Слова її чисті
й правдиві були.
Ну, хто посмів би
віри не йняти?
Її в той день
на завод прийняли

і поставили
до варстата.
Було раніше
в погоду й негоду
їздила Клава
з циганом-татом.
І раптом рішила
картів колоду
змінити
на співучі
варстат.

II

Хтось запитав її:

„Відкіль ти є?“

Поглянула.

Почервоніла густо...

А потім

тихо так:

„Відтіль,

де сонце в'є

із зелені

шовкову хустку...

Відтіль,

де обрй

барвами цвіте,

виблискує

принадно

теплим виром,

а вдень із неба

сонце золоте

цїлує

й пестить щиро“.

„І здорово

свій степ кохала ти?“

„Чи здорово?

Звичайно непомаду;

скажу тобі,

що степ свій золотий

я більш життя

свого кохала“.

„Нашо ж покинула

й приїхала сюди?“

Нашо, „питаеш?..

Світе мій,—
не знаю..
Певно на те,
що розум молодий
мене покликав
до оцього краю.
Мені схотілося
побачить ширше світ,
побачить місто
і людей побачити
та оші велетні,
що сонце золотить
і по шибках їх
зайчиками скаче.
Схотілося
шугнути між людей,
своє ество
в одну колону влити
та разом з ними,
і вночі і вдень
велике щось
і корисне робити*.
„Ну що ж ти тут
чимало досягла?“
„А досягла..
Нічим я не гордю;
знання здобула,—
силу віддала:
першим горжусь
за другим не шкодую..*“
Циганці Клаві
більш не говори.
Вона не стане,
не впаде в розпуку:
циганка Клава
іде на прорив,
напруживши
свої смугляві руки.

III

Десь по степу
Циган-тато
іде степовим трактом,
а його Клава
на однім з варстатів
б'ється за темпи!
за трактор.
Очі встромила
в машинний нерв,
очі, —
чорне вугілля..
Клава в заводі
лише піонер,
що кинула
карти і зілля.
Хлопці з пехів

сміялись не рав
(звичайно ті,
що охочі до жартів)
„Клаво!
Чи є в тебе зілля „от глаз“?
„Клавочко!
Кинь нам карти!“
Клава не сердилась,
а навпаки —
образу
за жарт приймала;
Вона лиш сміялась,
що ті хлопчики
ще й досі її
за ворожку мали.
Давне шатро
над ставком
на бугрі
не мариться їй
і не сниться,
вона бо тепер
не циганка в шатрі,
вона бо тепер
робітниця.

IV

Завод ХТЗ
і Клава тут,—
про неї
найкраща чутка..
Вона на правдиву
і вірну путь
потрапила
жваво
і хутко.
Клава недавно
в лікнепі була,
звикла до вчення
і праці;
крок до знання
без бою взяла,
тепер вже
студентка
в робфаці.
Звичайна циганка,
струнка
молода.
Ну, де ж відшукати
другого чуда?
Студентка..
А там може,—
хто те вгада?
Може і техніком
буде.

Літурток ХТЗ

ДЯДЬКОВА ПУГАЧЕВА ХЕМІЯ

Ніхто не має такої шани й авторитету в колгоспі „Промінь“ як дядько Пугач. Жодної справи не вирішують у колгоспі „Промінь“ без дядька Пугача. І якщо хтось із колгоспників хоче, щоб справа його на правлінні не провалилась, йому неодмінно треба піти на раду до дядька Пугача. А раз Пугач пообіцяв, то вже справа вирішена, і якщо правління колгоспу „Промінь“ хоче розв'язати якесь складне питання, то його нізащо не розглядатимуть без дядька Пугача, відкладуть, почекають, а таки без нього — ні. У такому випадку голова колгоспу Гаврило Плохий, бувало, й каже:

— Ну, що ж, нема нашого Соломона мудрого — ходім додому, а то чого доброго в якунебудь упартунізму й ускочиш, — чи то в праву, чи то в ліву, а небезпременно вскочиш.

А як хто несміливо спробує сказати, що, мовляв, справа нагальна і, що воно, звісно, було б добре, колиб був дядько Пугач, але можна, мовляв, один раз і без нього, то на це Гаврило Плохий скаже: „Ну, теж мені Соломон знайшовся, а чи багато вас таких у батька?“ — і після цього вже всім ясно, що справді пора йти додому.

Спитати б: чим заслужив такої шани дядько Пугач, то й відповісти не трудно. Дядько Пугач ніколи, як то кажуть, не дрейфує, його нічим не здивуєш і не злякаєш, бо вивозить його завжди власний досвід. Він часом так і каже: „Всяку власність у людини можна відібрати — землю, штани, навіть-життя, тільки досвіду в людини не відбереш, тим то мій власний досвід і є моя найдорожча власність“, і що ви думаєте, на це дядькові Пугачеві ніхто нічого так таки й не може відповісти, а кожен про себе думає: „ну й жук же оцей Пугач, за руб двадцять його не візьмеш“...

А що вже того досвіду в дядька Пугача, то й не скажеш. Завжди він тобі знайде раду. Іноді ото буває таке прикре діло, що й виходу з нього не видно, а дядько Пугач подумає-подумає і вихід є, от приміром хлібозаготівля... але, пробачте, не треба забігати так наперед.

Найбільше досвіду в дядька Пугача у політиці, та й у колективному господарстві він справжній спец. Ще двадцять дев'ятого року, як заснувався колектив „Промінь“, то дядька Пугача обрали на голову, та в районі сказали, що незручно, щоб головою був колишній куркуль, який би він там не вдався найкращий — а не зручно. Уявіть собі, дядько Пугач а ні на крихту не обравився, а коли колгоспники розгублено потилиці чухали: „кого-ж, мовляв, тепер на голову поставити“, то дядько Пугач і дав пораду поставити незаможника Гаврила Плохого. І з того часу вже три роки як Гаврило Плохий відповідає, а дядько Пугач заправляє — і всі задоволені.

Політичного досвіду дядько Пугач почав набирати ще з початку революції. Було це годі, як прийшли німці, а роздивившись добре у цій новій для них країні, вирішили, що центральна рада мало підходяща для них влада, бо вишивані сорочки і велеречиві промови щирою українською мовою дуже цікаві речі, проте далеко краще, щоб замість влади у вишиваних сорочках сиділа влада, що добре зброєю орудує — гетьман, приміром. Це все одно, що кайзер. Гетьман — український кайзер.

Сказати правду, дядько Пугач зовсім не думав, що центральна рада погана влада, але гетьман — то ж! ще краща влада, бо тоді він таки зовсім може бути спокійний за свою земельку. Аж тут дядька Пугача покликали до Києва на хліборобський з'їзд. Повернувшись додому, він довго лишався з того, що обирав гетьмана. Стривнувши когонебудь з селян, дядько Пугач при кожній нагоді і без нагоди розповідав як їх приймали в царському палаші, як гетьман ласкаво говорив, а потім співали всі „Ще не вмерла Україна“ і „Боже Україну спаси“ — „Дуже хороше було! І тепер ми маємо знову царя та ще й нашого мужичого роду, тепер буде порядок“, закінчував він свою розмову. А коли хто говорив, що гетьман не мужичого роду, а царський генерал і великий пан, дядько Пугач зважливо відказував: „Ну, так що з того, як генерал, а хіба я проти, щоб і мій Петька вийшов на генерала?.. Тож і добре, коли з мужика можна стати генералом, бо той генерал усеж таки буде мужичий генерал“.

Село заклекотіло, як велетенський казан. До зруйнованих маєтків почали повертатися пани, а з ними цілі військові загони. Почали розшукувати тих, хто агітував розбирати панські економії, спершу хватали тих на кого виказували піп та панський економ, били нагаями, шомполували, до повітової в'язниці відсилали. Та не вважаючи на ці запобіжні заходи, повстання розросталося. Тоді карні загони, щоб не возитися з окремими бунтарями, переходили від села до села, виставляли народ у ряд і шомполували кожного третього. Але дивна річ — чомусь жодний багатій не попадав під шомполи... Не зачепили й дядька Пугача, хоч колишня панська брама пишно красувалася замість воріт у дядьковому Пугачевому дворі. Отут і зрозумів уперше дядько Пугач політику...

Спершу дуже не сподобалися дядькові Пугачеві більшовики — вони йому порядком дошкулили, і він радо зустрічав Денкіна. Але Денкін не довго вдержався і прийшли знову більшовики. Комбідчики здорово натиснули на дядька Пугача. Та не так легко його взяти, щоб дядько Пугач та не вкрутився!..

Розхитане воєнними бурями причаїлося село. Тифозна воша порядкує в селі, ніби князь у своїй вотчині; рідко знайдеш хату, де б не було хворих на тиф. Смерть безперервно розкриває свої холодні обійми для десятків і сотень жертв неблаганної кузки.

І люди якіс не ті стали. Більш ніж звичайно виснажені, із запалими землястими лицами, з випнутими горбом спинами, з опущеними граблястими руками. Але щойно насувається темрява зимової ночі, як оживає село. В темряві ночі багато вогнів. Горять каганці, горить солома в грубах, горять натягані з державного лісу дрівця у самогонних вогнищах по клувях та лбохах, горить первак на паличці. Живе село! Живе самогонним життям, дихає самогонним духом мелясової, пшеничної, слив'яної, грушевої, бурякової, картопляної, цукрової і ще іншої, і всякої іншої пекучої, веселої рідини. Як велетенська казкова гуральня курить у ночі село. Вночі на селі панує хемія...

І випростовуються спини, жвавішають рухи, червоніють обличчя.

— Хто сказав, що селянство темна отара?..

— Хто сказав, що ми не постоїмо за свої права?..

— Ми постоїмо! О-го-го! Ми ще докажемо — хто ми!

Це Павло Гондзір так розорється, смакуючи первачок з Пугачевої гуральні.

— Ех ти, старий Пугачу, — розпалюється Гондзір, — сидиш і терпиш мовчки, а твою запрацьовану земельку віддають неробам. Ех, не знали ми, коли окомію роззирали, що й до нас дійде черга. Гондзір стискає кулака і грозить комусь у повітря: „Та не знаєте ви там, яка сила таїться у нас — у селянстві! А його ж у нас сила — тільки на самій Україні тридцять мільйонів, а по всій Росії, то й усі сто набереться! А що тих робітників? — Жменька! Селянство це не жар! Захотіти тільки йому підвестися і ця сила в порошок зітре ваших більшовиків, усе розтрощить!“

— Так-так. Так-так. Маєш рацію, Павле, як що підведеться — то розтро-щить, — каже дядько Пугач. Він похмурий і поважний, та якась хитра думка пробігає йому по чолі — Ну, а що буде, Павле, як не підведеться селянство? — питає він тривожно.

Гондзир матюкається, а дядько Пугач думає вголос:

— От хіба що загрыянці!.. Але ж і загрыянці в нас уже була — і зляка-лася. Ну, і знову прийти може, але чи надвог?.. — Ні, Павле, і загрыянці не подолає більшовиків, хіба не бачиш — гідра ж, б'ють їх скільки, а стає не менше, а ще більше... Треба якось обійтись з ними, — каже дядько Пугач, — треба поводити політику, Павле.

А комбідчики все дужче та й дужче напосідають на Пугача: куркуль та й куркуль. І в підводи його мало не щодня ганяють, і арміїців йому, на ніч ставлять, і розверстку таку дали, що аби вивихав. Захитав мішний дуб, тріщить, гнеться та не хоче вломитися. Почорнів як земля, лоб вимережаний зморшками, ніс дзобом, на серці — жовч, а в голові — вир. Як в'юн крутяться дядько Пугач. Та й не дурний казав: „нема такого становища, з якого неможна знайти виходу“. З кожної поночівлі, з кожного підводичування дядько Пугач уміє вичавити дещо й на користь собі. Чоботи арміїські, сукна на вmundирування, полотна білизняного шмат. Бо дядько Пугач політику знає, він уміє обійтись з кожним. Тепер усякі там відповідальні подорожні знають дядька Пугача, для них він уже „наш куркуль“. І знайомих у нього тепер сила. Скільки місцеві комбідчики не допикають дядька Пугача, він нічого і нікого не боїться, бо сам повітовий продкомісар йому друг. Нехай не подобається він комбідчикам, то йому наплювати — хто піде проти комісара з повіту?!..

І почав випростовуватися дядько Пугач. Продкомісар у нього гостює і речі всякі секретні говорить. І ніхто нічого в селі не знає, а дядько Пугач готується вже приймати нових гостей. Ніхто не бачить і не знає, а дядько Пугач про всякий випадок сховище підземне на хліб буде, бо продкомісар йому сказав, що на весну Польща мабуть прийде.

— Ех, жила, — зляється комбідчики, — не доберешся до його шкури!

Та й добре ж віддичив дядько Пугач комбідчикам, як поляки прийшли: не одного допик, не одному заляв за шкіру гарячого сала. Але дядько Пугач не дурний, він робить так, щоб пальців знати не було, бо він таки добре вже в політиці розібрався і не раз запитує себе: „а що то воно буде завтра?“ і не всім віддячує Пугач, декому й допомагає, бо він уже добре знає, що без піддержки не проживеш. Ставлячи богові свічку, про всякий випадок і чортові слід поставити, бо й у пеклі приятель потрібний. Всяка послуга в пригоді колись може стати. Як хотіли в Гаврила Плохого, комбідчика корівчину взяти то дядько Пугач випросив не брати і добровільно віддав свою теличку. Раді були поляки — замість сухореброї, задрипаної поліщучки молоду м'ясисту теличку їсти. І Гаврило Плохий вдячний — де ж таки єдину корівку врятував та та шей своє добро за його віддав. Пошукай другого такого добродія!

Не помилився Пугач — о, він політику знає! З того часу Гаврило Плохий горою стоїть за дядька Пугача.

Коли треба було в двадцять третьому році культурне господарство з травами в сівзміні організувати, то кому ж було його й організувати, як не дядькові Пугачеві?! А все то мудра політика!

Давно то було, а тепер дядько Пугач член колгоспу ще й з чималим стажем. Багато таки куркуль було в колгоспі „Промінь“ і всіх повикидали, а дядькові Пугачеві шана й почесне місце, він у колгоспі „Промінь“ ніби повпред який. Що то значить політика!

Ось і хлібзаготівля прийшла. Строки всі минули, а плян на місці. Дехто згарячу казав — плян не реальний, але дядько Пугач застеріг так казати. „Плян не може бути нереальний: Але, коли він реальний? — Тоді, як добре вродить, а що робити, коли, мовляв, у колгоспі „Промінь“ не вродило?...“ У всіх аж вуха заворушилися від такого обороту справи, всі мовчазно питали:

„Що-ж тоді?“ — тоді треба висувати зустрічний — насіннєву позику просити у держави, он що.

Усі так і охнули, а правління в сто десятий раз визнало, що з таким порадником не пропадеш, бо то великий розум, дипломатичний розум.

— Плян реальний і нічого нам в опортуні шитися, — сказав дядько Пугач, невдоволений з того, що вигуками йому не дають свою думку закруглити.

— Ото зустрічний! Ото дипломат! Послати дядька Пугача відстояти зустрічний, він відстоїть!

І поїхали, і добилися, тільки дядько Пугач їхати не схотів, — бо незручно, мовляв, йому старому їздити, — а написав записочку до свого давнього приятеля — продкомісара, він головою в районі тепер.

Ось вже й весна дрібним дощем стукотить. Повінь ломить кригу на річці. Любить дядько Пугач дивитися, як крижини борюкаються, ніби поросята в воді. Так любить, що й днює й ночує дядько Пугач коло річки і все коло одного місця — ось там, де суха верба, розтрощена блискавкою, похилила палічча в воду. Не подобається тільки дядькові Пугачеві, що отой колгоспний бузотьор Павло Загнибіда теж унадився до того самого місця — де верба. Павло Загнибіда теж любить дивитися, як бурхливо гуляє повінь. Ну, і нехай собі дивиться, але чого йому треба ходити до тієї самої верби, мало йому місця на річці, чи що?

Дядько Пугач таки добре бачить, що бузотьор Павло дивиться не на кригу і не на воду, а в воду, ніби хоче розглядіти, чи глибоко до дна. Помічає дядько Пугач, що й на нього чомусь часто непомітно зиркає Павло-бузотьор. Але як того не помітити? — У дядька Пугача метке око, він навіть бачить що за спиною в нього робиться. Ото й бачить дядько Пугач, що бузотьор Павло йде за ним назирці, а на плечі в нього багор, Павло тим багром і давай посувати кригу, коли вона наскакує одна на одну і, неначе незарошна, пускає багор на дно і шарудить там.

„Знає, падлюка, — миготить думка в голові. Рішити треба!“

Від слів до діла в дядька Пугача не далеко.

— Ти б, Павле, краще взяв би хватку та риби половив, а то що багор, — каже дядько Пугач, а сам їде будімото додому.

Тоді несподівано заходить іззаду і штовхає Павла в воду, а багор з рук.

— Полови рибки, Павле, — каже, сміючись, дядько Пугач і вдаряє його багром по голові, коли той виринув.

Павло роззявив рота, щоб крикнути та від удара багром непритомніє і поринає під кригу.

— Ну, от ти, Павлику-бузотьоре, і знайшов те, чого шукав у річці, — каже дядько Пугач, кидає багор на землю і йде додому, тепер можна спокійно спати тай пора вже, бо завтра багато роботи в колгоспі — пляни сівби, бригади і таке інше, і таке інше.

Де не візьмись на ранок у селі ціла комісія, ще й представник ДПУ. А попереду просто до дядькової Пугачевої хати веде комісію втопленик Павло-Бузотьор з перев'язаною головою.

Загарчав собака, Пугач глянув у вікно і метнувся в самій білизні на горіще. Там продер сніпки і, коли почув, що рипнули сінешні двері і загупало багато чобіт, виліз на покрівлю і хутко зіскочив на землю і — на городи. Та було вже пізно, дядька Пугача швидко оточили.

З усього села збігався народ. Посинілими губами, ледве вимовляючи слова розповідав колгоспний бузотьор Павло Загнибіда:

— Помітив я ще в осені, як мала замерзнути річка, що Пугач робить у ночі якісь штуки у себе в хаті. Намочить мішка у воді, а тоді й поспле його дерев'яним попелом зверху й з середини та й покладе, щоб висох. А коли висохне, знову намочить у воді і знову попелом посилає та й покладе сохнути. Потім, бачу, бере висушену на печі пашню, насилає в мішок, зав'яже і в гузир теж попелу насилає. „Ото, думаю собі, дядько Пугач якогось винаходу доходить“. Сказати комусь боявся, мене ж і так бузотьором звуть та й не бачив куди він ті мішки дівав, тому й викинув з пам'яті.

Аж ось пішла крига, бачу, ходить дядько Пугач до річки, та все до од-
ного місця—там де суха верба розтрощена блискавкою, і все вдивляється у
воду. Чомусь і пригадалося мені те, що бачив восени. Я взяв багор і пішов
виряяти дно та нічого не знайшов, але певен, що там таки щось та повинне
бути.

Дядько Пугач побачив, що не все ще пропало і заволав:

— Люди добрі, рятуйте від цього бузотьора. Ви ж і мене і його добре
знаєте.

— Тай справді, хто не знає Павла бузотьора,— сказав Гаврило Плохий,—
дядька Пугача ми не перший день знаємо. Дядько Пугач у нас найкращий і
найсумлінніший колгоспник.

— А чого втівав, раз не винен,— кинув несміливо хтось із гурту.

— Чого? Звісно, ото— бачу йде стільки озброєних людей до моєї хати,
подумав: чи не напад який на мене— з переляку й утік, а коли б знав, що це
Павло бузотьор, то й не тікав би.

— Товариші колгоспники, я зовсім забув сказати, що він мене зіпхнув
річку та ще й багром по голові припечатав,— закричав Павло,— оце ж і го-
лова перев'язана.

Всі подивилися на Пугача, він стояв, понуривши голову.

— Ні, таки треба пошукати, що там у річці є,— вирішив представник ДПУ,—
іди, товаришу Загнібіда.

Пугач бачив, що тепер уже все пропало, але силкувався не втрачати надії:
«може ще й не знайдуть»...

Увесь гурт пішов за Павлом до річки. Коло верби і досі лежав кинутий
багор. Крига за ніч скресла, Павло Загнібіда взяв багор, і давай орудувати.
Воте довго нічого не знаходив. Пугачеві відроджувалася надія, а Гаврило
Плохий так просто і сказав:

— Для чого мучити стару людину, де ж це закон такий узяли, щоб на
люди безкарно знущатися з колгоспника роздягненого. По моему, так Пав-
лу бузотьора під суд треба двинуту, щоб знав, як коверзувати“.

В гурті теж починали шуміти.

— Есть!— крикну Павло і витяг мішка з води.

Всі нестямно кинулися туди. З продрявленого багром мішка висипалася
пшениця. Мішок був як з цементу, а зерно було зовсім сухе. Пугач скори-
нувся із замішання і метнувся навтьоки, але Павло-бузотьор торигнув його
за широким плечем у спину і Пугач зарив носом.

Цілий день тягали з річки мішки— їх було 20 по п'ять пудів кожний— кол-
госпної пшениці. Всі вони були як з цементу і все зерно сухе, як горох.

— Оце вам дядькова Пугачева хемія,— сказав бузотьор Павло.

Колгоспники стояли вражені, їм і в голову ніколи не могла прийти гадка,
щоб їхній порадник дядько Пугач на старості літ вивчав хемію...